

De Bijbel ter sprake brengen

De autobiografie als factor bij de keuze in het hermeneutisch paradigma: het spanningsveld tussen de tekst van de Bijbel en de ervaringen van ouderen anno 2012 als lezer/hoorder.

Student: Tineke de Jong-Kool (S1019382)
Aardepad 12 2408 NR Alphen a/d Rijn
Opleiding: HBO Godsdienst Pastoraal Werk
Hogeschool Windesheim afdeling
Theologie en Levensbeschouwing
Module: ENTH-INT12
Begeleidend docent: Hans Snoek
Tweede beoordelaar: John Karsten

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Samenvatting	5
1 Inleiding	6
1.1 Kader	6
1.2 Context	7
1.3 Probleemstelling	7
1.4 Doelstelling en type onderzoek	7
1.5 Vraagstelling	7
1.6 Onderzoeksopzet en -methodiek	8
2 Resultaten van het onderzoek	9
2.1 In hoeverre zijn de respondenten vertrouwd met de Bijbel?	9
2.1.1 Kunt u zich herinneren wanneer u voor het laatst uit de Bijbel heeft gelezen?	9
2.1.2 Wat is uw gelovige achtergrond?	9
2.1.3 In hoeverre kent u het verhaal van 'De verloren zoon'?	10
2.1.4 Uit welke Bijbelvertaling leest u het liefst?	10
2.1.5 Conclusie	10
2.2 De rol van de autobiografie op de interpretatie van de gelijkenis van de verloren zoon	10
2.2.1 Wat roept de gelijkenis van de verloren zoon op bij de ouderen?	11
2.2.2 In hoeverre identificeren de respondenten zich met een of meer personages?	12
2.2.3 In hoeverre verbinden de respondenten gebeurtenissen en ervaringen uit hun leven met de gelijkenis?	15
2.2.4 In hoeverre geeft de gelijkenis nieuwe inzichten voor het eigen geloofsleven?	16
2.2.5 Conclusie	16
3 Literatuurverkenning	17
3.1 Ruimte en grenzen van de interpretatie	17
3.1.1 Hermeneutische visies	18
3.1.2 Het verbeeldend vermogen van gelijkenissen	19
3.2 Bijbels hermeneutische modellen	20
3.2.1 De Bijbel staat centraal	20
3.2.2 De ervaring van de lezer/hoorder staat centraal	21
3.2.3 De dialoog tussen tekst en lezer staat centraal	21
3.3 Hermeneutische rollen voor de theologische professional	22
3.3.1 De rol van 'dienaar des Woords'	23
3.3.2 De rol van vertolker	23
3.3.3 De rol van gespreksleider	25
3.4 Criteria voor de keuze van een hermeneutische rol	26
4 Conclusies en aanbevelingen	29
5 Relevantie van het onderzoek	30
6 Reflecties	31
6.1 Theologische reflectie: Bijbel/en/of ervaring	31
6.2 Reflectie op de beroepscompetenties	31

6.2.1	Pastorale competentie	31
6.2.2	Missionaire competentie	32
6.2.3	Hermeneutisch criterium	33
7	Reflectie op het onderzoek	35
	Dankwoord	38
	Bronnen	39
	Bijlagen	41
	A. Leidraad van het interview met topics	41
	B. Interviews 1 t/m 5	42
	C. Schema labelling	75
	D. Checklist	77

Voorwoord

Vijf intensieve en bijzondere jaren studie aan de Christelijke Hogeschool Windesheim, locatie Utrecht, komen in dit afstudeeronderzoek tot een afronding. Jaren waarin ik mij heb leren verhouden tot mijn eigen autobiografie en mij gaandeweg heb ontwikkeld tot de theologische professional die ik nu ben.

Ik heb tijdens de opleiding ontdekt hoe mensen, die al dan niet gelovig zijn, geraakt kunnen worden door de verhalen uit de Bijbel. Voorwaarde is wel dat de verhalen in hun taalveld worden verwoord en iets van herkenning teweeg brengen. Ook heb ik ontdekt dat het mensen raakt wanneer ik iets vertel over de manier waarop de Bijbelverhalen mij raken. Toch wist ik dat ik in gesprek met mensen eerder de ervaring centraal stelde dan de Bijbel. Ik ben een postmodern mens. Tegelijkertijd bleef ik onzeker over mijn rol in het ouderenpastoraat. Wat is het taalveld dat ouderen aanspreekt? Hoe lezen zij de Bijbel? Welke vragen stellen zij en met welke antwoorden leven zij? Wat verwachten ze van mij als pastor en waarmee zouden ze geholpen zijn als het gaat om geestelijk welzijn? Welke rol speelt de Bijbel daarin? Het leek mij dan ook een leerzame en uitdagende opdracht om een afstudeeronderzoek op te zetten waarin enerzijds de Bijbel centraal staat en anderzijds het profiel van de ouderen aan bod komt.

Ten slotte beantwoordt het onderzoek ook aan mijn behoefte om verantwoord en met visie als theologisch professional te werk te gaan.

Tineke de Jong-Kool

Alphen a/d Rijn

juni 2013

Samenvatting

In dit onderzoek staat de (Bijbelse) hermeneutiek centraal. Allereerst ga ik in op de invloed van de autobiografie op de interpretatie van een Bijbelverhaal. Het onderzoek start met de verhalen van ouderen naar aanleiding van interviews over het Bijbelverhaal 'De gelijkenis van de verloren zoon'. De interviews geven een beeld van de manier waarop ouderen hun autobiografie verbinden met een Bijbelverhaal. Uit het veldonderzoek blijkt dat de autobiografie van de respondenten van grote invloed is op de interpretatie van de gelijkenis. De respondenten interpreteren de gelijkenis ruim. Door literatuurstudie ga ik in op de vraag hoeveel ruimte de teksten toelaten voor interpretatie en waar de ruimte en de grenzen van interpretatie gezocht moeten worden. Ik doe dat door drie hermeneuten aan het woord te laten die elk op hun manier hun visie op de ruimte en grenzen van teksten legitimeren. Vervolgens bespreek ik drie manieren waarop men de Bijbel kan lezen. Deze drie hermeneutische modellen leg ik naast de manier waarop de respondenten de Bijbel lezen. Ik ga na welk model het beste aansluit bij de manier waarop de respondenten de Bijbel lezen. Als laatste ga ik in op de hermeneutische implicaties van mijn veldonderzoek voor de theologische professional. Concluderend laten de implicaties zich als volgt omschrijven:

- De grote rol van de autobiografie op de interpretatie van de tekst is van invloed op de keuze voor een hermeneutische rol door de theologische professional.
- De rol als gespreksleider biedt de HBO-theoloog de meeste ruimte om haar deskundigheid in te zetten en de Bijbel ter sprake te brengen, op een manier die het ontstaan van een gelijkwaardig dialoog tussen de lezer en de tekst bevordert, waardoor de Bijbel zeggingskracht krijgt.

De samenvatting van de aanbevelingen klinkt als volgt:

Ken het profiel van je hoorders en ga samen op ontdekkingsreis, door ruimte te geven aan associaties die opkomen naar aanleiding van de tekst en door de tekst kritisch te lezen. Op hoop van zegen!

Inleiding

1.1 Kader

Het eigene van het werk van de HBO-theoloog is het hermeneutisch criterium. Het hermeneutisch criterium is de competentie om enerzijds de Bijbel en de christelijke traditie en anderzijds mens(en) en huidige samenleving in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken met en voor de doelgroep.¹ In het beroepsprofiel van de HBO-theoloog staat de hermeneutiek centraal. In het boek 'Werken met diepgang' en op een symposium voor kerkelijk werkers op 22 juni 2012 met als thema 'De theologische professional en de Bijbel in een veranderende cultuur', besprak H. Snoek de drie hermeneutische modellen om de Bijbel te lezen (Mulder en Snoek, 2012, p. 219-243):

1. De Bijbel centraal
2. De lezer centraal
3. De dialoog tussen tekst en lezer centraal

HBO-theologen leren in hun opleiding uitgaan van het laatstgenoemde hermeneutische model. Dit impliceert dat zij de tekst van de Bijbel en de ervaringen van de hoorders met elkaar willen verbinden. In de postmoderne tijd waarin wij nu leven is het accent steeds meer op de ervaring als betekenisverlenend kader komen te liggen. Het postmodernisme relativeert. De waarheid bestaat niet. Het postmodernisme is ook pluralistisch. Dit betekent 'dat voor verschillende mensen in diverse fasen van hun leven uiteenlopende ervaringen van wezenlijk belang zijn.' (Vroom, 2006, p. 25.). McGrath omschrijft het postmodernisme als 'een vorm van cultureel bewustzijn zonder absolute waarden, vaste zekerheden of fundamenteën, die zich verheugt over pluralisme en verscheidenheid en zich ten doel stelt de radicale contextualiteit van alle menselijk denken te doordenken.' (McGrath, 2008, p. 132). Het postmodernisme maakt de eigen ervaring van de tekst normatief. Gezien de bovengenoemde ontwikkelingen vraag ik mij af in hoeverre ouderen hun levenservaringen verbinden met een Bijbelverhaal. Een ander woord voor levenservaring is autobiografie. Autobiografie wordt gedefinieerd als 'levensbeschrijving van individuele personen betrekking hebbende op leven en werken.'² Ik zal in het vervolg spreken over autobiografie en bedoel dan de gebeurtenissen en ervaringen van ouderen die betrekking hebben op hun leven en werken en die al dan niet meespelen bij de interpretatie van de Bijbeltekst.

1.2 Context

Uit het onderzoek door Hijme Stoffels naar het Bijbelbezit en Bijbelgebruik in Nederland anno 2004 blijkt dat bij oudere generaties het Bijbelbezit t.o.v. 1996 spectaculair is gedaald. Voor de groep die in 2004 65 jaar of ouder was, geldt een daling van 16% (Stoffels, 2004, p. 173). Dat het Bijbelgebruik onder ouderen zo is gedaald, is voor mij een verrassende uitkomst en roept bij mij de vraag op welke betekenis de Bijbel heeft voor ouderen.

Ik wil graag inzicht verwerven in hoeverre ouderen met een christelijke achtergrond, wonend in het woonzorgcentrum waar ik regelmatig voorga, de Bijbel lezen en in hoeverre zij hun autobiografie verbinden met een Bijbelverhaal. Dit inzicht is helpend bij het hermeneutisch proces in de preek maar ook in het pastoraat en de gesprekskringen.

¹Handboek Leerwerktraject voor GPW en GL. (2012-2013). Opleidingen Theologie en Levensbeschouwing bachelor. Sept. 2012, p. 39

²Gevonden op <http://www.woorden-boek.nl/woord/autobiografie>

1.3 Probleemstelling

De HBO-theoloog leert de dialoog tussen de tekst en lezer centraal te stellen in het hermeneutisch proces tijdens het maken van de overweging, in het pastoraat en in de gesprekskringen.

Ik wil als HBO-theoloog in mijn beroepsuitoefening het accent leggen op de doelgroep ouderen die wonen in een zorginstelling. Ik wil de Bijbel zo uitleggen dat ouderen zich erin herkennen, getroost én uitgedaagd voelen. Ik vraag mij af of dit hermeneutische model voldoende aansluit bij de wereld van de oudere hoorders en mij helpt mijn doel te bereiken.

Om precies te zijn: ik heb onvoldoende inzicht in hoeverre ouderen hun autobiografie verbinden met Bijbelse verhalen.

1.4 Doelstelling en type onderzoek

Het interne doel van het onderzoek is het beschrijven van de invloed van autobiografie van ouderen die wonen in een woonzorgcentrum en een christelijke achtergrond hebben, op de interpretatie van een Bijbelverhaal.³

Het externe doel van het onderzoek is om theologische professionals inzicht te verschaffen in de invloed van de autobiografie van bovengenoemde ouderen op de interpretatie van een Bijbeltekst.

Het gaat hier om beschrijvend kwalitatief onderzoek. Het perspectief is dat van ouderen met een christelijke achtergrond, die wonen in een woonzorgcentrum.

1.5 Vraagstelling

Wat voor invloed dient de autobiografie van ouderen te hebben op de wijze waarop de theologische professional omgaat met de Bijbel?

De volgende deelvragen zijn geformuleerd:

- Wat roept de gelijkenis van de verloren zoon op bij ouderen in een woonzorgcentrum met een christelijke achtergrond?
- In hoeverre identificeren de respondenten zich met een of meer personages in de gelijkenis?
- In hoeverre verbinden de respondenten gebeurtenissen en ervaringen uit hun leven met de gelijkenis?
- In hoeverre levert de gelijkenis nieuwe inzichten op voor het eigen geloofsleven?
- Wat voor hermeneutische implicaties heeft het veldonderzoek voor de theologische professional?

Het gaat dus om de invloed van de autobiografie op de interpretatie van een Bijbelverhaal door ouderen en in het verlengde hiervan om de hermeneutische implicaties van de onderzoeksresultaten voor de theologische professional.

³Ik ga er van uit dat het verhaal bij ouderen bekend is als: 'De gelijkenis van de verloren zoon'. Hoewel de Statenvertaling en de NBG-51 de gelijkenis zo noemen, dekt dit niet de hele lading. Het gedeelte van Lucas 15 vers 11-32 gaat over de vader en zijn twee zonen.

1.6 Onderzoeksopzet en -methodiek

Mijn onderzoek is een praktijkonderzoek omdat het voortkomt uit een praktijkvraag en een bijdrage wil leveren aan de beroepspraktijk. Ik ga door diepte-interviews na in hoeverre ouderen hun autobiografie verbinden met een Bijbeltekst en in hoeverre hun autobiografie de interpretatie van een Bijbeltekst beïnvloedt. De uitkomst van het onderzoek kan helpend zijn voor de HBO-theoloog om tot een onderbouwing te komen van de keuze voor een hermeneutische rol.

Als tweede heb ik gezocht naar een geschikte Bijbeltekst als uitgangspunt voor de interviews en heb ik deze keuze op de volgende manier verantwoord:

- Het verhaal moet tot de verbeelding spreken en betekenisreserve kennen.⁴
- Het verhaal moet een spanning in zich herbergen tussen tekst van de Bijbel en de situatie waarin wij ons vandaag als lezer/hoorder bevinden.
- Het verhaal moet zodanig bekend zijn dat er weinig exegese nodig is voor het begrijpen van de tekst.

De gelijkenis van de verloren zoon spreekt tot de verbeelding. De verschillende personages en hun rollen bieden steeds een ander perspectief op de werkelijkheid waardoor er veel ruimte is voor eigen interpretatie. De gelijkenis is eenvoudig te vertalen naar het nu. Een nadeel kan zijn dat juist deze gelijkenis door preken bekend kan zijn en dat dat de interpretatie beïnvloedt. Tegelijkertijd maakt dat de tekst extra spannend: in hoeverre spelen eigen ervaringen dan een rol bij de interpretatie van de tekst? Gezien de aard van mijn onderzoek begin ik bij het onbevangen lezen van de tekst met de respondenten. Dit houdt in dat de respondenten alle vrijheid hebben om hun associaties bij de betreffende tekst te verwoorden aan de hand van de vragen die ik in een topiclijst heb geformuleerd.

Als methode van dataverzameling heb ik gekozen voor het afnemen van diepte-interviews met een topiclijst om na te gaan in hoeverre ouderen hun autobiografie verbinden met de gelijkenis van de verloren zoon. De ouderen behoren bij de groep die ik straks als kerkelijk werker of geestelijk verzorger in een zorginstelling tegenkom. De voorwaarden voor selectie van respondenten zijn geweest dat de ouderen (1) wonen in een zorginstelling, (2) over een christelijke achtergrond beschikken, (3) over voldoende begrip en (4) communicatiemogelijkheden beschikken voor het fungeren als respondent.

Ik ben met zes respondenten in gesprek gegaan over wat de gelijkenis van de verloren zoon bij hen oproept. Het eerste interview heb ik beschouwd als proefinterview en heb ik niet opgenomen in dit onderzoek. Mijn respondenten heb ik gevonden in het woonzorgcentrum waar ik af en toe voorga. Ik heb namen van geschikte respondenten gekregen van de predikant die het woonzorgcentrum onder zijn hoede heeft. Vervolgens heb ik de ouderen persoonlijk benaderd met de vraag of zij wilden meewerken aan het onderzoek. De namen die ik gebruik in de uitwerking van mijn praktijkonderzoek zijn willekeurig gekozen.

Ik ben uitgegaan van een semigestructureerde dataverzameling. Ik gebruikte een topiclijst als basis voor de open vragen die ik wilde stellen. De topiclijst geeft een overzicht van de belangrijkste vragen met het oog op de levenservaringen die een rol kunnen spelen bij de interpretatie van de gelijkenis van de verloren zoon. De interviews heb ik uitgewerkt door ze letterlijk uit te typen en ze daarna te labelen. Van de labels heb ik een schema gemaakt. Met dit schema heb ik de resultaten per label beschreven en voorzien van een conclusie.

De resultaten van de interviews zijn gebruikt om de verschillende deelvragen te beantwoorden. Uiteindelijk leidde dit tot de conclusies waarna ik door literatuurstudie het geheel op een samenhangende wijze heb weergegeven.

⁴Betekenisreserve is nieuwe zeggingskracht. 'De oude tekst kan geïnterpreteerd worden vanuit het heden.' (Snoek, 2010, p. 25)

2 Resultaten van het onderzoek

Tijdens de interviews bleek het lastig om dicht bij de gelijkenis van de verloren zoon te blijven. Mijn vragen/topics riepen veel herinneringen en associaties op. Ik heb veel ervaringen en gebeurtenissen gehoord van de respondenten. Ze hebben mij een groot stuk van hun levensverhaal en ideeënwereld toevertrouwd. Hoewel ik me voor de aanvang van de interviews ervan bewust was dat ik mijn eigen inbreng tot een minimum moest beperken, is dat niet altijd gelukt. Soms begrepen de ouderen mijn vraag niet en dat leidde soms tot het stellen van gesloten, wat sturende vragen. De stukjes van het interview waarin ik vond teveel te hebben gestuurd, heb ik beschouwd als niet-objectieve informatie en heb ik niet opgenomen in de analyse. Ik heb in mijn onderzoek ook vragen opgenomen die verkennen in hoeverre de respondenten met een christelijke achtergrond vertrouwd zijn met de Bijbel. De antwoorden op deze vragen beschrijf ik eerst. Daarna komen de vragen en deelvragen van het onderzoek aanbod.

2.1 In hoeverre zijn de respondenten vertrouwd met de Bijbel?

2.1.1 Kunt u zich herinneren wanneer u voor het laatst uit de Bijbel heeft gelezen?

Slechts één van de vijf ouderen leest regelmatig zelf in de Bijbel. Rie geeft aan zelden in de Bijbel te lezen, maar wel in een Bijbels dagboekje. Ze neemt dan vaak niet de moeite om het desbetreffende gedeelte in de Bijbel op te zoeken.⁵ Ze vertelt: “En ik heb mijzelf voorgenomen de Bijbel te lezen elke dag een paar bladzijde. Nou, dat hou ik twee, drie dagen vol en dan blijft het er weer bij.” Leen geeft aan dat het Bijbel lezen in de tijd steeds minder is geworden. In zijn gezin van herkomst werd nog dagelijks Bijbel gelezen. Eenmaal vader van een eigen gezin werd het Bijbel lezen steeds minder. “De jeugd trapte ertegen.” Jo reageert op mijn vraag: “Kunt u zich herinneren wanneer u zelf voor het laatst in de Bijbel heeft gelezen?” met het antwoord: “Doe het te weinig. Ik weet wel dat ik hierdoor wel denk: God, wat lees ik eigenlijk weinig in de Bijbel.” Toch is ze wel bekend met de Bijbel. Ze vraagt mij of ik de verloren zoon uit Lucas ga lezen. Lucas vindt ze altijd het duidelijkst. Ze kijkt elke zondag naar het programma ‘Nederland zingt op zondag’ en praat over de inhoud door met haar dochter via de telefoon.

Kees leest nog regelmatig uit de Bijbel: “Nou, dat heb ik vanmorgen nog gedaan, maar zondagmorgen lees ik ook altijd eerst uit de Bijbel na het eten en dat is een hele mooie psalm.” En even later wanneer ik voorzichtig in een oude Bijbel zoek maar de Bijbelvertaling zegt hij: “Een Bijbel is er om te gebruiken, dat doe ik ook.” Annie geeft aan heel lang geleden voor het laatst uit de Bijbel te hebben gelezen: “Nou, ik heb niet veel met de Bijbel, helemaal niet eigenlijk. Ik heb ook moeite met dat geloof”.

Al met al kan geconcludeerd worden dat het Bijbel lezen nauwelijks een rol speelt in het leven van vier van de vijf respondenten. Twee van de vijf respondenten zijn wel op een andere manier betrokken bij de Bijbelse boodschap via een Bijbels dagboek of een tv-programma.

2.1.2 Wat is uw gelovige achtergrond?

Alle respondenten hebben een protestants-christelijke achtergrond. Rie geeft aan dat haar moeder kerkelijk was en haar vader niets deed aan de kerk: “Niet dat hij atheïst was hoor, beslist niet, maar hij deed niets aan de kerk.” Zij is op catechisatie geweest en heeft belijdenis gedaan en een gemeente die ‘hervormd, maar nogal vrijzinnig’ was. Leen geeft aan op een christelijk-hervormde school te hebben gezeten. Tot zijn 18^e is hij op de jongelingsvereniging geweest. Daarna is het geloof weggezakt. Jo is bij gereformeerde ouders geboren, maar ze voelt zich niet per se gereformeerd. Ze tracht christelijk te zijn. Kees heeft een achtergrond van gereformeerde bond. Hij is erg betrokken

⁵ Alle namen van de respondenten zijn om privacyredenen geanonimiseerd

geweest bij het kerkenwerk. Hij vertelt: “Dus we gingen nog wel eens op stap in de wijk want die was in opbouw. En wij wilden open diensten, evangelische diensten organiseren.” Annie is wel gedoopt, hervormd, maar zo vertelt ze: “We waren niet kerks”.

2.1.3 In hoeverre kent u het verhaal van ‘De verloren zoon’?

Alleen Annie geeft aan het verhaal maar vaag te kennen, eigenlijk alleen van de christelijke school waarop zij zat: “Nou vaag hoor, want ik ben op een hele christelijke school geweest.” Voor de anderen is het verhaal bekend. Allemaal geven ze aan het verhaal uit hun kinderjaren of jeugd te kennen. Rie en Kees noemen de manier waarop zij het verhaal nu interpreteren. Rie: “Als kind dacht ik: ‘wat oneerlijk dat zo’n man alles verboemelt en met open armen ontvangen wordt’. Maar nu begin ik daar anders over te denken, want het is natuurlijk vreselijk erg om een kind te verliezen, hoe dan ook, en dan kan ik mij wel voorstellen dat je met open armen ontvangen wordt. Maar als kind vond ik het niet aardig van die vader. Die heeft het geld verboemeld en alles is vergeven en vergeten.”

Kees geeft aan dat het verhaal ook te lezen is als een Paasverhaal en legt dit als volgt uit: “Nou verloren, zijn we in deze wereld niet allemaal verloren? Dat zou je met Pasen, als het zo uitkomt, in je Paaspreek kunnen noemen.”

2.1.4 Uit welke Bijbelvertaling leest u het liefst?

Drie van de vijf respondenten hebben een of meer Bijbels in huis. Rie leest het liefst uit ‘Het Boek’: “Het Boek vind ik makkelijker lezen.” Tegelijkertijd merkt zij op dat sommige uitdrukkingen mooier en vertrouwd blijven uit de Statenvertaling: “Dat kindje in de kribbe zegt mij meer dan het kind in de voederbak. Je hecht toch waarde aan die oude uitdrukkingen.” Leen kan niet meer lezen doordat zijn ogen te slecht zijn. Ik heb niet gevraagd of er een Bijbel in huis is. Jo leest het liefst uit de NBV en Kees geeft aan elke zondag uit de Rembrandt Bijbel te lezen. Annie geeft aan wel een Statenvertaling te hebben maar die aan haar dochter te hebben gegeven: “Ik heb hier geen plek voor al die boeken.” Geen van allen geven aan dat zij de gelijkenis van de verloren zoon uit een specifieke vertaling willen lezen.

2.1.5 Conclusie

Niet alle respondenten hebben een Bijbel in huis en slechts één van de vijf ouderen leest zelf regelmatig in de Bijbel. Hoewel alle respondenten een christelijke achtergrond hebben, is hun binding met geloof en kerk zeer verschillend: van losgeraakt tot nog zeer sterk betrokken. De gelijkenis van de verloren zoon is inderdaad een bekend verhaal, vooral uit de kinderjaren. De Bijbelvertaling is niet zwaarwegend voor de respondenten.

2.2 De rol van de autobiografie van ouderen op de interpretatie van de gelijkenis van de verloren zoon

De HBO-theoloog leert de dialoog tussen de tekst en lezer centraal te stellen in het hermeneutisch proces tijdens het maken van de overweging, in het pastoraat en in de gesprekskringen. Ik wil als HBO-theoloog in mijn beroepsuitoefening het accent leggen op de doelgroep ouderen die wonen in een zorginstelling. Ik wil de Bijbel zo uitleggen dat de ouderen zich erin herkennen, getroost én uitgedaagd voelen. Ik vraag mij af of dit hermeneutische model voldoende aansluit bij de wereld van de oudere hoorders en mij helpt mijn doel te bereiken.

De vraagstelling van mijn onderzoek luidt:

Wat voor invloed dient de autobiografie van ouderen te hebben op de wijze waarop de theologische professional omgaat met de Bijbel?

In het volgende gedeelte zal ik de centrale vraag van mijn onderzoek beantwoorden met behulp van de gegevens die ik verkregen heb door mijn veldonderzoek. Ik doe dat aan de hand van de volgende deelvragen:

- Wat roept de gelijkenis van de verloren zoon op bij de ouderen?
- In hoeverre identificeren de respondenten zich met een of meer personages?
- In hoeverre verbinden de respondenten gebeurtenissen en ervaringen uit hun leven met de gelijkenis?
- In hoeverre levert de gelijkenis nieuwe inzichten op voor het eigen geloofsleven?

2.2.1 Wat roept de gelijkenis van de verloren zoon op bij de ouderen?

Wat is uw eerste reactie/associatie bij het verhaal?

Rie geeft aan dat zij het als kind oneerlijk vond dat de jongste zoon, nadat hij alles had verboemeld, weer met open armen werd ontvangen door de vader. Nu zij ouder is geworden, kan zij zich meer inleven in de vader die zijn kind verliest: "Ja, dat moet iets verschrikkelijks zijn, dat je zielsgelukkig bent en er alles voor over hebt om hem weer in de kring te ontvangen." Leen bevestigt in een eerste reactie alleen dat het een bekend verhaal is. Jo geeft als eerste associatie aan: "Dat die oudste broer niet blij is dat zijn broer terugkomt." Zij geeft aan dat de jongste eigenlijk beter is dan de oudste. De jongste komt weer berouwvol terug en hij vraagt aan zijn vader of hij een van zijn werkvolk mag zijn. Dus die heeft spijt en die andere die wil geeneens binnenkomen." Kees geeft aan dat je het verhaal zover kan uittrekken als je wilt: "Het kan net zo goed een Paasverhaal zijn." Op mijn vraag of hij dat kan uitleggen, antwoordt hij: "Nou, verloren, zijn we in deze wereld niet allemaal verloren? Dat zou je met Pasen, als het zo uit komt, in je Paaspreek kunnen noemen. Annie reageert als eerste alleen met de opmerking dat het een mooi verhaal is.

Conclusie:

Rie identificeert zich als eerste met de vader, terwijl Jo zich als eerste kritisch uitlaat over de oudste zoon. Kees noemt als eerste de boodschap die de tekst volgens hem heeft. De eerste reactie van Leen en Annie is dat het een bekend, respectievelijk mooi verhaal is.

Wat vindt u mooi aan het verhaal?

Rie noemt de blijdschap van de vader: "Nou het uitbundige feest dat er komt als hij thuis komt. Dat vind ik wel geweldig, er wordt alles uit de kast gehaald omdat feest te vieren. Dat vind ik wel indrukwekkend." Leen vindt het laatste gedeelte vooral mooi: "Want je broer is dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden." Hij zegt: "De vader deed iets wat voor de mensheid heel moeilijk is. Ik zou het niet kunnen bijvoorbeeld, als iemand zo gehandeld heeft dan is-tie voor mij verkocht. Daar wil ik niets meer mee te maken hebben." Jo noemt het volgende: "Dat die vader hem tegemoet loopt, dat vind ik begrijpelijk maar ook mooi natuurlijk." Annie vindt het mooi dat de jongste zoon weer terugkomt. "Dat hij terugkomt, is natuurlijk heel mooi voor die vader." Kees heeft een wat andere reactie. Hij benoemt niet wat hij mooi vindt maar benoemt wat hij indrukwekkend vindt: "Tsja, dat hij toch zover komt dat hij moet slurven van het varkensvoer. Hij heeft er zelf om gevraagd. Hij heeft zichzelf in de put gewerkt, had niet nodig geweest. Maar ja goed, hij heeft het gedaan. Hij heeft gegokt en is slecht terechtgekomen."

Conclusie:

De reactie van Kees lijkt een reactie vanuit de gedachte boodschap van de tekst. De reactie van de andere respondenten zijn meer invoelend en lijken meer te komen vanuit het geleefde leven.

Is er iets dat u moeilijk vindt aan het verhaal, wat stoort?

Rie verwijst naar wat zij als kind erg oneerlijk vond: "Dat zo'n man alles verboemeld en met open armen ontvangen wordt." Leen vindt het moeilijk dat de zoon in de gelijkenis wel terugkomt, zijn jongste zoon is niet teruggekomen. Jo antwoordt: "Die vader kreeg medelijden met hem. Medelijden, dat snap ik niet." Kees zegt resoluut dat er niets is dat hem bevreedt aan het verhaal: "Nou nee, het is een mooi verhaal. Maar ja, al die verhalen zijn mooi. Als vader Abraham zijn zoon ten offer legt,

dat is ook een mooi verhaal. Maar ik zit niet in die verhalen. Het is heel vreemd maar ik lees veel liever de psalmen. Die zijn eenvoudiger, ik ben niet zo'n uitdieper."

Annie vraagt zich vooral af waar het verhaal zich afspeelt en wie de vader nu is: "Waar speelt het zich nu af? In welk land?" en "Nou, ik wil alleen weten is het Jozef of weet ik veel wie?"

Conclusie:

Rie en Jo stellen kritische vragen aan de tekst. Leen verbindt direct zijn eigen ervaring met de tekst.

Annie wil vooral graag de historische context weten. Kees lijkt de tekst te nemen zoals hij er staat.

2.2.2 In hoeverre identificeren de respondenten zich met een of meer personages?

Identificatie met de oudste zoon

In eerste instantie lijkt *Rie* zich niet te identificeren met een persoon uit de gelijkenis. Haar gedachten gaan gelijk uit naar haar eigen kinderen, vooral naar haar oudste zoon. Zij kan zich het meest inleven in haar oudste zoon. Haar zoon lijkt op de plichtsgetrouwe zoon uit de gelijkenis. Zij vertelt: "De oudste zoon, want dat komt, hij was plichtsgetrouw omdat hij min of meer de verantwoording had. In de eerste 15 jaar van mijn huwelijk was ik onbestorven weduwe. Mijn man was stuurman. Dus hij had toen al een beetje de verantwoording over zijn twee zusjes. Hij was de oudste en het hoofd van het gezin. Hij voelde zich verantwoordelijk voor de gang van zaken."

Identificatie met de oudste zoon gebeurt wel naar aanleiding van de volgende vraag: "Als er een toneelstuk zou zijn over de verloren zoon, wie zou u dan willen spelen?" *Rie* antwoordt: "Nou, die zoon die aan het werk gaat en thuis blijft. Daar kan ik mij beter in verplaatsen dan iemand die aan de boemel gaat." *Rie* kan zich goed inleven wat het voor de oudste zoon betekent dat zijn jongste zoon zo warm onthaald wordt. Ze zegt: "Nou, dat is zuur hoor. Ja, ik heb mijn hele leven geploeterd en voor je gezorgd en er is nooit eens iets extra's gebeurd en nou komen er allemaal extra dingen. Ja, dat kan ik mij goed voorstellen dat hij dat niet prettig vond."

Leen geeft aan zich het beste te kunnen identificeren met de oudste zoon omdat hij zelf de oudste is. Hij was het lievelingetje van zijn moeder.

Kees heeft het meeste met de oudste zoon. Hij herkent zich vooral in het harde werken van deze zoon. Zijn vader was werkeloos en hij was de eerste die werkelijk iets ging verdienen. Hij vertelt dat hij, in tegenstelling tot zijn oudere broer, wel meehielp om de aardappels te rooien. Hij vertelt: "Maar die broer, net boven me die deed niets, want die vindt het mooi genoeg om ze helpen op te eten. Kijk daar had ik geen ontsag voor." Hij kan goed begrijpen dat de oudste zoon weg blijft bij het feest. "Die oudste heeft er wel gelijk in dat hij weg blijft. Dat kan ik weer niet begrijpen van die vader. Die vader is natuurlijk hartstikke blij dat die zoon weer terugkomt. Kijk, dat is dat, maar aan de andere kant is het wel zijn eigen schuld dat hij niet destijds gezegd heeft: 'slacht ook 's een bokkie'. Daarom kan ik begrijpen dat hij wegblijft, die oudste. Maar het zal wel weer goed komen." Mijn vraag: "Hoe was dat voor u dat u altijd zo hard werkte en uw broer boven u niet. Hoe ging dat? Kreeg u daardoor meer waardering van uw ouders?" lijkt een pijnlijke vraag. *Kees* kijkt weg en het wordt stil. Na een korte stilte volgt: "Ik heb me daar nooit wat van aangetrokken. Moet je goed horen, wat hun deden moesten hun maar weten. Misschien ben ik altijd een apart joch geweest. Weet ik dat, maar ik heb gewerkt. Ik heb het geld gegeven en, tegen u gezegd, ben ik arm de deur uitgegaan en daar hadden ze, toen het zover kwam, niet op gerekend want ik had daar 14 jaar gewerkt en het geld gaf ik aan mijn ouders."

Wanneer we later in het gesprek nog even uit de kinderbijbel van W.G. van de Hulst lezen, vraag ik:

"Wat zegt dit verhaal nu over de oudste zoon?" *Kees* verwoordt de gevoelens van de oudste zoon:

"Dat hij er niets mee te maken wilde hebben, met dat feest. Waarvoor doet mijn vader dit, terwijl die zolang weggeweest is en al het geld verboemeld heeft, waarom geeft me vader nu wel een bokkie? Kijk, hij is geen vader, hij is maar een zoon. Hij heeft ervoor gewerkt en hij krijgt niets, dus die woede komt bij hem op. Zou mij misschien ook wel gebeurd zijn."

Annie vindt ook dat de oudste zoon alle recht heeft om boos te zijn en koppelt daar ook een eigen ervaring aan. "Nou, hij heeft daar recht toe. Dat vind ik wel. Nou, het is een heel logische toestand natuurlijk. Dat de jongste al dat geld krijgt, dat maak je nu ook nog veel mee. Als de ouders sterven,

dat de kinderen daar niet over tevreden zijn. Mijn vader had een timmerbedrijf en mijn broers namen dat over. Mijn zuster gaf geen toestemming want ze hadden een eigen huis, het huis ernaast. Wij kregen, maar weet ik het, hoe weinig geld. Ja, zei mijn zus, er is eigenlijk veel meer geld want het huis is ook van vader en moeder. Maar ja, het was zo raar, ik heb daar helemaal niet bij stil gestaan. Ze hebben ook hard gewerkt om het daar op te bouwen en om dan te zeggen: "Ik moet daar ook een deel van hebben." Nou, mijn vader heeft gesproken met haar en eindelijk gaf ze toen toestemming. Toen zei ze later tegen mij: "Jij had het ook niet goed moeten vinden." Ik zeg: "Kind, ik heb er helemaal niet bij stil gestaan. Ik vond het al prachtig wat ik kreeg." Ik bedoel maar, zo gaat het nu nog." Verder vertelt Annie dat zij het meeste lijkt op de oudste zoon maar van allebei wat heeft. Op de oudste zoon lijkt zij, omdat zij "Heel lang thuis geweest (is) om te helpen natuurlijk. Want je had geen wasmachine enz. En veel stof natuurlijk door zo'n werkplaats. Nu is dat stukken verbeterd, met die afzuigkappen. Zij lijkt op de oudste zoon die bij de vader is gebleven." In hoeverre zij ook op de jongste lijkt, wordt in het interview niet duidelijk.

Alleen Jo vindt de oudste zoon geen leukerd. "Die oudste broer is niet blij dat zijn broer terugkomt, het is toch ook zijn broer. De jongste is eigenlijk beter dan de oudste. Hij komt weer berouwvol terug en hij vraagt aan zijn vader of hij een van zijn werkvolk mag zijn, dus die heeft spijt en die andere die wil geeneens binnenkomen."

Conclusie:

Rie, Kees en Annie identificeren zich met de oudste zoon. Ze herkennen zich in het harde werken van de oudste zoon. Zij begrijpen alle drie goed dat de oudste zoon boos is om het warme onthaal van de jongste broer door de vader. Annie identificeert zich ook met de situatie van de verdeling van de erfenis. Leen herkent zich als oudste zoon maar dat is meer een feitelijke overeenkomst dan een identificatie. Jo identificeert zich helemaal niet met de oudste zoon. Zij benadrukt dat het niet leuk is dat de oudste niet blij is dat zijn jongste broer terugkomt.

Identificatie met de jongste zoon

Rie geeft aan zich moeilijk in de jongste te kunnen verplaatsen. Ze zegt over de jongste: "Nou, ik denk dat diegene die aan de boemel was, wel heeft geleerd dat dat het juiste leven niet is."

Leen denkt bij de jongste zoon vooral aan zijn eigen jongste zoon. De jongste zoon in de gelijkenis komt wel terug. Zijn jongste zoon is niet teruggekomen.

Kees vindt het indrukwekkend dat die jongste zoon zichzelf zo in de put heeft gewerkt. Dat was volgens hem niet nodig geweest. "Maar ja, goed, hij heeft het gedaan. Hij heeft gegokt en is slecht terechtgekomen."

Annie zegt het meeste met de jongste zoon te hebben die terugkomt, want die oudste is eigenlijk jaloers. Zij vindt het vooral mooi voor de vader dat de jongste zoon terugkomt. Annie is ook nieuwsgierig naar de historische context, naar wat de jongste gedaan heeft: "Het was toch ook een zwerver, ondanks al dat geld dat hij van zijn vader had meegekregen. Het was armoe dus en daarom kwam hij naar huis. Dat gebeurt veel, hè? Ook nu nog."

Ook Jo vraagt zich af hoe het de jongste zoon in de gelijkenis is vergaan. Ze verwondert zich erover dat de jongste zoon het eten van de varkens niet heeft gepakt. Ze denkt dat de jongste zoon misschien bang was dat het varken hem zou bijten. Jo identificeert zich met de jongste zoon. Zij geeft ook aan dat ze thuis een buitenbeentje was. Haar vader leek meer van haar zusje te houden dan van haar. En via haar schoonmoeder hoorde ze: "Je moeder vond jou de moeilijkste." Vervolgens heeft ze gevraagd: "Wat deed ik dan? Ik was geen hoer. Ik was alleen een beetje meer aanwezig, maar wat deed ik dan voor bijzonders?" Haar moeder is daar niet verder op ingegaan. Zij begrijpt de jongste zoon erg goed: "Ja, dat die wegging en dat hij dat wou ervaren, kan ik wel begrijpen, als je jong bent." Zelf is zij, tegen het advies van haar vader in, getrouwd met haar inmiddels overleden echtgenoot.

Wanneer ze in de gelijkenis van de verloren zoon een rol mocht spelen, wil ze graag de jongste zoon zijn. "Ja, de jongste die wilde erop uit. Ja, ja, dat heb ik ook in me."

Conclusie:

Rie en Kees identificeren zich helemaal niet met de jongste zoon. Zij vinden dat de jongste zoon de verkeerde weg heeft gekozen. Leen en Annie identificeren zich ook niet met de jongste zoon maar hebben wel associaties bij dit personage. Jo identificeert zich wel erg met de jongste zoon. Zij begrijpt goed dat de jongste eropuit wilde, de vrijheid tegemoet. Jo en Annie stellen vragen naar de historische context.

Identificatie met de vader

Rie kan zich goed inleven in de vader: "Want het is natuurlijk vreselijk erg om een kind te verliezen, hoe dan ook. En dan kan ik mij wel voorstellen dat je met open armen ontvangen wordt. Haar oudste zoon heeft haar erg geholpen in de tijd dat zij er alleen voor stond in het gezin omdat haar man op zee was. Zij zou het verschrikkelijk vinden als hij uit haar leven was en kan zich makkelijk voorstellen dat je zielsgelukkig bent als je zoon weer terugkomt: "Al die zorgelijke jaren die hij heeft gehad, geen dag natuurlijk dat hij niet aan die zoon heeft gedacht. Het zal hem gespeten hebben dat die broer ook niet vreugdevoller was over de thuiskomst van zijn broer. Dat zal die jammer gevonden hebben." *Leen* vindt dat de vader iets deed wat voor de mensheid heel moeilijk is. Hij vertelt dat hij dat niet zou kunnen. Als iemand zo handelt als de jongste zoon heeft gedaan, dan wil hij daar niets meer mee te maken hebben. Hij zegt erbij dat hij dat fout vindt van zichzelf, want zodoende is het gezin ook gespleten. De reactie laat zich verbinden met zijn ervaring. Er is één zoon die naar de kerk gaat, maar die niet meer bij hem komt: "Die ben ik kwijt", zegt hij.

Jo vindt het heel begrijpelijk dat de vader blij was zijn zoon weer te zien: "Dat die vader hem tegemoet loopt, dat vind ik begrijpelijk maar ook mooi natuurlijk. Ik vind het normaal dat een vader van een zoon blijft houden, eigenlijk van allebei." Enerzijds staat haar eigen ervaring hier haaks op. Haar vader lijkt meer van haar zusje te houden dan van haar. Zij kreeg dikwijls van alles de schuld. Haar moeder vond haar moeilijk en haar eigen man was niet makkelijk. Ze vertelt dat haar man een verschrikkelijke moeder had en zonder liefde is opgegroeid. Wanneer je zonder liefde bent opgegroeid, kun je het ook moeilijk geven. Haar man hield alleen van hun zoon wanneer hij gehoorzaam was. Toch zegt ze het meeste te hebben met de vader uit de gelijkenis: "Die vader houdt van allebei. Ook al is die oudste boos, die komt wel tot berouw, maar je houdt van je kinderen hoe ze zijn. Ze vertelt hoe ze van alle vijf haar kinderen houdt. Ook van de twee die moeilijk zijn. Ze heeft net als de vader uit de gelijkenis de ervaring dat je niet anders kunt dan van je kinderen houden. Dat kan niet anders. Ze begrijpt alleen niet waarom de vader medelijden kreeg met de jongste zoon. Dat de vader blij is snapt ze, maar medelijden? Dat kan ze niet plaatsen.

Annie kan zich ook goed inleven in de vader. Zij vindt het heel mooi voor de vader dat die jongste terugkomt. Ze zou graag de rol van de vader spelen wanneer de verloren zoon op het toneel opgevoerd zou worden. Ze zegt: "Om dat te mogen meemaken. Om die jongste te mogen opvangen. Want dat doet hij toch, hè? Hij helpt die jongste zoon toch weer goed. Dat zou toch, denk ik, niet iedere vader doen." Verder noemt ze dat het moeilijk is voor een ouder om te voorkomen dat kinderen niet kwaad worden of weglopen, want dat is natuurlijk ook nog mogelijk. Annie vraagt zich af of de vader maar twee kinderen had. Op de vraag: "Zou u het kunnen: een kind dat zo over de schreef is gegaan, weer met open armen ontvangen?" antwoordt ze met een eigen ervaring: "Ja, ja, onmiddellijk. Ik heb het met mijn oudste dochter meegemaakt." Samengevat vertelt ze dat haar dochter er vandoor is gegaan met een man die, zoals zij al verwachtte, niet goed voor haar bleek te zijn. Steeds heeft zij als moeder haar dochter weer opgevangen en geholpen. Ze identificeert zich met de vader: "Je laat je kind niet aan de deur staan. Ook al begrijpen anderen daar niets van. Op mijn vraag hoe haar andere dochter daar op reageerde, vertelt ze: "Nou, dat was ook moeilijk, want of ze wel betaalde als ze bij mij in huis waren. Ze is ook een tijdje echt kwaad op mij geweest. Daar kan ik nu nog om huilen."

Kees vindt het heel wat dat zijn vader hem weer heeft teruggenomen. Hij denkt niet dat zijn vader dat had gedaan. Op de vraag: "Wie is de vader voor u in dit verhaal?" antwoordt hij: "Nou, dat is een stakker. Die is te goed. En ik ben misschien ook wel te goed voor mijn dochter, maar ik heb er maar een. Dus er valt weinig te delen. Kees vindt dat de vader de jongste zoon op andere gedachten had moeten brengen. Hij heeft te snel toegegeven door het geld aan de jongste zoon te geven." Toch kan

hij kan de vader ten dele begrijpen. “Ik kan begrijpen dat hij blij is dat hij zijn zoon terugziet, maar of hij daar nu een groot feest voor moest geven.” Later blijkt dat hij zich toch ook wel kan indenken dat de vader zijn jongste geld heeft gegeven. “Nou ja, dat geld geven, als mijn dochter zou blijven zaniken zou ik het misschien ook geven maar ze heb het niet nodig.”

Conclusie:

Rie, Jo en Annie identificeren zich met de vader. Rie, Jo en Annie zien overeenkomsten tussen de vader en hun eigen rol als moeder. Leen benoemt juist het verschil tussen de vader en zijn rol als vader maar ziet als gemeenschappelijk de situatie dat de jongste zoon wegloopt. Kees is ambivalent over de vader. Ook zijn identificatie met de vader is ambivalent. Kees blijft wat op afstand van de tekst. Annie vraagt naar de historische context.

2.2.3 In hoeverre verbinden de respondenten levenservaringen met de gelijkenis?

De respondenten vertellen veel over hun leven. Deels vertellen ze over zichzelf als kind en deels vertellen ze over het gezin dat zij zelf stichtten. Eenmaal kwamen ook de kleinkinderen ter sprake. Bij de beschrijving van de autobiografie zal ik alleen levenservaringen beschrijven die verbonden worden met de gelijkenis van de verloren zoon.

Rie is een vrouw van 88 jaar. Zij verbindt de ervaring met haar eigen zoon met het verhaal van de verloren zoon. Vanuit de ervaring dat ze haar zoon niet had kunnen missen, kan ze zich inleven in de vader en diens blijdschap begrijpen. Ook kan ze zich inleven in haar oudste zoon, die zich net zo verantwoordelijk gedroeg als de oudste zoon uit de gelijkenis. Zij herkent zich in de oudste zoon die hard werkt. Ook zij heeft hard gewerkt om haar gezin draaiende te houden. Opvallend is dat het verhaal van betekenis veranderd is in de loop van het leven. Van een vader die als kind als oneerlijk wordt ervaren (zie eerste associatie) naar het begrip voor de blijdschap van de vader sinds zij zelf ouder is en kinderen heeft. *Rie* verbindt haar eigen ervaringen met de Bijbeltekst.

Leen is een man van 93 jaar. Hij is de oudste van vijf kinderen. Zelf heeft *Leen* drie kinderen van wie de jongste een dochter is. Hij heeft dus twee zonen. Het verhaal van de verloren zoon roept veel ervaringen en gebeurtenissen uit het eigen leven op bij *Leen*. Zijn ervaring als vader in relatie tot zijn jongste zoon verbindt hij aan de gelijkenis. Het leidt tot inzicht dat het fout is om niets meer met zijn zoon te maken te willen hebben. *Leen* verbindt zijn ervaringen met de Bijbeltekst.

Jo is een vrouw van 89 jaar. Ze is het derde kind uit een gezin van zeven. Ook *Jo* verbindt haar ervaringen met de Bijbeltekst. Enerzijds staat haar ervaring haaks op de onvoorwaardelijke liefde van de vader uit de gelijkenis. Haar vader leek meer van haar zusje te houden dan van haar en ook haar moeder vond haar een moeilijk kind. Haar eigen man heeft weinig liefde gekregen van zijn ouders en houdt alleen van hun zoon wanneer hij gehoorzaam is. Anderzijds deelt zij de ervaring van de vader. Je kunt niet anders dan van al je kinderen houden, ook al zijn ze moeilijk. Van de vijf kinderen ervaart ze er twee als moeilijk. Maar met alle twee heeft ze nog steeds vaak contact.

De jongste zoon in het verhaal, met wie zij het meeste heeft, verbindt ze met zichzelf door aan te geven dat zij ook haar eigen weg ging, tegen het advies van haar vader in. Toen ze ging trouwen, stond haar vader te huilen. Ze dacht destijds dat haar vader huilde omdat ze nu het echte leven in ging en hij haar niet meer in het gareel kon houden. Ook kan ze zich goed inleven in het verlangen van de jongste om erop uit te gaan, de vrijheid tegemoet.

Jo verbindt haar ervaring met de tekst en vindt een betekenisvol verband: dat zij net al deze vader niet anders kan dan van haar kinderen houden.

Kees is een man van 92 jaar. Hij is het vierde kind uit een gezin van zeven. Hij heeft een oudere broer boven hem. Hij vergelijkt het eigen verhaal met het Bijbelverhaal maar het verhaal van de verloren zoon lijkt geen betekenis te geven aan het levensverhaal van *Kees*. De gelijkenis van de verloren zoon

wordt vooral uitgelegd als een verhaal waarin de boodschap van Pasen besloten ligt: “Nou, verloren, zijn we in deze wereld niet allemaal verloren? Dat zou je met Pasen als het zo uitkomt, in je Paasprek kunnen noemen.” In deze context zegt Kees over de vader en de zoon: “Hij is toch weer goed terechtgekomen. Zijn vader heeft hem toch weer teruggenomen. Nou, dat is heel wat. En vooral voor een vader.” In de context van het eigen verhaal over zijn broer die niets deed en hij die keihard werkte, benoemt hij de vader als stakker en veel te goed.

De laatste opmerking van de voorgaande alinea laat zich verbinden met de eigen autobiografie van Kees. De opmerking: “Zou mij misschien ook wel gebeurd zijn” geeft voor mij aan dat hij de gebeurtenis alleen plaatst in het Bijbelverhaal en (nog) niet verbindt met zijn eigen verhaal. Ik zou voorzichtig willen concluderen dat het Bijbelverhaal als Woord van God een duidelijke boodschap heeft voor Kees, een boodschap die algemeen van aard is en zich niet op voorhand laat verbinden met de eigen ervaringen.

Annie is een vrouw van 90 jaar. Ze is de vijfde in een gezin van acht kinderen. Een groot gezin maar ze heeft het er altijd goed gehad.

De ervaring dat haar zus boos was over de verdeling van de erfenis van haar ouders verbindt ze met het verhaal van de verloren zoon. Ze begrijpt de boosheid van de oudste zoon wel. Ze kan zich ook inleven in de oudste zoon die net als zij hard gewerkt heeft. Zij kan zich goed inleven in de vader. Ze verbindt hiermee haar eigen ervaring met haar oudste dochter die wegliep, haar eigen gang ging en die zij steeds weer met open armen heeft ontvangen. Ze heeft het meeste met de jongste zoon die ze vergelijkt met haar oudste dochter. Annie verbindt haar ervaringen met de Bijbeltekst.

2.2.4 In hoeverre geeft de gelijkenis nieuwe inzichten voor het eigen geloofsleven?

Rie leert uit het verhaal van de verloren zoon iets voor haar geloofsleven: “Dat je altijd weer terug kan komen bij onze lieve Heer. Ja, dat je altijd weer terug kunt komen, wat je ook afgeweken hebt van het goede pad, dat je altijd weer terug kunt komen.”

Voor Kees is het geloofsinzicht van de gelijkenis dat we allemaal verloren zijn en hij verbindt dit dan gelijk met Pasen.

Jo geeft aan dat de jongste door God spijt kan krijgen: “De oudste wil blijkbaar niets weten van God, anders ben je wel blij wanneer je broer terugkomt.”

Voor Leen en Annie geeft de gelijkenis geen nieuwe inzichten voor hun geloofsleven. Het geloof is voor hen op afstand komen te staan.

2.2.5 Conclusie

Afgaande op de interviews roept ‘De gelijkenis van de verloren zoon’ of ‘Het verhaal van de Vader en de twee zonen’ veel op bij de respondenten. Tal van gebeurtenissen en ervaringen komen boven. De autobiografie lijkt vooral van invloed te zijn op de manier waarop de respondenten zich inleven in de personages. Rie geeft aan dat de betekenis van de tekst veranderd is nu ze meer levenservaring heeft. Leen voelt pijnlijk het verschil tussen zijn levenservaring en dat wat de Bijbeltekst vertelt. Drie van de vijf respondenten noemen een geloofsinzicht maar betrekken dat niet concreet op het eigen leven. Alleen Kees benoemt de boodschap van de tekst als “dat het een Paasverhaal zou kunnen zijn”. Kees geeft aan dat hij alles mooi vindt aan de gelijkenis en zelfs aan alle verhalen in de Bijbel. Hij noemt als voorbeeld ook het verhaal van Abraham die zijn zoon moet offeren. Hier lijkt de boodschap toch boven de ervaring te gaan. Twee respondenten vragen expliciet naar de historische context van de Bijbeltekst.

De zeggingskracht van het verhaal wordt in grote mate bepaald door de autobiografie.

3 Literatuurverkenning

Uit bovenstaand veldonderzoek blijkt de grote rol van de autobiografie op de interpretatie van de Bijbeltekst. Dat wat men in het leven zelf ervaren heeft, kleurt de tekst.

De vraag die in het verlengde van deze uitkomst opkomt is de (deel)vraag naar welke hermeneutische implicaties deze uitkomst heeft voor de theologische professional.

Het begrip hermeneutiek verdient eerst uitleg. Bijbelse hermeneutiek stelt zich ten doel om na te denken over het vertolken van de Bijbel (Snoek, 2012, p.p. 235). Het hermeneutisch handelen is 'de competentie om enerzijds de Bijbel en de christelijke traditie en anderzijds mens(en) en huidige samenleving in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken met en voor de doelgroep.'⁶

Wanneer we ons buigen over de hermeneutische implicaties van de resultaten van het veldonderzoek, moet het eerst gaan over de vraag welke ruimte de autobiografie van ouderen in mag nemen bij de interpretatie van de Bijbeltekst. Het veldonderzoek laat zien dat de respondenten zich veel ruimte toe-eigenen. Maar wat is ruim interpreteren? Is er meer objectief iets te zeggen over de ruimte en grenzen van de interpretatie van teksten. Waar moeten precies de ruimte en de grenzen van de interpretatie worden gezocht? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het allereerst nuttig om drie hermeneuten aan het woord te laten. Hermeneuten zijn wetenschappers die nadenken over de ruimte en grenzen waarbinnen men teksten kan interpreteren (Snoek, 2012, p. 235). De visie van drie hermeneuten kan ons meer helderheid geven over de ruimte en grenzen van interpretatie van een tekst in het algemeen en van een gelijkenis uit de Bijbel in het bijzonder. De respondenten eigenen zich veel ruimte toe bij het interpreteren van de gelijkenis. Zij lezen de Bijbel op een bepaalde manier. In het verlengde van de drie hermeneutische visies zijn er drie manieren, drie hermeneutische modellen, te beschrijven om de Bijbel te lezen. Deze drie modellen komen aan de orde. We gaan na hoeveel ruimte de tekst en de (autobiografie van de) lezer krijgen in elk van de modellen. De manier waarop de respondenten de Bijbel lezen leg ik naast deze hermeneutische modellen. Ik stel de vraag wat de respondenten van elk van de drie modellen zouden vinden.

Vervolgens vragen we ons af in hoeverre de manier waarop de respondenten de Bijbel lezen bepalend is voor de manier waarop de theologische professional omgaat met Bijbelverhalen. Elke theologische professional die een gesprekskring leidt of een overweging schrijft, helpt de lezer of hoorder bij de uitleg of vertolking van de tekst. Hij of zij neemt een hermeneutische rol op zich. De beschikbare rollen hangen nauw samen met de eerdergenoemde modellen om de Bijbel te lezen (Snoek, 2012, p. 232). Nadat ik de hermeneutische rollen heb beschreven, sluit ik de verkenning van de literatuur af met de uitgangspunten die helpend kunnen zijn om als theologisch professional te komen tot een keuze voor een hermeneutische rol.

3.1.1 Ruimte en grenzen van de interpretatie

Interpretatie gaat na wat de actuele betekenis is van de tekst (Snoek, 2010, p. 235). De opvattingen van de drie hermeneuten helpen om de grenzen en de ruimte van de interpretatie van een tekst beter te begrijpen. We zullen zien dat Paul Ricoeur, wetenschapsfilosoof, de lezer veel ruimte geeft. Umberto Eco, literatuurwetenschapper, geeft vooral de grens aan van de interpretatie. Wolfgang Iser, eveneens literatuurwetenschapper, neemt een tussenpositie in (Snoek, 2010). Zoals uit de gesprekken met respondenten blijkt, wordt het verhaal soms ruim, eenduidig en verschillend geïnterpreteerd. De vader als arme stakker of juist als diegene die je met open armen ontvangt. De oudste zoon als de zoon die terecht boos is of de oudste zoon die onterecht jaloers is.

⁶Handboek Leerwerktraject voor GPW en GL.(2012-2013). Opleidingen Theologie en Levensbeschouwing bachelor. Sept. 2012, p. 48

De jongste zoon die heel begrijpelijk de vrijheid zoekt of de jongste die fout zit. Interpretatie lijkt een subjectieve aangelegenheid. Iedereen kan zelf beslissen welke betekenis hij of zij verleent aan de tekst. Toch zal het niet moeilijk te begrijpen zijn dat elke tekst ook zijn grenzen kent qua interpretatie. In dit hoofdstuk zal ik uitgebreid de hermeneutische visie van Ricoeur beschrijven en in het kort de visie schetsen van twee andere hermeneuten. Ik zoom daarna in op de ruimte en grenzen in de interpretatie van gelijkenissen. Ik baseer mij op Snoek die in zijn boek 'Een huis om in te wonen' op een zeer aansprekende en heldere manier met behulp van de drie genoemde hermeneuten de ruimte en grenzen van de interpretatie bespreekt (Snoek, 2010, deel 3).

3.1.1 Hermeneutische visies

Volgens Ricoeur kan een geschreven tekst door oneindig veel lezers vanuit oneindig veel kanten bekeken worden, maar nooit van alle kanten tegelijkertijd. Deze interpretatieruimte noemt Ricoeur 'betekenisreserve'. Het verloop van de interpretatie van een geschreven tekst legt hij uit aan de hand van drie momenten, die hij samenvat onder de term 'hermeneutische boog'. Als eerste moment noemt hij het onbevangen lezen van de tekst. Een lezer begint met het formuleren van een vermoeden, een eerste indruk van de tekst. Als tweede moet de lezer de tekst bestuderen. Exegese helpt de tekst te begrijpen en te doorgronden. In het derde moment kan de lezer zich de tekst toe-eigenen door tot een dieper verstaan van de tekst én van zichzelf te komen.

Dit toe-eigenen is geen objectief gebeuren, zoals de wetenschap objectiviteit veronderstelt. Door de exegese is het echter ook niet geheel subjectief. Sommige interpretaties zijn meer waarschijnlijk dan andere, maar ze hoeven elkaar, volgens Ricoeur, niet per se uit te sluiten.

De hermeneutische boog is een dynamisch proces: elk moment corrigeert en verrijkt de andere momenten. Het is bovendien een proces dat nooit klaar is. Elke keer kan men zich de tekst opnieuw toe-eigenen door andere vragen aan de tekst te stellen. Er vindt dus voortdurend een wisselwerking plaats tussen de tekst en de lezer, hetgeen telkens nieuwe inzichten oplevert.

De gedachte dat een veelheid aan interpretaties mogelijk is roept tegelijkertijd de vraag op of al die interpretaties dan even goed zijn. Eco heeft hier over nagedacht. Hij is van mening dat bij het bestuderen van teksten de intenties van de auteur, de intenties van de tekst en de intenties van de lezer allemaal in het oog moeten worden gehouden. Maar ze zijn niet allemaal even belangrijk. De intenties van de tekst wegen het zwaarst. Er is dus maar erg beperkt ruimte voor de autobiografie van de lezers.

Iser is van mening dat teksten zowel informatie als open plekken bevatten. Lezers moeten de informatie respecteren, maar mogen de open plekken opvullen met eigen interpretaties. De balans vinden tussen informatie en de open plekken is een proces dat gebaseerd is op voortschrijdend inzicht. Iser benadrukt dat de autobiografie van de lezer een grote rol speelt in het vinden van deze balans. Iedereen zal op grond van zijn eigen verwachtingen en herinneringen een balans opmaken van het leesproces. Iser tekent daarbij aan dat iemand wel moet kunnen verantwoorden welke elementen in de tekst informatief zijn en waar precies de open plekken voorkomen.

Alle drie de hermeneuten benadrukken dat er in principe ruimte is om de tekst te interpreteren, maar elk van de drie hermeneuten heeft een eigen legitimering én een eigen specifieke visie op de hoeveelheid ruimte die een tekst biedt. Ricoeur legt sterk de nadruk op de manier waarop de lezer de tekst interpreteert. Eco daarentegen kent de lezer helemaal geen grote rol toe en stelt strikte grenzen aan de interpretatie. Iser zoekt een middenweg tussen daar waar de lezer de open plekken in de tekst vrijuit mag interpreteren en daar waar de informatie in de tekst duidelijk grenzen aangeeft aan de interpretatie.

De verschillen worden, volgens Snoek (2010), goed zichtbaar door te kijken naar de toetscriteria die de drie wetenschappers hanteren. Ricoeur maakt een onderscheid tussen goede en slechte interpretaties maar geeft niet aan welke criteria men daarbij moet hanteren. Eco gaat uit van een letterlijke interpretatie. En Iser geeft als criterium de beschrijving van de open plekken in de tekst en de informatie die een tekst geeft. Wat volgens Snoek verder opvalt, is dat Eco, met zijn nadruk op de grenzen van de interpretatie, niet ingaat op de vooronderstellingen van de lezer. Ricoeur daarentegen stelt voor om de eerste naïviteit van de lezer als beginpunt van het leesproces te

nemen. Iser benadrukt dat verwachtingen en ervaringen cruciaal zijn bij het invullen van de open plekken. Naast dit verschil zijn er ook overeenkomsten te noemen tussen de drie hermeneuten. Alle drie starten zij hun denken bij de tekst en bepalen ze in het verlengde daarvan de ruimte en de grenzen van de interpretatie. Een tweede overeenkomst is, dat bij alle drie de hermeneuten het profiel van de hoorders vaag blijft. Maar zoals we in het veldonderzoek gezien hebben speelt de belevingswereld van de lezers een niet te onderschatten rol bij de interpretatie van de Bijbeltekst. Nu we iets meer algemeen hebben gekeken naar waar we de ruimte en grenzen van teksten moeten zoeken, zoomen we in op ruimte en grenzen in de interpretatie van een gelijkenis.

3.1.2 Het verbeeldend vermogen van gelijkenissen

Gelijkenissen behoren tot de meest bekende verhalen van de Bijbel. Het zijn verhalen die tot de verbeelding spreken. Ze verwijzen naar de werkelijke wereld en naar een andere, transcendente wereld. Een wereld die open is naar de toekomst.

Alleen Ricoeur heeft zich verdiept in het verschijnsel van gelijkenissen. Het eerste dat hem opvalt, is dat de werkelijkheid realistisch wordt beschreven. Het gaat over echte mensen en herkenbare gebeurtenissen. Het valt Ricoeur op dat, wanneer men gelijkenissen beter bestudeert, er een patroon herkenbaar wordt: de hoofdpersoon ontdekt iets, maakt een proces van ommekeer door en neemt een ingrijpende beslissing. Ricoeur ziet een parallel met de instelling die van christenen verwacht wordt. Het koninkrijk ontdekken, vervolgens een ommekeer doormaken en vervolgens beslissen om het anders te doen. De interpretatie van de tekst moet volgens Ricoeur binnen deze drieslag blijven. Niet alle elementen zijn in elke gelijkenis terug te vinden. Dat maakt dat een gelijkenis spannend en niet voorspelbaar blijft.

In de gelijkenis van de verloren zoon heeft de drieslag een andere volgorde: het accent ligt op de ommekeer van de jongste zoon, dan komt het ingrijpende besluit van de jongste zoon om terug te gaan, en pas daarna ontdekken vader en zoon hoeveel van ze van elkaar houden. Ricoeur geeft aan dat gelijkenissen gedragsverandering teweeg willen brengen bij de lezer maar dat ze ook een dieper doel dienen. Gelijkenissen bevatten vaak tegenstrijdigheden. Deze paradoxen zijn bedoeld om de werkelijkheid met verbeelding tegemoet te treden door haar anders te bekijken dan men eerst gewend was. Dit noemt Ricoeur 'heroriëntatie door destabilisering'.

In gelijkenissen gaat het niet om ethische richtlijnen of moralisme maar de eerste stap van de drieslag, het ontdekken, is volgens Ricoeur de belangrijkste stap. Dat gebeurt niet alleen in gelijkenissen maar ook in het leven van mensen. 'De creatieve kracht van gelijkenissen is de kracht van de ontdekking.' (Snoek 2010, p. 272). De ontdekking is het beginpunt van ommekeer en verandering.

In hoeverre komen de respondenten tot nieuwe ontdekkingen? In het veldonderzoek heb ik de tekst met de respondenten onbevungen gelezen. Ik denk dat het onbevungen lezen eerder vragen oproept dan dat er ontdekkingen worden gedaan. Sommige respondenten noemen wel inzichten naar aanleiding van de gelijkenis, maar ik krijg de indruk dat deze inzichten al verworven zijn bij eerdere lezingen en/of uitleg. Nu de tekst weer opnieuw gelezen wordt, komen onder andere de volgende vragen op: Jo vraagt zich af waarom de vader medelijden voelt bij de terugkeer van de zoon. Het zou voor Jo interessant kunnen zijn om van gedachten te wisselen over de vraag waarom de vader medelijden voelde toen zijn jongste zoon terugkwam. Wellicht komt ze via het innemen van een ander perspectief tot een nieuwe ontdekking. Kees vraagt zich af waarom de vader de jongste zoon niet heeft tegengehouden. Voor Kees zou het een interessante gedachte kunnen zijn dat de vader de zoon bewust niet op andere gedachten wilde brengen. Ontdekkingen naar aanleiding van de tekst leiden vaak tot nieuwe vragen en nieuwe antwoorden en/of inzichten en zo tot een beter verstaan van de Bijbelse boodschap en van een beter verstaan van het eigen leven.

Op grond van de hermeneutische visie van Eco en Iser komt Snoek tot een vermoeden hoe zij gelijkenissen tegemoet zullen treden. In tegenstelling tot Ricoeur zou Eco zich vermoedelijk allereerst richten op de meer letterlijke tekst rondom de gelijkenissen en zich pas als tweede richten op de verbeeldende en ontdekkende dimensie in de tekst. Iser zou zich richten op de open plekken in de tekst maar zou eveneens zoeken naar informatie in de tekst die grenzen stelt aan de verbeelding.

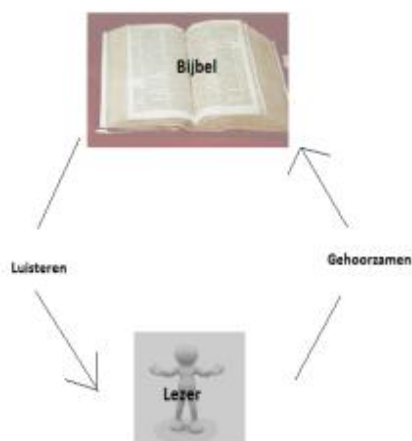
Snoek merkt op dat wanneer gelijkenissen oproepen tot verbeelding, het juist belangrijk is om bij dit soort teksten ook na te gaan waar de grenzen van de verbeelding liggen.

We hebben nu gezien dat er verschillende hermeneutische visies zijn op interpretatie. De visies verschillen vooral als het gaat om de ruimte die de lezer krijgt. Uit het veldonderzoek blijkt dat de respondenten zich de gelijkenis vooral toe-eigenen vanuit hun autobiografie. Zij lezen de Bijbel met hun eigen ervaringen voor ogen. In het verlengde van de drie hermeneutische visies zijn er drie manieren, drie hermeneutische modellen, te beschrijven om de Bijbel te lezen. Deze modellen zijn ideaaltypisch, allerlei tussenvormen zijn denkbaar. In de volgende paragraaf komen de drie hermeneutische modellen om de Bijbel te lezen aan bod die Snoek uiteenzet in het artikel 'De theologische professional als herdershond. Hermeneutische rollen in het gesprek over een Bijbeltekst' (Snoek, 2012). We gaan na hoeveel ruimte de tekst en de (autobiografie van de) lezer krijgen in elk van deze drie modellen. De manier waarop de respondenten de Bijbel lezen leg ik naast deze hermeneutische modellen. Ik stel de vraag wat de respondenten van elk van de drie modellen zouden vinden.

3.2 Bijbels hermeneutische modellen

3.2.1 De Bijbel staat centraal

Eeuwenlang zijn mensen er gewoon van uit gegaan dat de Bijbel het woord van God is. Pas in de 17^e eeuw hebben orthodoxe protestanten daaraan toegevoegd dat de Bijbel Gods *onfeilbare* woord is. De centrale rol die de Bijbel kreeg in de protestantse traditie is te danken aan de hervormers Luther en Calvijn, die beweerden dat de Bijbel de eerste en meest gezaghebbende bron is voor het christelijk geloof (McGrath, 2008, p. 110). Calvijn borduurde voort op Luthers uitspraak; 'alleen de Schrift'. Hij voegde daar aan toe dat de Schrift het instrument is waardoor God rechtstreeks spreekt (Berkhof, 2007, p. 91). De Bijbel is letterlijk, van kaft tot kaft, waar en historisch betrouwbaar. Wanneer men vanuit deze visie de Bijbel leest, ligt de nadruk op de boodschap van de tekst. De Bijbel als Gods onfeilbare woord geeft de Bijbel een groot gezag. Snoek stelt dat wanneer de lezer een zeer groot gezag toekent aan de Bijbel, dat gevolgen heeft voor de positie van die lezer. Er is voor de lezer zelf weinig ruimte. Hij of zij voelt zich geroepen om te luisteren naar Gods wil en Hem te gehoorzamen. Als men die relatie visualiseert, ziet dit er als volgt uit:

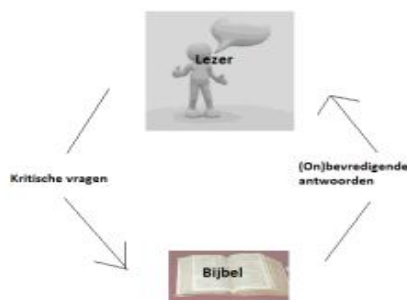

Deze visie heeft in de eerste helft van de 20^e eeuw veel invloed gehad. Prof. Hijme Stoffels, godsdienstsocioloog aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, laat zien dat de overtuiging dat de Bijbel Gods onfeilbaar woord, sterk is afgenomen (Stoffels, 2004, p. 181). Snoek merkt op dat deze visie nog wel leeft onder de orthodoxe protestanten, evangelische gelovigen en gelovigen uit de pinkstergemeenten.

Wat zouden de respondenten vinden van deze manier van Bijbel lezen? Ik heb het vermoeden dat Kees het minst moeite zou hebben met deze manier van lezen. Het feit dat hij regelmatig uit de Bijbel leest, zegt ook iets over het gezag dat hij de Bijbel toekent. Hij legt sterker dan de andere respondenten de nadruk op de algemene boodschap van de tekst die hij verwoordt als: "Zijn we niet allemaal verloren?" en die hij verbindt met Pasen. Jo en Annie vragen naar de historische context van de gelijkenis: "In welk land speelt de gelijkenis zich af? Wie was de vader? Wat heeft de jongste zoon gedaan?" Ze lijken met die vragen de tekst letterlijk te nemen en de historische context van de Bijbel als betrouwbaar te zien. Toch denk ik niet dat Annie de Bijbel een groot gezag toekent. Annie zegt niet zo veel te hebben met de Bijbel.

3.2.2 De ervaring van de lezer/hoorder staat centraal

De tweede basisvisie is, zo stelt Snoek, in zekere zin het spiegelbeeld van de voorgaande (zie de afbeelding). Op de voorgrond treedt de twijfel aan de historische betrouwbaarheid van de Bijbel. Deze visie verbreidde zich in de 17^e eeuw, waarin wetenschappers steeds meer oog kregen voor de tegenstrijdigheden uit de Bijbel. Theologische professionals gingen steeds meer kritische vragen stellen bij de tekst maar kregen vaak geen bevredigende antwoorden. Op de theologische faculteiten nam de overtuiging af dat de Bijbel zonder meer het woord van God was. Het inzicht ontstond dat de Bijbel geschreven is door mensen die zich niet tot de feiten beperkten. Pas in de tweede helft van de 20^e eeuw bereikte deze Bijbelwetenschappelijke inzichten de gewone gelovigen in hervormde en gereformeerde kringen.

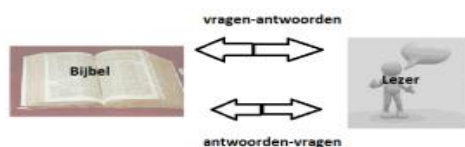

Naast deze ontwikkeling is er nog een tweede belangrijke ontwikkeling die bij het Bijbel lezen de ervaring een grote rol toekent. In de huidige, postmoderne tijd is het accent steeds meer op de ervaring als betekenisverlenend kader komen te liggen. Het postmodernisme relativeert. De waarheid bestaat niet. Het postmodernisme is ook pluralistisch. Dit betekent 'dat voor verschillende mensen in diverse fasen van hun leven uiteenlopende ervaringen van wezenlijk belang zijn.' (Vroom, 2006, p. 25). Snoek haalt de filosoof Charles Taylor aan, een Canadese filosoof die in kaart heeft proberen te brengen wie de 'moderne mens' is. Taylor stelt, aldus Snoek, dat het losser worden van de sociale contacten in de jaren zestig van de vorige eeuw een generatie jongeren heeft voortgebracht die zich verzetten '(...) tegen de druk van een 'systeem' dat creativiteit, individualiteit en verbeeldingskracht in de kiem smoort.' Een gevolg hiervan is dat steeds meer mensen in de westerse samenleving op zoek gingen naar de diepste bron in zichzelf (Snoek, 2012, p. 230). In de westerse samenleving werden 'zelfverwerkelijking' en 'authenticiteit' kernbegrippen. 'Iedereen bezit een originele manier om mens te zijn en moet zelf ontdekken wat het betekent om zichzelf te zijn.' (Snoek, 2012, p. 230). Het individu komt met zijn ervaringswereld in het centrum te staan. De eigen ervaringswereld wordt het referentiepunt. Deze trend noemt Taylor 'subjectivering' (Snoek, 2012, p. 230). In het verlengde van deze ontwikkeling kwamen de (existentiële) ervaringen van de Bijbellezers voor het voetlicht. Het is Eugen Drewerman die pleitte voor een interpretatie van Bijbelteksten waarbij het accent ligt op de eigen ervaringen en gevoelens van de lezers (Snoek, 2010, p. 96). Dit

geeft de lezer veel ruimte. Drewermann interpreteerde daarbij de Bijbelteksten vooral als symbooltaal en nam dus afstand van de historische en letterlijke betekenis van de Bijbelteksten. Gezien het veldonderzoek, denk ik dat de meeste respondenten deze manier van Bijbel lezen wel zullen waarderen. Bij het onbevangen lezen van de gelijkenis van de verloren zoon met de respondenten blijkt dat bij de respondenten ervaringen en gevoelens een grote rol spelen bij de interpretatie van de tekst. Vanuit de autobiografie van Jo is het begrijpelijk dat zij zich identificeert met de jongste zoon. Zij deelt de ervaring van de jongste zoon om eropuit te willen. De anderen identificeren zich met de oudste zoon, ook Kees en Annie. Zij herkennen de ervaring van het harde werken, het plichtsbesef en het verantwoordelijkheidsgevoel van de oudste. Jo ziet de jongste als de beste zoon de anderen zien de oudste als de meest goede zoon. De Bijbeltekst wordt verbonden met existentiële ervaringen die mede de interpretatie van de tekst beïnvloeden.

3.2.3 De dialoog tussen tekst en lezer staat centraal

Deze derde visie speelt in de hermeneutiek van de 20^e eeuw een belangrijke rol. '(Bijbelse) hermeneutiek stelt zich ten doel om na te denken over het vertolken van teksten.' (Snoek, 2010, p. 234). De grondlegger van deze visie is Hans-Georg Gadamer. Hij is van mening dat de geschoolde lezer zich bewust moet zijn van zijn eigen ideeënwereld en de ideeënwereld van de tekst. De verkenning van beide ideeënwerelden laat zich vergelijken met een gesprek waarbij de lezer en de tekst elkaar vragen kunnen stellen dan wel antwoorden kunnen geven.

De Franse taalfilosoof Ricoeur heeft benadrukt dat geen enkele tekst bij voorbaat gezag kan claimen. Het gezag van teksten moet blijken uit de dialoog tussen Bijbel en lezer. Alleen als de lezer als gelijkwaardige gesprekspartner in gesprek gaat met de Bijbel kan de Bijbel zeggingskracht krijgen. Gadamer en Ricoeur hebben met deze visie op een evenwichtig dialoog tussen tekst en lezer een basisvisie ontwikkeld die tussen de Bijbelgerichte en lezersgerichte basisvisies instaat (Snoek, 2012, p. 231). Deze visie zijn we niet tegengekomen bij de respondenten. De meeste respondenten gaan vooral uit van het tweede model. In de visie van Ricoeur heeft de Bijbel op deze manier geen gezag. Wanneer de respondenten de Bijbel blijkbaar weinig gezag toekennen, op welke manier moet de theologische professional dan omgaan met de Bijbelse verhalen? Welke rol is dan weggelegd voor de theologische professional? Het veldonderzoek roept de vraag op of de wijze waarop de respondenten de Bijbel lezen, een factor is op grond waarvan de theologische professional zijn hermeneutische rol kiest.

Ik zal nu beschrijven welke rollen er voorhanden zijn voor de theologische professional. De rollen hangen nauw samen met bovengenoemde hermeneutische modellen om de Bijbel te lezen.

3.3 Hermeneutische rollen voor de theologische professional

De drie hermeneutische rollen die Snoek beschrijft (2012, p. 232 ev.) zijn net als de modellen ideaaltypisch. Er zijn tal van tussenposities en combinaties denkbaar.

3.3.1 De rol van 'dienaar des Woords'

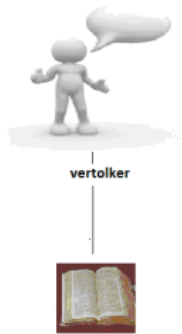
Het hermeneutische model waarin *het Woord* centraal staat, is logischerwijs het meest duidelijk over de rol van de professional. Hij of zij is 'dienaar des Woords'.

Calvijn past in zijn homiletische exegese deze visie radicaal toe. Calvijn wil een uitleg schrijven voor een breder publiek dan alleen de professionele exegeten. Hij heeft daarbij maar één doel voor ogen: zo goed mogelijk de bedoeling van de auteur van de uitgelegde tekst te verhelderen. Deze doelstelling houdt in dat hij als uitlegger uitgaat van de schriftelijke en historische context (Noorda, 1989, p. 89). 'De 'dienaar des Woords' heeft als taak om de lezers of hoorders die onder het gezag van de Bijbel en de voorganger vallen te verkondigen wat God te vertellen heeft.' (Snoek, 2012, p. 233). De protestantse traditie stelt dat voor de uitleg van het Woord een academisch niveau nodig is, al was het maar vanwege kennis van de grondtalen. Een HBO-theoloog kan deze rol binnen de protestantse traditie formeel dus niet vervullen. Toch kan het zijn dat de HBO-theoloog vanuit zijn of haar overtuiging kiest voor de rol van 'dienaar des Woords'. Gelet op de respondenten ligt deze rol niet voor de hand. Ze beschouwen de Bijbel niet zonder meer als het Woord van God.

3.3.2 De rol van vertolker

Het tweede hermeneutische model stelt *de ervaring* centraal. De rol van de theologische professional is om samen met de lezer te ontdekken welke betekenis zij kunnen ontleenen aan de tekst. Uitgaande van deze visie zullen de professional en de lezer zich niet als eerste richten op de uitleg van de tekst maar op wat de tekst hen te zeggen heeft voor hun dagelijks leven.

De manier van Bijbeluitleg die op deze visie aansluit, is bij het lezen van de Bijbel het accent leggen op de existentiële ervaringen. Voor zover dat is te overzien heeft deze rol in de afgelopen decennia aan invloed gewonnen. Hierna wil ik daarom in het kort een aantal theologen schetsen die in hun uitleg van de Bijbel deze rol hebben aangenomen. Allereerst is er de theoloog Eugen Drewermann die zich ten doel stelt de Bijbel te lezen met gelovigen die op zoek zijn naar hun diepste drijfveren en verlangens (Snoek, 2010, p. 123). 'Theologie moet weer een levende discipline worden, doortrokken van werkelijke, persoonlijke, ervaringen van mensen, gebaseerd op de menselijke existentie, betrokken op het leven zelf.' (Van der Velden, 1994, p. 16).

Voordat ik zijn visie beschrijf zal ik ingaan op wat existentiële ervaringen zijn.

Existentiële ervaringen zijn fundamentele ervaringen die kenmerkend zijn voor het mens-zijn. Existentiële ervaringen worden ook grenservaringen genoemd. Daarmee drukt men uit dat deze ervaringen over de grens van het gewone menselijk bestaan heen, wijzen naar het hogere, het transcendente. Grenservaringen zijn ervaringen die moeilijk te omschrijven zijn. Men raakt aan grenzen van wat zegbaar is. Deze existentiële ervaringen - of basiservaringen - doet men op door concrete ervaringen. Zij zijn als het ware de dieptedimensie ervan (Vroom, 1988, p. 257).

Drewermann noemt als kenmerkende basiservaring de angst. De ontdekking dat de mens boven een oneindig niets zweeft, maakt hem bang. Hij hoeft echter niet bang te zijn, zo leert het zorgvuldig lezen van de Bijbelverhalen, wanneer hij zich helemaal durft toe te vertrouwen aan God (Van der Velden, 1994, p. 19). Drewermann ziet de Bijbelse verhalen als mythologie, als symbolische verbeeldende taal. Deze taal helpt gelovigen om bij hun diepere gevoelens te komen. Symbolische taal stijgt uit boven plaats en tijd, waardoor een gelijktijdigheid wordt gecreëerd tussen de Bijbelverhalen en de huidige mens. God openbaart zich alleen in het menselijk hart in beelden van verlossing en bevrijding (Van der Velden, 1994, p. 39). De hervormde predikant Nico ter Linden heeft in zijn boeken 'Het verhaal gaat...' de Bijbel naverteld zonder zich al te zeer te laten leiden door de historische context. In zijn hervertelling van de gelijkenis van de verloren zoon legt hij veel nadruk op de existentiële ervaringen van de personages. Hij noemt de existentiële ervaring van de jongste zoon: vrij willen zijn, verstrikt raken in de vrijheid, hopeloosheid, schuld en schaamte en de ervaring geliefd te zijn. Hij noemt ook in een tweede vertelling de existentiële ervaringen van de oudste zoon: het plichtbesef en het verantwoordelijkheidsgevoel, angst om teleur te stellen en de jaloersheid op de aandacht die de jongste krijgt. Ook aan de existentiële ervaringen van de vader wordt aandacht besteed door Ter Linden: het onvoorwaardelijk houden van beide kinderen omdat ze beiden *zijn* kinderen zijn en de ervaring dat kinderen elk op hun eigen manier weerbarstig zijn. Ter Linden besluit met het vergelijken van de twee zonen met twee kanten van de menselijke persoonlijkheid. In de gesprekken met de ouderen komen we deze existentiële ervaringen ook tegen. Jo noemt het verlangen naar vrijheid, erop uit te willen. Leen noemt de ervaring van een vader die een weerbarstige zoon heeft en faalt in de relatie met zijn zoon. Annie en Jo noemen de ervaring dat je onvoorwaardelijk houdt van je kinderen. Rie, Kees en Annie herkennen het verantwoordelijkheidsgevoel en het plichtbesef. Existentiële ervaringen lijken voor deze ouderen erg belangrijk. Gezien de grote rol die de autobiografie heeft op de interpretatie van de tekst door de

respondenten, zullen de respondenten deze rol van vertolker naar alle waarschijnlijkheid wel waarderen.

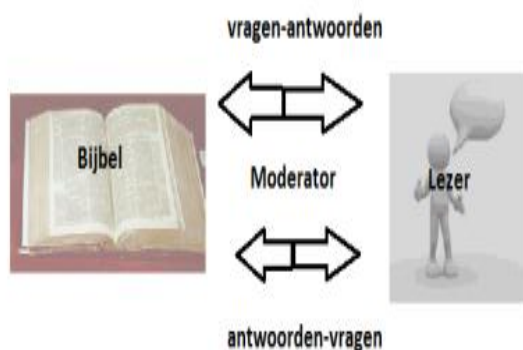
3.3.3 De rol van gespreksleider

Het derde theologische model neemt een tussenpositie in tussen de twee eerdergenoemde modellen. In het derde hermeneutische model worden de vragen van de lezers leidend voor de rol die de theologische professional op zich neemt. Het accent ligt op de dialoog tussen tekst en lezer. Afhankelijk of de vragen meer gericht zijn op de Bijbel dan wel op de ervaringen van de lezer zal de theologische professional zich respectievelijk richten op de uitleg van tekst of op de vertolking van ervaringen. Henri Nouwen, Nederlands katholiek priester, laat mooi in zijn boek 'Eindelijk thuis' zien hoe een dialoog tussen tekst en lezer eruit kan zien. Hij voert vanuit persoonlijke betrokkenheid en levenservaring een intern dialoog met de gelijkenis van de verloren zoon. De aanleiding was de confrontatie met Rembrandts schilderij 'De terugkeer van de verloren zoon'. Hij verbindt zijn eigen ervaringen met de ervaringen van de personages uit de gelijkenis. Tegelijkertijd neemt hij ook de tekst serieus waarin hij zowel de open plekken van de tekst interpreteert als de informatie uit de tekst serieus neemt. De open plek is bijvoorbeeld de persoon van de vader, die hij in eerste instantie interpreteert als God. Later komt hij tot de ontdekking dat hij als de vader kan worden. Dat hij ook de informatie in de tekst serieus neemt blijkt uit de vragen die hij stelt over wat het betekent dat de jongste zoon om zijn erfdeel vraagt. Nouwen geeft aan dat exegetische commentaren belangrijk zijn omdat het niet alleen helpt de gelijkenis in haar historische context te begrijpen, maar ook en vooral omdat hij zo gedwongen wordt om in de jongste zoon zichzelf te herkennen (Nouwen, 2002, p. 41). Naast deze hermeneutische visie van Iser komt ook de visie van Ricoeur bij Nouwen tot uitdrukking. De gedachten van Nouwen cirkelen om de drieslag ommekeer, ingrijpende beslissing en ontdekking heen. De gelijkenis brengt Nouwen tot nieuwe inzichten over wie hij is en wie hij worden wil. Overigens niet geheel op eigen kracht. Een vriend wees hem erop dat hij misschien wel meer op de oudste zoon leek dan op de jongste zoon, waar Nouwen zich in eerste instantie mee identificeerde. Uiteindelijk ontdekt Nouwen de uitdaging om zelf de vader te worden: 'Terugkeer naar de Vader betekent uiteindelijk zelf de vader worden' (Nouwen, 2002, p. 137). Hij haalt Lucas 6 vers 36 aan: 'Weest barmhartig evenals uw hemelse Vader barmhartig is'.

De vragen van de respondenten zijn overwegend gericht op de ervaringen, maar Jo, Annie en Kees hebben ook vragen over de tekst.

Jo en Annie willen graag meer uitleg van de tekst. Zij vragen naar de historische context van het verhaal. Ook Kees, schat ik in, zal geïnteresseerd zijn in de uitleg van de tekst met de nadruk op de boodschap die de tekst de lezer mee wil geven. Jo en Annie zijn beide benieuwd naar wat de jongste zoon heeft gedaan, ver weg van de vader. Dit is een mooi aanknopingspunt om hen dat zelf te laten invullen. De tekst heeft hier een open ruimte en hun autobiografie geeft alle aanleiding voor een eigen interpretatie. Jo identificeert zich immers met de jongste zoon en Annie kan zich wellicht via de jongste zoon meer inleven in wat haar dochter destijds bewoog. Voor Leen is het de existentiële ervaring van het zich tekort voelen schieten als vader, die op de voorgrond treedt. Voor Rie speelt het beeld van de vader, dat in haar leven is veranderd, een rol. Rie is net als Leen alleen gericht op haar autobiografie die zij verbindt met de tekst.

Zowel de vragen naar de wereld van de tekst als de (existentiële) ervaringen die verbonden worden met de tekst, zijn aanknopingspunten voor de hermeneutische rol die de theologische professional kiest. Hoewel de respondenten, zonder dat ze zich daarvan bewust zijn, de Bijbel meer lezen vanuit het model dat de ervaring centraal stelt, verwacht ik dat zij deze rol wel kunnen waarderen. Het kan voor hen een verrassend nieuwe manier zijn van omgaan met Bijbelverhalen. Een manier die de Bijbelverhalen voor hen opnieuw tot leven kan brengen.

Tot zover de drie hermeneutische modellen en de bijbehorende rollen, waarbij steeds de respondenten naast de modellen en rollen zijn gelegd. We krijgen zo een beeld van de verwachtingen van de respondenten over de rol van de theologische professional. We hebben geconcludeerd dat de rol van 'dienaar des Woords' niet voor de hand ligt. De rol van vertolker zal naar alle waarschijnlijkheid goed aansluiten en de rol als gespreksleider zal hen wellicht verrassen. De vraag is of, en zo ja hoe, de verwachtingen die de respondenten hebben, een rol spelen bij de keuze van een hermeneutische rol door de theologische professional.

Welke criteria zijn er te bedenken zijn op grond waarvan de theologische professional kan komen tot een keuze voor een hermeneutische rol?

3.4 Criteria voor de keuze van een hermeneutische rol

Snoek (2012) stelt de vraag op grond van welke criteria de theologische professional zou moeten (of kunnen) kiezen voor een bepaalde hermeneutische rol. Hij geeft aan dat twee uitgangspunten kunnen helpen om deze vraag te beantwoorden:

- Het ligt voor de hand om uit te gaan van de verwachtingen van de doelgroep.
- De bijdrage van de professional moet een hermeneutische meerwaarde hebben.

Deze criteria helpen om een antwoord te krijgen op de vraagstelling van het onderzoek: Wat voor invloed dient de autobiografie van ouderen te hebben op de wijze waarop de theologische professional omgaat met de Bijbel? Laten we deze criteria eens naast de uitkomsten van het veldonderzoek leggen.

Uit de gesprekken met de respondenten is gebleken dat de autobiografie van ouderen een grote rol speelt bij de interpretatie van de tekst. Er lijkt veel behoefte aan vertolking, maar ook aan uitleg, zij het in mindere mate. De grote behoefte aan vertolking sluit mijns inziens aan op de behoefte van ouderen om hun levensverhaal te vertellen en te reminisceren. (Reminisceren is een algemene aanduiding voor de behoefte om herinneringen op te halen.) Mijn ervaring is dat het ouderen goed doet om op een meer gestructureerde wijze terug te kijken op hun eigen leven. Dat gestructureerde terugblikken wordt 'life review' genoemd (Rögels, 2011, p. 242).

Het vertellen van het levensverhaal helpt om inzicht te krijgen in wie we zijn. Van Ricoeur leren we dat we alleen langs de narratieve weg onze identiteit aan het licht kunnen brengen. We mogen ons herkennen in het verhaal dat we over onszelf aan onszelf vertellen (Ganzevoort en Visser, 2007, p. 111-112). De gelijkenis van de verloren zoon was voor de respondenten een gewaardeerde aanleiding om enigszins gestructureerd over levenservaringen te kunnen vertellen. Annie gaf aan dat het verhaal van haar dochter zelden verteld is. De theologische professional zal rekening moeten houden met de autobiografie van ouderen omdat de tekst herinneringen aan het eigen levensverhaal oproept en omdat de autobiografie de interpretatie van de gelijkenis bepaalt. Beide dynamieken zijn

zo sterk dat zij moeilijk te beïnvloeden zijn. Het verhaal van de mens moet eerst verteld worden. Het Bijbelverhaal is echter niet alleen een opstapje om het levensverhaal te kunnen vertellen. De autobiografie zou dan de hoofdrol spelen en de boodschap van de Bijbel zou niet ter sprake komen. Wanneer de theologische professional uitgaat van alleen de verwachtingen van respondenten die n.a.v. een Bijbelverhaal hun autobiografie aan de orde willen laten komen, dan zou zij vooral uitgaan van het hermeneutische model dat de ervaring centraal stelt. Ze zet dan vooral haar exegetische deskundigheid buiten spel. Er valt dan immers niets uit te leggen want de ervaring van de lezers of hoorders is subjectief en als zodanig altijd waar.

Nu komen we bij het tweede criterium dat Snoek noemt: de bijdrage van de professional moet een hermeneutische meerwaarde hebben. De hermeneutische meerwaarde vinden we in de drieslag die Ricoeur ons aanreikt: ommekeer, het nemen van een ingrijpende beslissing en de ontdekking. Het gaat er dus om de ervaringen van de ouderen zo te verbinden met de tekst dat zij er een nieuwe ontdekking aan ontleent. De hermeneutische meerwaarde is om, rekening houdend met wat ouderen aankunnen, soms tegen de verwachtingen of wensen in, een hermeneutische rol te kiezen. In het geval van het veldonderzoek zou dit betekenen dat de theologische professional aandacht schenkt aan wat er precies staat in de gelijkenis en de vraag stelt hoe zich dat verhoudt tot de ervaringswereld van de respondenten. Een dergelijke tegendraadsheid hoeft, volgens Snoek, geen vorm te krijgen in een uitlegkundig betoog. Met een aantal eenvoudige zoekvragen kan de professional de gelovigen stimuleren een tekst zelf te verkennen.

De autobiografie van ouderen heeft invloed op de wijze waarop de theologische professional dient om te gaan met de Bijbel. Het verhaal van de mens moet eerst verteld worden, pas daarna komt er ruimte voor de zeggingskracht van de Bijbel. De rol van 'dienaar des Woords' en de rol van gespreksleider geven de theologische professional de meeste ruimte om haar deskundigheid in te zetten. Zoals al gezegd, zet een groot accent op de vertolkende rol de hermeneutische meerwaarde onder druk.

Juist de dialoog tussen de ervaringen van de ouderen en boodschap van de tekst geven de Bijbel haar zeggingskracht. Omdat de HBO-theoloog in de protestantse traditie, in formele zin niet de rol van 'dienaar des Woords' mag vervullen, is de rol die de HBO-theoloog kan spelen die van gespreksleider. In de rol van gespreksleider kan de theologische professional haar bijdrage leveren in het ontstaan van een gelijkwaardige dialoog tussen de autobiografie van ouderen en de Bijbel.

Tot besluit van dit hoofdstuk zal ik de bovenstaande bevindingen concreet maken naar aanleiding van het veldonderzoek.

Wanneer ik de tekst en de ervaringen van de lezer wil verbinden tot een betekenisvolle samenhang, is mijn taak om de tekst meer centraal te stellen. Dat wil zeggen een soms tegendraadse rol aannemen, opdat de respondenten niet alleen hun levensverhaal verbinden met de gelijkenis van de verloren zoon maar ook nieuwe ontdekkingen doen door de werkelijkheid met verbeelding tegemoet te treden en haar anders te bekijken dan men tot nu toe gewend was.

De respondenten gaan uit van een immanente wereld. De (tegendraadse) rol van de theologische professional kan het accent meer op de transcendente wereld van de tekst leggen. Wat zegt de gelijkenis over de relatie van God met mensen? Of nog concreter over de relatie die zij met God hebben en God met hen? Waar liggen in het verhaal de openingen naar de toekomst?

Uit de interviews komt naar voren dat de respondenten niet spontaan de vader verbinden met God. Wanneer er gevraagd wordt naar geloofsinzichten komt God wel ter sprake maar meer in algemene termen dan dat het verbonden wordt met zichzelf en het eigen leven. Rie: "Dat je altijd weer terug kan komen bij onze lieve Heer. Ja, dat je altijd weer terug kunt komen wat je ook afgeweken hebt van het goede pad, dat je altijd weer terug kunt komen."

Voor Kees is het geloofsinzicht van de gelijkenis dat we allemaal verloren zijn en hij verbindt dit dan gelijk met Pasen. Dat de vader God zou kunnen zijn, zou hij niet zeggen.

Jo geeft aan dat de jongste door God spijt kan krijgen. De oudste wil blijkbaar niets weten van God, anders ben je wel blij wanneer je broer terugkomt.

Voor Leen en Annie geeft de gelijkenis geen nieuwe inzichten voor hun geloofsleven. Het geloof is voor hen op afstand komen te staan.

Als theologische professional kan ik de drieslag: ommekeer van de zoon, de ingrijpende beslissing om terug te keren en de ontdekking van vader en zoon hoeveel zij van elkaar houden inzetten om de interpretatie van de ouderen te begrenzen. Vooral de aandacht voor de paradoxen in het verhaal kan de ouderen helpen nieuwe ontdekkingen te doen.

Ook de aandacht voor de literaire context kan helpen de boodschap van de tekst meer recht te doen. De reis van Jezus richting Jeruzalem biedt een literair kader voor het onderricht aan zijn volgelingen en voor disputen met zijn tegenstanders (Weren, 2003, p. 535). Jezus vertelt de gelijkenis omdat de farizeeën en Schriftgeleerden mopperen dat Jezus tollenaars en zondaars aantrekt, hen ontvangt en met hen eet.

Dingemans, een praktisch theoloog, zet de gelijkenis meer in de historische context. Hij laat Lucas uitleggen waarom hij de gelijkenis heeft opgenomen in zijn boek. Hij laat Lucas antwoorden dat het fantastische aan de gelijkenis is dat er zo'n ander godsbegrip uitspreekt dan het godsbegrip van de Grieken en Romeinen. De goden van de Grieken en Romeinen zijn machthebbers die je kunnen maken of breken. Maar de God van Israël geeft mensen de ruimte. God ontpopt zich in de gelijkenis als een onvoorstelbare barmhartige vader/moederfiguur. Het was in die tijd een ongehoord nieuw verhaal. Na deze uitleg geeft Dingemans aan dat je het verhaal zelf verder mag invullen (Dingemans, 2002, p. 81-82).

Ten slotte, maar zeker niet in het minst verdient de tekst de uitleg dat het gaat om een gelijkenis. Jo en Annie vragen naar de historische context, waaruit blijkt dat zij de tekst letterlijk nemen. Voor hen is het goed te horen dat een gelijkenis een verhaal is waarin 'Jezus met behulp van beeldspraak en voorbeelden ontleend aan het dagelijkse leven, zijn gedachten over het koninkrijk van God duidelijk maakt.'⁷

⁷<http://www.jongerenbijbel.nl/bijbel/woordenlijst/#c190>

4 Conclusies en aanbevelingen

De conclusies en aanbevelingen geven antwoord op de onderzoeksvraag: Wat voor invloed dient de autobiografie van ouderen te hebben op de wijze waarop de theologische professional omgaat met de Bijbel?

Conclusies

- De respondenten verbinden hun autobiografie met het verhaal van de verloren zoon.
- De autobiografie speelt een grote rol in de interpretatie van de tekst.
- De grote rol van de autobiografie op de interpretatie van de tekst is van invloed op de keuze van een hermeneutische rol door de theologische professional.
- De rol als gespreksleider biedt de HBO-theoloog als professional de meeste ruimte om haar deskundigheid in te zetten en de Bijbel ter sprake te brengen op een manier die het ontstaan van een gelijkwaardige dialoog tussen de lezer en de tekst bevordert waardoor de Bijbel zeggingskracht krijgt.

Aanbevelingen

Voor de theologische professional die als pastor in een woonzorgcentrum voor ouderen wil omgaan met de verhalen uit de Bijbel, heb ik de volgende aanbevelingen geformuleerd:

- Lees samen met de ouderen onbevangen de Bijbeltekst en geef ouderen de ruimte om vrijuit te associëren. Dit helpt jou als pastor zicht te krijgen op de ideeënwereld van ouderen en het helpt de ouderen zicht te krijgen op hun eigen vooronderstellingen. Vragen die hierbij helpen, kunnen zijn: Wat spreekt je aan in de tekst? Wat is vreemd voor je? Met welke persoon heb je het meest? etc.
- Pas wanneer het eigen verhaal is verteld, ontstaat er ruimte voor de tekst. Probeer de tekst uit te leggen aan de hand van de vragen en vooronderstellingen die de ouderen hebben.
- Nodig de ouderen uit om vanuit andere perspectieven te kijken naar de gelijkenis. Vraag of ze tot nieuwe inzichten zijn gekomen en help hen te verwoorden wat de betekenis zou kunnen zijn van deze nieuwe inzichten voor het eigen leven. Stimuleer het gesprek tussen de ouderen opdat ze van elkaar leren.
- Wees je als theologische professional bewust van je eigen autobiografie, je eigen accenten die jij legt in jouw manier van Bijbellezende en jouw vooronderstellingen.
- Kies bewust je rol als theologische professional op grond van het profiel van je doelgroep, durf te spelen met de mogelijke rollen en durf ook een tegendraadse rol te kiezen, tegen de verwachting van ouderen in.
- Zoek naar creatieve vormen die ouderen de ruimte geven hun ervaringen te verbinden met de tekst zonder dat de tekst in het gedrang komt. Het schilderij van Rembrandts 'De terugkeer van de verloren zoon' kan helpen de tekst tot spreken te brengen.

5 Relevantie van het onderzoek

Het praktijkonderzoek heeft in kaart gebracht op welke manier de respondenten de Bijbel lezen. De grote invloed van de autobiografie op de interpretatie van de tekst is ruimschoots in beeld gekomen. Ook zijn de vooronderstellingen die de respondenten hebben, expliciet geworden. Een neveneffect van het onderzoek is, dat ik mij bewust ben geworden van de invloed van mijn autobiografie op de manier waarop ik de Bijbel lees, en van de invloed die die manier van Bijbel lezen heeft op mijn keuze voor een vertolkende rol als theologische professional. Hierdoor kan ik nu als theologische professional een meer bewuste en weloverwogen keuze maken voor de hermeneutische rol van gespreksleider. De resultaten van mijn onderzoek bespreek ik met diegenen die voorgaan in het woonzorgcentrum. Door dit eindonderzoek in het kader van de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk hoop ik zo een bijdrage te leveren aan de bewustwording onder theologische professionals van de invloed die de autobiografie van ouderen heeft op de interpretatie van de Bijbel en de consequentie die dit heeft voor de keuze voor een hermeneutische rol in het omgaan met Bijbelse verhalen in een woonzorgcentrum voor ouderen.

6 Reflectie

6.1 Theologische reflectie: Bijbel en/of ervaring?

De basis van de hermeneutische modellen is de volgende theologische vraag: Hoe openbaart God zich? Openbaart Hij zich in de Bijbel of door de ervaring? Openbaring definieert McGrath in navolging van Eberhard Jüngel als 'de algemene overtuiging binnen de christelijke theologie dat ons verteld moet worden hoe God is.' (McGrath, 2008, p. 341).

McGrath noemt vier openbaringsmodellen (McGrath, 2008, p. 243). Deze vier modellen sluiten elkaar niet uit, maar leggen wel ieder hun eigen accenten. Ik ga alleen in op de openbaring als leer en de openbaring als ervaring. In het eerste model openbaren Bijbel en christelijke traditie wie God is. In het tweede model wordt God openbaar gemaakt door de ervaring van het individu. Er ligt een grote nadruk op de rol van het religieus bewustzijn en het gevoel van het individu. Sinds de historische kritiek is het voor mij niet meer verdedigbaar dat de Bijbel Gods onfeilbare woord is. Dat de Bijbel geen concrete geschiedenis beschrijft, is mijns inziens genoeg onderbouwd (Vroom, 2006, hoofdstuk 5). Toch openbaart God zich in de Bijbel. De Bijbel is het boek waarin God zich openbaart in de (ervarings)verhalen van mensen. In het Oude Testament lezen we geschiedenis en geloofsgetuigenis door elkaar. In het Nieuwe Testament hebben de evangelisten betrekkelijk kort na Jezus' dood hun ervaringen op schrift gesteld. De Bijbel vertelt over de geschiedenis die God met mensen gaat en is dus een betrouwbare bron van geloofsoverlevering. De Bijbel openbaart ons Gods naam en leert ons van een God die nabij is en mensen opzoekt. De Bijbel is Gods woord dat van buiten op ons afkomt. In gesprek, in de ontmoeting met God leren we gaandeweg uit eigen ervaring wie Hij voor ons is. Dit weten bepaalt hoe wij het leven ervaren. Anderzijds verbinden we onze ervaringen met God. Wanneer wij Gods verborgen omgang niet zoeken, hoe zullen we Hem dan vinden? Wat mij betreft is de sprong naar geloof nodig om vanuit onze ervaring iets van God te kunnen zien. Ik ben het met Berkhof eens dat de openbaring plaatsvindt in de ontmoeting tussen God en mens. In die ontmoeting neemt God het initiatief.

Over ervaring zegt Berkhof onder andere: *Ervaring kan nooit zelf de afstand naar de openbaring overbruggen. Wij moeten het hebben van het wonder dat van de andere kant komt en dat ons dringt de sprong van overgave te doen, vóór al onze ervaringen uit* (Berkhof, 2007, p. 56).

Vanuit deze gedachte kan een Bijbels hermeneutisch model nooit zonder een gelijkwaardig gesprek tussen de tekst van de Bijbel en de ervaringen van de lezer/hoorder. Het gaat om het verhaal van God in betekenisvolle samenhang met het verhaal van mensen. Als theologische professional in het pastoraat voor ouderen in een woonzorgcentrum wil ik dienstbaar zijn aan het samen met ouderen zoeken naar die betekenisvolle samenhang.

6.2 Reflectie op de beroepscompetenties

Binnen de HBO-opleiding Theologie zijn er, buiten de HBO-gerelateerde competenties, vier vakgerichte competenties: de pastorale, de liturgische, de educatieve en de missionaire. Ik wil in dit onderzoek graag reflecteren op de pastorale en de missionaire competentie.

6.2.1 Pastorale competentie

De beroepsrol wordt in het Handboek LeerWerkTraject als volgt omschreven: 'Het vermogen om op verzoek of op eigen initiatief individuen en groepen geestelijk te begeleiden vanuit een levensbeschouwelijk perspectief vanuit en/of in wisselwerking met de christelijke traditie.' Als deelcompetenties worden onder andere genoemd: het levensbeschouwelijk begeleiden van

individue en groepen door middel van gesprekken en het pastoraal handelen methodisch kunnen verantwoorden.⁸

Het werken met Bijbelse verhalen in het pastoraat luistert nauw. Mijn ervaring is dat vooral de teksten die de pastorant als waardevol interpreteert, kunnen helpen in een pastoraal gesprek waar de geestelijke nood centraal staat. In een viering of een gesprekskring waar de tekst uitgangspunt is, kan het onbevangen lezen van de tekst en het vrijuit associëren om vervolgens de verbinding te zoeken met wat er echt staat, leiden tot integratie (heelwording), troost, bestaansverheldering, verandering en/of verzoening, waarin mensen hun (religieuze) identiteit kunnen ontwikkelen, herijken of zich erin bevestigd weten. Het praktijkonderzoek heeft mij geleerd dat het hermeneutische model waarin de dialoog tussen de tekst en de lezer centraal staat, hiertoe de meeste mogelijkheden biedt. Het model zoekt de balans tussen de rol van de pastor als gids en de rol van pastor als vertolker. Het sluit goed aan bij het narratief pastoraat. Het uitgangspunt is dat het verhaal van mensen en het verhaal van God niet tegen elkaar mogen worden uitgespeeld. Het is niet of/of maar en/en, in een wederkerige dialoog. Ruud Ganzevoort en Jan Visser gaan in hun boek 'Zorg voor het verhaal' in op het narratief pastoraat en wijzen daarin ook op de visie van Ricoeur op hermeneutiek (Ganzevoort en Visser, 2007, hoofdstuk 4). In het narratief pastoraat wordt het verhaal van God verbonden met het verhaal van mensen. Ook hierin komt de gelijkenis van de verloren zoon aan de orde. Nu niet om de thematiek van de interpretatie aan de orde te stellen maar om de structuur van de gelijkenis model te zetten voor wat er gebeurt in een pastorale ontmoeting. De structuur van *herkenning*; de gelijkenis gaat over gewone mensen, *vervreemding*; het destabiliserend element, *ontsluiting*; het opdoen van een nieuwe visie of voor sommige zelfs een openbaring en antwoord; het gehoor geven aan de oproep om kleur te bekennen. Alleen het hermeneutisch pastoraat loopt het hele proces langs. Het kerygmatisch pastoraat laat weinig ruimte over voor herkenning en dus voor de autobiografie. In de therapeutische benadering is nadrukkelijk wel ruimte voor herkenning maar is het verhaal slechts impliciet verbonden met het verhaal van God. Het verhaal van God komt niet van buiten op de mens af. Daarom kan de ontsluiting niet een echt nieuw perspectief zijn. Ganzevoort en Visser stellen dat het theologische model van de gelijkenis tot hun keuze voor een hermeneutisch-narratieve benadering van pastorale zorg leidt (Ganzevoort en Visser, 2007, p. 127).

6.2.2 Missionaire competentie

De beroepsrol wordt als volgt omschreven: 'Het vermogen om in wederkerigheid te communiceren over levenservaringen en religieuze traditie.'

De volgende deelcompetenties worden genoemd: het vermogen om arrangementen te organiseren die dienstbaar zijn aan vragen van mensen en het vermogen om relaties op te bouwen waarin op basis van wederkerigheid levenservaringen en geloofsvragen op elkaar betrokken worden.⁹

Gelovigen en niet-gelovigen kunnen gefascineerd raken door de Bijbelse verhalen. De kracht van de Bijbelse verhalen raakt mensen soms diep. Het zijn de verhalen die verbeelden en vertolken wat boven ons mensen uitgaat. Het zijn de Bijbelse verhalen die de menselijke ervaringen helpen verdiepen tot een existentieel niveau, dat wil zeggen een niveau waarop het om bestaansgrond gaat. Die Bijbelse verhalen zijn een instrument voor de theologische professional om van Gods bevrijdende handelen te vertellen. De theologische professional heeft als opdracht om de Bijbel zo uit te leggen dat mensen 'meer besef van eigen kracht en waardigheid hebben, zich gekend voelen, gesteund weten, hun situatie kunnen uithouden, hun welzijn weten te bevorderen en zich geroepen voelen tot

⁸Handboek Leerwerktraject voor GPW en GL.(2012-2013). Opleidingen Theologie en Levensbeschouwing bachelor. Sept. 2012, p. 43

⁹Handboek Leerwerktraject p. 44-45

vernieuwing.¹⁰ Het onderzoek heeft geholpen meer zicht te krijgen op wat er voor nodig is om zowel de ervaringen van de lezers/hoorders recht te doen als de boodschap van de tekst. Het zicht krijgen op de manier waarop de doelgroep de Bijbel (al dan niet) leest en de vooronderstellingen die leven bij de doelgroep is zeer nuttig om het profiel van de hoorders scherp te krijgen. Het kennen van het profiel van de hoorders helpt om een keuze te maken in het leggen van accenten in het hermeneutisch proces met als doel een gelijkwaardig gesprek tussen lezer/hoorder en tekst. De kracht van Bijbelse verhalen is iets wat ik in de opleiding Theologie en levensbeschouwing heb ontdekt, niet in de laatste plaats door de verhalen te verbinden aan mijn eigen verhaal. Het verhaal van Babel en het verhaal van Abraham hebben voor mij betekenis omdat zij het spanningsveld verbeelden tussen in vertrouwen met God op weg gaan en blijven waar je bent zodat je alles door eigen prestatie onder controle kunt houden. David zegt me dat God mensen kiest die feilbaar zijn. De gelijkenis van de verloren zoon heeft voor mij betekenis omdat het verhaalt van onvoorwaardelijke liefde. Het gaat niet om wat je doet maar om wie je bent: 'kind van de Vader'. De interviews waren mooie gesprekken over de ervaringen van mensen, die opkwamen naar aanleiding van de gelijkenis van de verloren zoon. Toch miste ik het samen zoeken naar betekenis. De interviews waren alleen gericht op de eerste fase van de hermeneutische boog. Ik merk bij mijzelf het verlangen om ook de twee andere stappen nog met de respondenten te nemen, om met de respondenten nog eens kritisch de tekst te lezen en samen te zoeken waar de paradoxen zitten in het verhaal en in hoeverre nieuwe ontdekkingen gedaan kunnen worden. Soms zeggen beelden meer dan woorden. Kunst is een goede creatieve werkvorm om voor ouderen ruimte te scheppen om hun ervaringen zo met de tekst te verbinden dat de tekst recht wordt gedaan en er ruimte komt voor nieuwe ontdekkingen. De discussie tussen de theologische professionals die voorgaan in het woonzorgcentrum gaat nog al eens over de liedkeuze. Gezien de moderne manier van Bijbel lezen ligt het niet voor de hand om met deze respondenten veel liederen van Johannes de Heer te zingen. Twee respondenten gaven wel hun voorkeur aan voor psalmen. De bovenstaande missionaire competenties passen goed bij het hermeneutisch criterium en bij het hermeneutisch model waarin de dialoog tussen de tekst en de lezer/hoorder centraal staat. Elke keer wordt genoemd dat de levenservaringen en de geloofsvragen in wederkerigheid op elkaar betrokken moeten worden. Het bewust kunnen kiezen van een hermeneutische rol draagt zeker bij aan de ontwikkeling van deze competentie.

6.2.3 *Hermeneutisch criterium*

Het eigene van het werk van de HBO-theoloog is het hermeneutisch criterium. Het hermeneutisch criterium is de competentie om 'enerzijds de Bijbel en de christelijke traditie en anderzijds mens(en) en huidige samenleving in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken met en voor de doelgroep'.¹¹

Het is mooi om de opleiding af te sluiten met een onderzoek dat raakt aan het hart van de opleiding. Het onderzoek heeft laten zien dat de autobiografie van de respondenten bepalend is voor de interpretatie van de tekst. De mate waarin de autobiografie door de doelgroep wordt verbonden aan de tekst is een factor in de keuze van een hermeneutische rol. De autobiografie van de pastor speelt echter ook mee in de voorkeur voor een hermeneutische rol. De bewustwording van de mogelijkheid en de wenselijkheid om te kunnen spelen met de hermeneutische rollen komt het ter sprake brengen van de Bijbel ten goede.

¹⁰Handboek Leerwerktraject voor GPW en GL.(2012-2013). Opleidingen Theologie en Levensbeschouwing bachelor. Sept. 2012, Handboek Leerwerktraject, p. 44

¹¹Handboek Leerwerktraject, p. 48

Ik voel mij geïnspireerd om de liefde voor de Bijbelse verhalen over te brengen door de nadruk te leggen op de verbinding tussen de tekst en de ervaring, opdat de ander iets kan ervaren van Gods bevrijdende boodschap in Christus. Ik moet denken aan het verhaal van Filippus en de Ethiopiër (Hand. 8 vers 26-40). De Ethiopiër leest de Bijbel maar begrijpt er niet veel van. Wanneer Filippus, geïnspireerd door de Geest, vraagt of hij begrijpt wat hij leest, antwoordt de Ethiopiër: 'Hoe zou dat kunnen als niemand mij uitleg geeft?' (vers 31a).

'De eunuch vroeg aan Filippus: "Kunt u me zeggen over wie de profeet het heeft? Over zichzelf of over een ander?" Daarop begon Filippus met hem te spreken over het evangelie van Jezus, waarbij hij deze schrifttekst als uitgangspunt nam.' (vers 43-36).¹²

De vraag van de eunuch is leidend voor de hermeneutische rol die Filippus op zich neemt. Filippus legt de tekst uit op een manier die iets van Gods bevrijdend handelen zichtbaar maakt. Ik geloof zeker dat de Ethiopiër iets van die bevrijding ontdekt en ervaren heeft, want hij liet zich dopen en vervolgde zijn weg met vreugde. De autobiografie van de eunuch speelt, volgens de uitleg van Nico ter Linden, een grote rol wanneer hij verder leest in Jesaja: 'De vreemdeling die zich met de HEER heeft verbonden, laat hij niet zeggen: "De HEER zondert mij zeker af van zijn volk." En laat de eunuch niet zeggen: "Ik ben maar een dorre boom." Want dit zegt de HEER: "De eunuch die mijn sabbat in acht neemt, die keuzes maakt naar mijn wil, die vasthoudt aan mijn verbond, hem geef ik iets beters dan zonen en dochters: een gedenkteken en een naam in mijn tempel en binnen de muren van mijn stad. Ik geef hem een eeuwige naam, een naam die onvergankelijk is.'" (Jesaja 56 vers 3-5).

Hoewel het verhaal van mensen eerst verteld moet worden voordat zij kunnen openstaan voor de tekst, is het juist de Bijbel die Gods bevrijdend handelen present stelt. De boodschap van Gods bevrijdend handelen begint bij de verhalen in de Bijbel, verhalen van mensen die iets hebben ervaren van een God die liefde is en mensen in de vrijheid zet. Het verhaal van Gods bevrijdend handelen vindt zijn vervulling in Christus.

Naast de autobiografie als factor in de keuze voor een hermeneutische rol, geeft Snoek ook factor de visie op Bijbel en cultuur aan als factor in het hermeneutisch paradigma. Ik heb het boek 'De eeuw van mijn vader' gelezen om weer goed voor ogen te hebben in welke tijd de respondenten zijn opgegroeid. Het was de tijd van de crisis van de jaren dertig van de vorige eeuw, van de Tweede Wereldoorlog en daarna de wederopbouw, de ontzuiling en het afnemen van de sociale verbanden. In de verhalen van de ouderen klonken deze ontwikkelingen soms mee. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de identificatie met het verantwoordelijkheidsgevoel van de oudste zoon ook gevoed wordt door de tijd waarin de respondenten zijn opgegroeid.

Het is van belang dat de theologische professional zich verdiept in vakliteratuur die de ideeën van de westerse samenleving tegen het licht houdt. Een theologische professional zal moeten reflecteren op de vraag hoe ontwikkelingen in de samenleving zich laten verbinden met de boodschap van de Bijbel. De opleiding heeft mij inzicht gegeven in de ontwikkelingen in de samenleving. De postmoderne ontwikkeling heeft afstand genomen van de grote verhalen. Gods verhaal als een groot gesloten verhaal zegt de moderne mens niets meer. Alleen dat wat raakt aan de ervaring, wordt als waardevol gezien. Gods verhaal is daarom een open verhaal geworden. Een verhaal waar mensen zich in mogen herkennen, maar zich ook door getroost en uitgedaagd mogen voelen. Een open verhaal maakt de weg vrij om ervaringen te verbinden aan de tekst, de grenzen worden gegeven in de bestudering van

¹²De meeste regels voor schriftuitleg van de apostelen en van de Schriftgeleerden komen neer op 'tekst met tekst vergelijken', waarbij men bijvoorbeeld door teksten te vergelijken een bepaald principe onderkent, of vanuit een specifieke opdracht tot een algemeen principe komt, of vanuit een algemeen principe tot een specifieke opdracht concludeert (G. van den Brink, 2003, studiebijbel.nl)

de tekst. Alleen een gelijkwaardige dialoog tussen de tekst en de lezer maakt dat én de herkenning én de troost en uitdaging gevonden kunnen worden in de Bijbelse verhalen.

7 Reflectie op het onderzoek

Validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek

Ik ben mij ervan bewust dat ik onderzoek heb gedaan onder slechts vijf respondenten. De respondenten zijn geselecteerd op grond van hun wonen in een woonzorgcentrum, hun christelijke achtergrond en hun cognitieve en communicatieve vermogens. Mijn onderzoek richtte zich dus op een kleine, specifieke groep ouderen. De ouderen behoren allemaal tot de protestantse kerk in Nederland (PKN). De uitkomsten en bevindingen zijn dus gerelateerd aan deze ouderen en zeggen alleen maar ten dele iets over de groep ouderen in het algemeen. Het feit dat deze ouderen wonen in een woonzorgcentrum heeft een pragmatische reden. De ouderen wonen in het woonzorgcentrum waar ik regelmatig voorga. Door het onderzoek ben ik meer gaan zien hoe ik in een overweging recht kan doen aan een gelijkwaardige dialoog tussen de ervaringen van de hoorders en de boodschap van de tekst.

Leerproces van het zelf onderzoek doen

Zelf onderzoek doen vereist discipline en een planmatige aanpak. Ik denk dat ik deze twee 'eigenschappen' in ruime mate bezit. Het enige wat mij belemmerde, was mijn onzekerheid of de afstudeeropdracht wel zou voldoen aan de eisen van de opleiding. Het doen van onderzoek heeft mij geholpen om vanuit een praktijkgericht probleem middels onderzoek en literatuurstudie te komen tot een antwoord op mijn onderzoeksvraag. Het heeft mij gedwongen om bij de praktijk te starten, wat tegendraads is op mijn voorkeur om de cirkel van Kolb te beginnen bij het waarnemen en overdenken. Ik heb gemerkt dat de stap van theorie naar de verbinding met de praktijk voor mij makkelijker is dan de stap van praktijk naar theorie. Toch was het een mooi proces om gaandeweg steeds meer ontdekkingen te doen door de uitspraken van de respondenten te verbinden met de literatuur. In eerste instantie leken de interviews niet op te leveren wat ik ervan verwachtte. Ouderen vonden het moeilijk bij de gelijkenis van de verloren zoon te blijven en leken van het onderwerp af te dwalen. Dit was bij het eerste interview zeker zo en daarom heb ik dit beschouwd als proef-interview. Dit proefinterview leerde mij dat ik uit mijn pastorale rol moest stappen en meer gestructureerd het gesprek moest leiden. Hoewel de behoefte aan reminisceren erg groot was bij de respondenten bleek bij de uitwerking van de interviews dat ik toch een schat aan informatie heb gekregen. Ouderen hebben mij veel toevertrouwd en de herinneringen kwamen wel degelijk boven *naar aanleiding van* de gelijkenis van de verloren zoon. Fijn vond ik het om te merken dat de ouderen het structuren ook wel prettig vonden. Ze waren zich er vaak zelf van bewust dat ze afdwaalden. Deze ervaring neem ik ook mee bij het leiden van de gespreksgroepen. Ik mag de ouderen wel wat scherper bij het onderwerp houden. Dat waarderen ze blijkbaar wel.

Ik vond het moeilijk om in de doelstellingen scherp te formuleren wat ik beoogde met mijn onderzoek. In mijn gedachtegang klopte de koppeling van praktijk naar theorie. Dat bleek ook uit het gegeven dat mijn literatuurverkenning adequaat was. Maar om dit tot uitdrukking te laten komen in mijn doelstellingen en vraagstelling, was enige begeleiding vereist.

Het doen van onderzoek heeft mijn onderzoekende houding versterkt. Het heeft vooral geholpen om niet zomaar iets voor kennisgeving aan te nemen maar te zoeken naar een goede onderbouwing van zowel de praktijk als de theorie. In de praktijk worden nog al eens te eenvoudig aannames gedaan op grond van 'wishful thinking' of vermoedens. En de theorie dreigt soms los te komen staan van de praktijk. Ik vind het prettig dat ik het hermeneutisch criterium, dat de opleiding zo hoog in het vaandel heeft staan, op zijn waarde heb kunnen toetsen. Het heeft de toets glansrijk doorstaan. Het motiveert mij nog meer om volgens het hermeneutische principe van de dialoog tussen de tekst en de lezer, mijn deskundigheid als theologisch professional in te zetten.

Vervolg vragen naar aanleiding van het onderzoek

Ouderen verbinden hun autobiografie met de gelijkenis van de verloren zoon. Hun autobiografie is van grote invloed op de interpretatie van de gelijkenis. Gelijkenissen kennen een grote betekenisreserve waardoor het relatief makkelijk is de eigen autobiografie aan de gelijkenis te verbinden. Ik vraag mij nu af in hoeverre de autobiografie een rol speelt bij de meer beschouwende teksten in de Bijbel. Ik heb een vermoeden dat de cultuur en de visie op de Bijbel dan een grotere rol spelen dan de autobiografie.

Dankwoord

De klus is geklaard. En die klus viel gegeven de privéomstandigheden niet mee. Veel dank ben ik dan ook verschuldigd aan mijn begeleidend docent Hans Snoek. Het feit dat hij elke keer weer aangaf hoe ver ik al was, gaf mij de moed en de kracht om vol te houden. Zijn geduld en vertrouwen dat ik het wel ging redden, deden mij goed.

Mijn dank gaat ook uit naar John Karsten. Zijn feedback op mijn onderzoeksvoorstel snapte ik in eerste instantie niet. In tweede instantie ontdekte ik dat hij mij al een aantal stappen vooruit was. Toen bleek zijn feedback zeer nuttig.

Ook dank aan Marina Kapteyn. Zij heeft met mij naar de opmaak gekeken en is nog een keer door het document gegaan om de puntjes op de i te zetten.

Als laatste ben ik veel dank verschuldigd aan mijn echtgenoot. Zijn steun en harde werken gaven mij de ruimte de studie te voltooien. En niet in de laatste plaats wil ik mijn kinderen bedanken voor hun loyaliteit. Ik zat heel veel boven en luisterde soms maar half naar wat ze te vertellen hadden. Toch zijn ze niet gestopt met vertellen over wat hen bezighoudt.

Voor alles is een tijd. De opleiding heeft mij heel veel goeds gebracht. Het heeft geheeld en uitgedaagd. Nu is het tijd om mijn aandacht weer vol te richten op mijn gezin en een bijdrage te leveren aan het gezinsinkomen.

Tineke
juni 2013

Bronnen

Berkhof, H. (2007). *Christelijk geloof*. (9^e ongewijzigde druk). Kampen: Kok.

Brink, G. van den. *Uitleg van de Schrift*. Geraadpleegd op 24 mei 2013 via www.studiebijbel.nl

Dingemans, G. (2002). *Als getuigen gaan praten*. Kampen: Kok.

Donk, C. van der & Lanen, B. van. (2012). *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn*, Bussum: Coutinho.

Ganzevoort, R. en Visser, J. (2007). *Zorg voor het verhaal. Achtergrondmethode en inhoud van pastorale begeleiding*. Zoetermeer: Meinema.

Linden, N. ter. (2003). *Het verhaal gaat....deel 6. De verhalen van Lucas en Johannes*. Amsterdam: Balans.

McGrath, A. (2008). *Christelijke Theologie. Een Introductie*. Kampen: Kok.

Snoek, H. *De theologische professional als herdershond. Hermeneutische rollen in gesprek over een bijbeltekst*. Mulder, A. & Snoek, H. (2013). *Levensbeschouwelijke communicatie in de praktijk van onderwijs zorg en kerk. Werken met diepgang*. Zoetermeer: Meinema, 219-244.

Noorda, S.J. (1989). *Historia vitae magistra: een beoordeling van de geschiedenis van de uitleg van Lucas 4, 16-30 als bijdrage aan de hermeneutische discussie*. Amsterdam: VU Uitgeverij.

Nouwen, H.J.M. (2002). *Eindelijk thuis. Gedachten bij Rembrandts 'De Terugkeer van de verloren zoon'*. (25ste druk).Tielt: Lannoo.

Rögels, N. (2011). *Levensloopspsychologie. Jongvolwassenen, volwassenen en oudere volwassenen*. (4^e druk). Den Haag: Boom/Lemma.

Snoek, H. (2010). *Een huis om in te wonen. Uitleg en interpretatie van de Bijbel*. Kampen: Kok.

Stoffels, H. (2004). *De Bijbel opnieuw vertaald. Volksboek of vergeetboek. Steeds minder Bijbels in huis. Bijbelbezit en Bijbelgebruik in Nederland 2004*. Trouw dossier 34, 163-235.

Velden, M. van der. (1994). *In God geborgen. De theologie van Eugen Drewermann*. Nijkerk: G.F. Callenbach bv.

Vroom, H.M. (2006). *Plaatsbepaling. Christelijk geloof in een seculiere en plurale cultuur*. Zoetermeer: Meinema.

Vroom, H.M. (1988). *Religies en de waarheid*. Kampen: Kok.

Handboek Leerwerktraject voor GPW en GL.(2012-2013). Opleidingen Theologie en Levensbeschouwing bachelor. Sept. 2012.

Websites

<http://www.woorden-boek.nl/woord/autobiografie>. Geraadpleegd op 1 juni 2013.

<http://www.jongerenbijbel.nl/bijbel/woordenlijst/#c190>. Geraadpleegd op 1 juni 2013.

Achtergrondinformatie

Mak, G. (1999). *De eeuw van mijn vader*. (13^e druk). Amsterdam: Atlas.

Bijlagen

A Leidraad voor het interview met topics

a Inleiding

Ik leg nog een keer alles uit:

Het gaat om het lezen van het verhaal van de Vader en de twee zonen

Ik ben nieuwsgierig naar wat het verhaal hen zegt omdat mij dat helpt bij het schrijven van een overweging.

We lezen het verhaal samen

Het gesprek duurt ong. 1 uur

Wordt opgenomen, nogmaals toestemming vragen

Anoniem verwerkt

Er doen 5 mensen mee

Hebt u nog vragen?

Vragen naar personalia: naam, leeftijd, gelovige achtergrond

b Kern

Eerste vragen ter inleiding

Kunt u zich herinneren wanneer u voor de laatste keer in de Bijbel heeft gelezen?

In welke omstandigheden was dat?

Hoe hebt u dat ervaren?

Hebt u wel eens gehoord van de gelijkenis van de verloren zoon?

Uit welke vertaling leest u het liefst?

Lezen van verhaal van de Vader en de twee zonen uit de vertaling waaraan de respondent de voorkeur geeft.

Topics of Gespreksvragen: (semi gestructureerd)

Wat roept het verhaal als eerste bij u op?

Wat vindt u mooi?

Is er iets aan het verhaal dat u stoort?

Met welke persoon heeft u het meeste? Waarom?

Met welke persoon het minst? Waarom?

Wat roept de persoon die u niet noemt bij u op?

In hoeverre lijkt u op één van de personages?

Herkent u iets in het verhaal dat aan uw eigen leven raakt?

In hoeverre geeft het verhaal nieuwe inzichten voor het geloofsleven?

Reserve vraag;

Als het verhaal van de verloren zoon een toneelstuk zou zijn; wie zou u dan willen spelen?

c Slot

Is er iets wat niet aanbod is gekomen maar wat u wel kwijt wilt?
Hoe hebt u het gesprek ervaren?
Uitleggen wat ik met de gegevens ga doen
Bedanken door een afbeelding van Rembrandts Verloren Zoon te geven.

B Interviews

Respondent 1 Rie

	T Ik moet soms nog een beetje spieken voor de vragen die ik wil stellen M-O, nou graag dat vind ik helemaal niet erg T-Waar het om gaat is dat ik als uitgangspunt het verhaal van de verloren zoon heb. En dat ik graag met u wil praten over in hoeverre u verbinding ziet tussen het eigen leven en het verhaal. M-O T-waar herkent u nu dingen uit uw eigen leven, en waar herkent u nu misschien wel helemaal niks en het maakt niet uit of u iets herkent maar ik ben nieuwsgierig naar of het zo is. U kunt dus nooit een fout antwoord geven. Dat is denk ik belangrijk. Het gesprek duurt ongeveer een uurtje. Het ligt er een beetje aan hoeveel u te vertellen heeft. En het klopt dat u het net erg vind dat het opgenomen wordt? M-nee dat is goed T-uw naam wordt nergens genoemd. En ik denk dat ik ongeveer 5 of 6 mensen in totaal interview en aan de hand van de ervaringen die mensen al dan niet geven mijn verslag ga schrijven. M-O, ja T-Ik moet er een scriptie van schrijven. En ik hoop er dan ook nog ooit een preek over te schrijven en die hier te houden. M-O ja dat is een mooi onderwerp dan. Dan zit je er helemaal in. T-Ja en dan kan ik ook de ervaringen erin verwerken maar dan zonder dat het herleidbaar is naar personen. Heeft u nog vragen? M-nee hoor T-zullen we dan maar beginnen? M-ja	
T1 M1	T dan heb ik eerst een aantal algemene vragen. U naam weet ik al. U oud bent u? M 88 T 88 jaar. Kijk eens aan En hoe lang woont u her al M-3 jaar T-hoe os dat voor u M-Heel prettig. Nu besef ik pas hoe eenzaam ik was en hier heb je veel meer afleiding. Veel meer gezelligheid veel meer mensen om mij heen natuurlijk. T-dus het is een goede stap geweest M-ja, ik heb het hier erg naar mijn zin.	Bi1-1
T2 M2	T Fijn! Hoeveelste kind bent u in het gezin? M het tweede T en hoeveel kinderen waren er in het gezin? M drie er was een jongen boven mij en een jongen onder mij T dus u was het middelste kind. M ja	Bi1-2
T3 M3	T eh u zei al dat u uit een net kerkelijk gezin kwam M ja T-kunt u daar iets meer over vertellen? M (ja mijn moeder was kerkelijk en die was getrouwd met mijn vader die niets aan de kerk deed. Niet dat hij atheïst was, hoor. Beslist niet maar hij deed niets aan de kerk. En toen kwamen we in Heerenveen en toen kwamen we in een gemeente te wonen die erg orthodox was. Dus dat stuitte mijn m erg tegen de borst en het was ook wel gemakkelijk om niet meer te gaan. T-dat orthodoxe? M-ja zwaar op de hand	GA-1

M3a	T dus het waren twee dingen die mee deden: dat u vader niet naar de kerk ging en dat zwaar op de hand zijn van de gemeente in de wijk. M ja maar het gekke was dat ik als kind dat toch altijd behoefte aan heb gehad)(Mijn moeder was bevriend met iemand die een dochtertje had in de zelfde leeftijd als ik en die ook alleen maar broers had, dus vanaf de box groeide we samen op en we aten bij elkaar. Als die moeder lekkerder eten had, of juist die andere moeder en we sliepen ook bij elkaar en dan zei zij he avondgebedje op. En dat vond ik zo geweldig dus ik sliep graag bij haar omdat avondgebedje te leren maar dat was heel moeilijk want zij prevelde ook maar een beetje en dan versta je het ook niet goed. Enfin naar lieverlede, toen werd ik ook al ouder maar ik had dat gebedje nog steeds niet onder de knie waren we toch al op de lagere school en hadden we het Wilhelmus geleerd en het zesde couplet zei ik dan als gebed op.)	VG-1
T4	T Dus u had als kind eigenlijk al behoefte aan.. aan wat eigenlijk?	
M4	M aan iets wat i miste kennelijk ik wilde ook een gebedje doen. Enfin uiteindelijk ging mijn moeder toch weer naar de kerk maar een wijk verder. Daar voelde mijn moeder zich meer thuis en daar ben ik uiteindelijk ook naar catechisatie gegaan.	GA-2
T5	T was het een hervormde kerk of een gereformeerde kerk?	
M5	M (een hervormde kerk maar nogal vrijzinnig. T dus u komt uit een gemengd gezin die hervormd was maar aan de vrijzinnige kant M en daar ben ik altijd naar catechisatie gaan ook vanwege school natuurlijk de mulo en hbs ging samen en dat was gezellig. Totdat ik belijdenis heb gedaan)	GA-3
T6	T bent u bekend met het verhaal van de verloren zoon?	
M6	M ja dat wel dat zijn dan wel de bekende verhalen. Maar erg Bijbelvast ben ik niet T nee maar wel bekend met het verhaal van de verloren zoon. M jaaa, ja T nou dat is goed om te weten.	BM-1 VB-1
T7	als u uit de bijbel leest ehh leest u wel eens zelf uit de bijbel?	
M7	M nou zelden, Ik heb zo'n dagboekje en dat lees ik dan wel, maar ik neem vaak niet de moeite om het desbetreffende gedeelte in de bijbel op te zoeken.	
T8	T heeft u een bijbel in huis?	VB-2
M8	M (ja, meerdere. Ik heb de trouwbijbel en ik heb een Friese bijbel ooit van eend patiënt gekregen. En ik heb het boek gekocht. En het boek vind ik makkelijker lezen. En daardoor heb ik niet de nieuwe vertaling gekocht. Want ik dacht ik ben al halverwege)(Dus in Het Boek lees ik wel eens. En ik heb mijzelf voorgenomen de bijbel te lezen elke dag een paar bladzijde nou dat hou ik twee drie dagen vol en dan blijft het er weer bij) T er zitten soms ook pittige stukken in, he? Die zo moeilijk zijn M ja die zijn zo moeilijk	BV-1 VB-3
T9	T en uw trouwbijbel is die van 1952	
M9	M nou we zijn in 1948 getrouwd. (blijkt de Statenvertaling te zijn)	
T10	T maar ik begrijp dat u deze niet meer lees, maar dan het boek dan pakt..	
M11	M ja maar ook weer tegenstrijdig ik...dat kindje in de kribbe zegt mij meer dan het kind in de voederbak. Je hecht toch waarde aan die oude uitdrukkingen. T ja dat is vertrouwde taal he? Dat roept iets op. M ja T zullen we het verhaal van de verloren zoon dan nog een keer uit het boek te lezen? M Heb ik net vanmorgen gedaan. Ik dacht dan weet ik tenminste waar het over gaat. Maar ik kende het al T Wat denkt u zullen we het nog een keer samen lezen?	BV-2 BV- 3
T12	M nee hoor ik heb het net een half uur geleden gelezen. T O ja prima. Wat is het eerste dat bij u op komt uw eerste associatie wanneer u het verhaal leest?	
M12	M Nou als kind dacht ik wat oneerlijk dat zo'n man alles verboemeld en met open armen	

	ontvangen wordt. Maar nu begin ik daar anders over te denken want het natuurlijk vreselijk erg om een kind te verliezen, hoe dan ook, en dan kan ik mij wel voorstellen dat je met open armen ontvangen wordt. Maar als kind vond ik het ehh nee dat vond ik niet aardig van die vader. Die heeft het geld verboemeld en alles is vergeven en vergeten.	EA-1
T13	T dus dat is iets dat u als kind stoorde.	
M13	M Ik vond het oneerlijk.	
T14	T en nu door uw levenservaring zich meer kan inleven hoe het is om een kind te verliezen	Sch-1
M14	M ja dat moet iets verschrikkelijks zijn dat je zielsgelukkig bent en er alles er voor over hebt om hem weer in de kring te ontvangen.	IV-1
T15	T heeft u zelf een kind moeten missen	
M15	M nee, gelukkig niet. Geen ruzies in de familie	
	T O dat is erg fijn	
	M nou want dat gebeurd veel hoor.	BI1-3
T16	T Is er iets dat u heel erg mooi vind aan het verhaal van de verloren zoon?	
M16	M (Nou het uitbundige feest dat er komt als hij thuis komt. Dat vind ik wel geweldig.	MO-1
	T en wat maakt dat u dat zo mooi vind?	
	M Nou die uitbundigheid.	
	T Wat zegt u uitbundigheid u dan?	
	M Nou ja er wordt alles uit de kast gehaald omdat feestte vieren. Dat vind ik wel indrukwekkend	
	T zegt dat iets over hoe groot die blijdschap was?	
	M ja zo groot dat alles moest tevoorschijn komen omdat feest te vieren. Zo blij was de vader)	
T17	T is er een persoon jongste, de oudste of de vader waar u het meest mee heeft? Daar kan ik mij het meest mee inleven?	
M17	M (nee dat heb ik niet zo) (maar mijn jongste dochter woont hier dichtbij en die komt het vaakst. En dan heb je geregelder contact. Maar met de andere kinderen allemaal telefonisch wordt van alles besproken. Ik heb ook nooit geheimen voor de kinderen)	ID-1 neg.
T18	T en uzelf als u bijvoorbeeld leest over de jongste zoon die weggaat, en die oudste zoon die thuisblijft, of de vader die zijn jongste zoon weer met open armen ontvangt. Op wie lijkt u dan het meest? In wie kan u u het meeste inleven.	B2-1
M18	M (nou in mijn zoon eigenlijk. Ik heb maar ene zoon ik zou mij het meeste kunnen inleven met mijn zoon.	
	T kunt u dat uitleggen?	ID-2 neg.
	M nee dat is een beetje moeilijk....maar ik zou het verschrikkelijk vinden als hij uit mijn leven was. Ja dat zou ik heel erg vinden dus ik kan mij makkelijk voorstellen dat je zielsgelukkig bent als hij weer terugkomt. Ook al zouden er ruzies geweest zijn. Ik bedoel maar het hoeft niet gelijk helemaal weg te zijn maar door ruzies die in veel families voorkomt dan denk ik dat je zielsgelukkig bent dat het weer bijgelegd wordt)	IV-2
T19	T Op wie lijkt u zoon dan? Op de oudste plichtsgetrouwe zoon uit het verhaal of de jongste.	
M19	M De oudste zoon want dat komt hij was plichtsgetrouw omdat hij min of meer de verantwoording had.. in de eerste 15 jaar van mijn huwelijk was ik onbestorven weduwe. Mijn man was stuurman. Dus hij had toen al een beetje de verantwoording over zijn twee zusjes. Hij was en de oudste en het hoofd van het gezin. Hij voelde zich verantwoordelijk voor de gang van zaken.	BI2-2 IO-1
	T dus dat herkend u wel van de oudste zoon in het verhaal van de verloren zoon. En u zelf als middelste kind, als kind van uw ouders? Op wie lijkt u dan het meest?	
	M nou mijn vader was een stille man, maar heel lief en achteraf denk ik wat heeft die man veel van mij gehouden. Maar als kind, een fries, hij uit zich niet zo gemakkelijk. Dus wij waren ook niet knuffelig in het gezin, dat heb ik mijn kinderen wel geleerd, Ik denk dat ik eigenlijk het meest verwant ben aan mijn vader.	
T20	T Herkent u dingen van de oudste zoon bijvoorbeeld bij uzelf. Zegt u ik ben ook een verantwoordelijk kind of ik was juist een kind dat erop uit wilde.	
	M Ja..ehh ik weet niet precies wat u bedoelt.	

	T u zegt dat uw zoon het meest lijkt op de oudste zoon uit het verhaal Die voelde zich verantwoordelijk, die zorgde het meest. M ja, ja T de jongste zoon was meer van ik ga de bloemetjes buiten zetten. Als u naar uzelf kijkt als kind of als mens, heeft u dan meer van de oudste zoon of van de jongste zoon? M nou ik ben wel degelijkheid zelve. T Dat past dan meer bij de oudste zoon? M ja inderdaad	
M20		
T21	T en de vader wat roept de vader uit het verhaal bij u op?	IO-2 niet uit zichzelf
M21	M nou dat tie erg veel zorgen heeft moeten gehad dat die zoon weg was. En dat tie intens gelukkig was dat tie zoon weer terug was. En dat kan ik mij helemaal voorstellen. Al die zorgelijke jaren die hij heeft gehad geen dag natuurlijk dat hij niet aan die zoon heeft gedacht	
T22	T Als er een toneelstuk zou zijn over de verloren zoon, wie zou u dan willen spelen?	IV-3
M22	M Nou die zoon die aan het werk gaat en thuis blijft. Daar kan ik mij beter in verplaatsen dan iemand die aan de boemel gaat.	
T23	T Kan u zich inleven wat het voor de oudste zoon betekent dat zijn jongste zoon zo warm onthaalt wordt.	IO-3 spontaan
M23	M Nou dat is zuur hoor. Ja ik heb mij hele leven geploeterd en voor je gezorgd en er is nooit eens iets extra's gebeurd en nou komen er allemaal extra dingen. Ja dat kan ik mij goed voorstellen dat tie dat niet prettig vond.	
T24	T Hoe zou het voor de vader geweest zijn dat tie zoon daar boos over was?	IO-4
M24	M nou zal niet prettig geweest zijn. Dat zal hem gespeten hebben dat die broer ook niet vreugdevoller was over de thuiskomst van zijn broer. Dat zal die jammer gevonden hebben.	
T25	T is er iets dat die oudste zoon en die jongste zoon hebben geleerd.in het leven?	
M25	M nou ik denk dat diegene die aan de boemel was wel heeft geleerd dat dat het juiste leven niet is.	IV- 4
	T en heeft de oudste zoon nog iets te leren in het verhaal	
	M dat weet ik eigenlijke niet nee dat kan ik niet zo inzien.	ID-3
T26	T Is er iets dat u leert uit het verhaal voor uw geloofsleven?	
M26	M Dat je altijd weer terug kan komen bij onze lieve Heer. Ja dat je altijd weer terug kunt komen wat je ook afgeweken hebt van het goede pad, dat je altijd weer terug kunt komen. Dat vind ik wel.	
	T nou dat waren een heleboel interessante antwoorden denk ik. U kunt het goed vertellen. Is er nog iets dat u kwijt wil?	GI-1
T27		
M27	M nee dat net (ik had een degelijk leventje kwam uit een degelijk gezin. En later zelf drie kleine kindertjes dat was wel zwaar. Dat je daar alleen voor staat. Maar we hadden een heel close gezinnetje. Als mijn man dan eens thuiskwam dan fluisterde de kinderen wanneer gaat tie weer? Want ze kende hem niet. Dat was wel triest. Want aan het begin van de oorlog werden er veel lange reizen gemaakt zonder dat er verlof was dus mijn man was zelden thuis. Maar dan heb je wel de verantwoording van drie kinderen. Je moet de scholen uitzoeken, je moet d clubjes uit zoeken , je moet alles doen, je moet naar ouderavonden. Je moet nog naar de dokter)	Bi1-4
	T ja, alle verantwoordelijkheid ligt dan bij u, net als de oudste zoon uit het verhaal die de verantwoordelijkheid heeft voor het reilen en zeilen van het bedrijf van zijn vader.	
	M ja, ja	
	T Hoe vond u het om zo over het verhaal van de verloren na te denken	
	M nou wel interessant. Want je leest zo'n verhaal in de bijbel en nou ja dan heb je dat gelezen mar nu ga je erover denken. Omdat het moest.	
	T ja lachenHoe was het om over die personene in dhet verhaal na te denken, hoe dat bij u past.	
	M dat weet ik niet. Heb ik geen antwoord op	
	T was het nieuw voor u	
	M nee niet nieuw en als zodanig helemaal onbekend.	
	T oke.	

	T—nou wat ik ga doen met de gegevens: die staan nu allemaal hier op dat ga ik uittypen zonder naam dat gaan dat naar mijn docent die moet dan nagegaan of ik wel de juiste vragen heb gesteld en om genoeg informatie heb weten te verzamelen. En uiteindelijk ga ik alles naast elkaar leggen en dan ga ik kijken of ik verbanden zie. En daar moet dan een conclusie uitkomen. Hartelijk bedankt voor dat u mee wilde doen Heel fijn M—nou graag gedaan. Ik was er zorgelijke over dat ik er niets van zou maken. Maar dat valt dus mee T—ja ik kan het heel goed. Het gaat niet om goed en fout. Ik ben gewoon nieuwsgierigheid hoe mensen dat doen en iedereen doet dat op zijn eigen manier. M—o ja ieder doet dat op zijn eigen manier.....	
--	--	--

Respondent 2 Leen

	T Zal ik het verhaal toch nog een keer voorlezen?	
	M ja	
	T dan lees ik het voor en dan stel ik een aantal vragen en de antwoorden die u geeft zijn altijd goed. Dus u kunt geen verkeerde antwoorden geven. Wat voor mij belangrijk is is om te horen van mensen hoe ze met zo'n verhaal omgaan. Wat het verhaal voor hen betekend. Want dat helpt mij om een goed preek te schrijven bijvoorbeeld	
M0	M het verhaal komt tegenwoordig niet meer ter sprake	BM-0
	T nee?	
	M nee dat komt uit mijn jeugd	
T1	T nou ik lees hem nog een keer voor. Uit welke vertaling wilt u hem lezen?	
M1	M (nou dat maakt mij niet uit)	BV-1
T2	T in hoeverre leest u zelf uit de bijbel?	
M2	M (nou dat wordt steeds minder he. Vroeger werd het geleid door je ouders. Tot je 16 ^{de} 17 ^{de} jaar ging je op de jongensvereniging. En dat is eigenlijk weggezakt	VB-1, GA1
T3	T En toen u volwassen was in hoeverre las u toen uit de bijbel?	
M3	M nou dat werd steeds minder want de jeugd trapte er tegen, de kinderen)	VB-2
	T O, ja dat herken ik wel.	
M4	M (en mijn zoon kwam in een gezin terecht, die man haalde alles naar beneden he. Het geloof en zo en al die dingen meer. Dus die is helemaal omgebogen. Die doet er helemaal niets meer aan. En die had ook nog een vrouw die was onderwijzeres op een katholieke school, christelijke kleuterschool. Ik heb haar eigenlijk nooit verweten dat doe ik niet natuurlijk...hoe kan het nou he en die zakte ook mee weg met haar man. Ze doen er helemaal niets meer aan.. nou ze houden nog wel een ogenblik stilte voor het eten, voor gebed.	Bi2-1
T4	T begrijp ik het goed: u las vroeger niet zoveel meer in de bijbel omdat uw kinderen dat eigenlijk maar niks vonden.	
M5	M nou we lasen wel elke maaltijd uit de bijbel, dat wel. Maar dat zakte ook steeds verder weg. Dan kwamen er nichten op bezoek enz. en dan lasen we ook en dan werd er gegniffeld onderwijl enz. Bespottelijk.	VB-2 GA2
	T Kunt u nu nog lezen?	
	M nee ik kan het niet meer zien he. Mijn ogen zijn slechtEn nog als ik bij mijn zoon ben dan vraagt hij om een ogenblik stilte. Dat doet-tie wel. Maar ja nu heeft hij twee kleien kinderen en die begrijpen er helemaal niets van natuurlijk. Die zijn pas geboren (Ik denk dat meneer hier zijn kleinkinderen bedoelen)	
T5	T uit wat voor gezin komt u?	
M6	M uit een arbeidersgezin	Bi1-1
T6	T hoeveelste kind was u?	
M7	M Ik was de oudste, de oudste van de vijf. In Rotterdam groot geworden. In Makkum geboren in Friesland. Na de eerste WO was daar geen werk meer voor mijn vader. Maar die wilde zijn eigen bedrijf hebben, he. En dat lukte daar niet en dat lukte in Rotterdam wel. In de havenstad: Rotterdam-Zuid. Daar zijn wij groot geworden. Daar heb ik ook de hbs gevolgd. Een christelijke, hervormde school, de lager school. En daar zei de hoofdsmeester tegen mijn vader dat ik wel ,meer kon dan de mulo. En toen heb ik de hbs gedaan, in 5 jaar, HBS b.	Bi1-2
M7a	T ja, zullen we het verhaal van de verloren zoon lezen?	
	Lezen van de verloren zoon	
T7	T wat is uw eerste associatie?	GA3

M8	M Ja bekend verhaal, he	BM- 1 EA -1
T8	T wat vind u mooi aan dit verhaal?	
M9	M (Dat allerlaatste	MO-1
	T het allerlaatste....stilte...wat bedoelt u met het allerlaatste?	
	M nou ik was ehhhh...weer teruggekomen dat komt er in voor	
	T even kijken... We konden toch niet anders dan.....want je broer is dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden)	
	M ja dat stukje	
T9	T kunt u dat uitleggen waarom u dat mooi vindt?	
M10	M (nou dat hij toch iets deed wat voor de mensheid heel moeilijk is.. Ik zou het niet kunnen bijvoorbeeld	MO-2 IV -1
	T die vader deed iets wat heel moeilijk is?	
	M ja dat bedoel ik	
	T en u zou het niet kunnen?	
	M als iemand zo gehandeld heeft dan is-tie voor mij verkocht. Dan wil ik niets meer mee te maken hebben) (Dat is ook fout, vind ik) lacht een beetje achteraf.	NI- 1
M11	T u zegt het.	
M12	M ja want zodoende is het gezin ook gespleten he.	Bi2-2 ID-1
T10	T is dat uw ervaring? Is dat zo gebeurd in het gezin?	
M13	M (ja, ja er is één zoon die naar de kerk gaat maar die komt niet meer bij mij. Die ben ik kwijt.	IV-2 Bi2-3
	T die bent u verloren	
	M ja	
	T dat moet pijnlijk zijn.	
	M ja dat is het ook)(Hij is opgehitst door zijn vrouw. Mijn oudste zoon heeft getracht hem terug te halen. Die doet ook trouwens nergens meer aan hoor. Maar dat lukte ook niet. Halsstarrig. En waarom? Nee, neehee zegt-tie, ik weet niet geen zin meer in. Ik heb geen reden.)	
	T er is geen reden. Dat lijkt mij moeilijk dat u niet weet waarom	
M14	M ik ben er een paar keer geweest. Maar hij zegt je hoeft geen moeite meer te doen voor mij.	VG-1
T11	T Is het een jongste kind of....	
M15	M de middelste, de jongste zoon, maar middelste kind. (twee zonen en een de jongste is een dochter)	Bi2-4
	De klok slaat.....	
	T de klok	
	M ja de klok...herinnering. Toen was het nog goed. Toen hebben ze met z'n drieën bijbaantjes gehad en geld bijeen gespaard om een klok te kopen. En die kreeg ik op ons 25 jarige bruiloft in Duitsland. Want ik ben ook in Duitsland geweest. En daar waren ze wel allemaal. Toen was het nog goed	
	T Toen was er nog geen sprake van een verloren zoon....	
T12	T Is er iets dat u moeilijk vind aan het verhaal van de verloren zoon?	
M16	M (dat die vader dat zei. Hoe zei die dat ook weer?	Sch-1
	T Hij was verloren maar is teruggevonden	
	M ja	
	T dat vind u mooi en ook moeilijk tegelijkertijd.	
	M Ja, ja....	
	T kunt u dat uitleggen?	
	M die zoon komt wel terug) En die zoon gaat wel naar een andere kerk, dat is typisch he?	
	T uw oudste zoon bedoeld u?	
	M ehhhh.....	

	T wat wilde u over de oudste zoon zeggen M die heeft het laten schieten he die heeft zich laten beïnvloeden door zijn kost baas waar hij woonde tijdens zijn studie. Doe kost baas heeft hem helemaal omgepraat. Over de bijbel en over God T kunt u dat uitleggen. Heeft u het nu over uw oudste zoon? M ja T en die is omgepraat door wie? M door de man waar hij een kamer had. T o door de baas waar hij bij in huis woonde. M ja	
T13	T maar dat is een zoon die niet meer geloofd maar nog wel bij u komt.	
M17	M ja die komt bij mij. En die ander die wel naar de kerk gaat die komt helemaal niet meer bij mij.	B2-5
T13a	T wie is er nu verloren?	
M17a	M die naar de kerk is gegaan die is verloren. Die wil ons niet meer zien. Door zijn vrouw, zeggen de andere vrouwen. Het is de schuld van die vrouw.	verloren
T14	T met welke persoon heeft u dan het meeste met het verhaal?	
M18	M (met de oudste he? Ik was zelf de oudste T Hoe was u als oudste kind? M dat weet ik niet. Beetje verwend door mijn moeder) We lopen naar de foto van zijn moeder M mijn moeder zat bij een antirevolutionaire club. T (kijkt naar de foto) Ze komt op mij oer als iemand die weet wat ze wil. Klopt dat? M ja, ja Mijn vader was goedig , Mijn moeder heette Trijntje een echte Friezin. Wist wat ze wil. T Mijn oma heette ook Trijntje M was ze ook Fries? T nee, Gronings (lopen weer terug en meneer regelt iets met het licht via een afstandsbediening) M ik was het lievelingetje van mijn moeder	IO-1
T15	T u was het lievelingetje van uw moeder. En als u dan kijkt naar de oudste zoon van het verhaal, die bleef thuis. In hoeverre herkent u zich daar dan in?	
M19	M nou ik was het lievelingetje van mijn moeder en de andere twee hadden daar de pee een beetje over in.	IO-2
T16	T in hoeverre was u dan gehoorzaam?	
M20	M ik was gedwee, want ik kreeg alles. Ik was een van de eerste die een mecanodoos kreeg. Zo'n speelgoed doos. Kent u die T Ja die ken ik wel M ik was het lievelingetje en mijn moeder vond die speeldozen mooi. Ik heb acht dozen gehad. En mijn oudste zoon heeft een onderdeel ervan bewaard. T u was gedwee en bleef dichtbij huis. U had ook geen reden om van huis te gaan M nee ik werd verwend	IO-3
T17	T en als u aan de jongste zoon denkt, wat roept dat dan bij u op?	
M21	M (die middelste zoon is niet aan huis geweest toen mijn vrouw ziek was. De oudste zoon wel en mijn dochter ook. En die heeft het rouw stuk meegedaan. Die jongste zoon niet. Snap u dat no. Nee dat snap ik niet) T u kunt niet begrijpen dat uw middelste zoon niet omkeek naar zijn moeder.	IJ-1 B2-6
M21a	M nee, (hij bleef beneden staan. We woonden in een flat. Bleef hij beneden staan toen de rouwstoet kwam. Ging hij in zijn eigen autootje in de stoet mee. En bij het graf hield hij zich ook zo, op een afstandje. En de kinderen van hem hebben liggen gillen bij het graf. Huilen. Snap u dat nou. Het was hartroerend hoor dat huilen, schreeuwen. Nou, ja dat is nooit meer goed gekomen. (Alleen hier is een zoon van de oudste zoon, die hebben ze ook	VG-2
M21b		

	niet nooit meer gezien, jaar in jaar uit. En die zei, die is inmiddels getrouwd met iemand, en die zei dan: Ik heb een opa en die zie ik nooit. Zegt ze ga er dan werk van maken ik help je erbij. En het gevolg is dat hij hier is gekomen met zijn vrouw en later weer een keer is gekomen. En ook de andere familie heeft getroffen hier_	Bi3-1
M21c	T Dat is een kind van uw oudste zoon?	
T18	M nee een kind van de middelste zoon) Ze zijn zelfs bij mijn verjaardag geweest	VG-3
	T Dat is wel mooi, dat een kleinzoon dan weer naar zijn opa komt. Heeft u zich wel eens verloren gevoeld?	
M22	M o ja wel, jawel, Ik ben ook drie jaar in Indië geweest als militair. En drie jaar in Duitsland ook als militair. Dat hebben ze thuis allemaal moeten opvangen die afwezigheid van mij. En dat is ook moeilijk geweest.	Bi-3
T19	T Het was ook wel een risico. Ze hadden u ook kunnen verliezen. Hoe was uw thuiskomst? Na die oorlogen?	
M23	M die middelste weer niet he, die kwam niet. De oudste en mijn dochter wel.	Bi2-7
T20	T hoe oud waren u kinderen toen u uit de oorlog kwam?	
M24	M de oudste was 20, de middelste was drie jaar jonger en de jongste was... dat weet ik niet meer. In 49 kwam ik uit Indie terug, met een transport. Een beestachtig transport. Mensen die drie jaar lang weggeweest zijn in Indië werd je als vee vervoerd tot de voordeur van je huis. En daar was het jongste zoon weer niet bij, dat stak ook he. Ik weet nog goed de oudste zoon, was in Woerden, kwam ik thuis met de bus door colonnes heen door de wachtrij en toen pakte mijn vrouw mij beet en toen zei de jongste nu ik, nu ik. Dat wekt nog steeds na he. Dat vergeet hij niet. Ik zou ook pinda's meenemen. Gelukkig had ik een doosje bij mij. Dat was in 1965.	Bi2-8
T21	T hoe oud bent u?	Bi1-3
M25	M 93 jaar	
T22	T Als de verloren zoon nu een toneelstuk is welke rol zou u dan willen spelen?	
	M geen rol,	
	T hoe zo niet	
	M ik vind het vreselijk om zo iets te spelen	
	T u bent geen toneelspeler bedoelt u	
	M nee	
	T maar u hoeft het niet echt te doen. Maar stel dat wie zou u dan willen spelen?	
M26	M de oudste	IO-4
T23	T in hoeverre leert u iets van het verhaal van de verloren zoon voor u geloofsleven?	
M27	M nee voor mij is het weggezaakt. Ik vind het erg maar die familie van mijn oudste zoon, ook een gereformeerd gezin uit Leiden daar is het ook weggezaakt. Het is een algemeen beeld he.	Geen GI-1
	T wat is er dan weggezaakt dat er vroeger wel was?	
	M de kerkdiensten enzo, huichelaars, begrijpt u?	
	T nee, huichelaars?	
	M Ze gaan naar de kerk, en dan gaan ze weer eruit, ze gaan naar een christelijke school en beamen de christelijke grondbeginselen en ze gaan naar een openbare school in de zelfde plaats. Ik zeg: waarom doe je dat nou? het is een school dat heeft toch niets met het geloof te maken? Was het dan. En daar gaat ze nu met pensioen.	
	T ze?	
	M De vrouw van mijn oudste zoon.	
	T In hoeverre zegt de gelijkenis iets over God?	
	M dat weet ik niet dat is weggezaakt.	
T24	T Is u kennis weggezaakt of ook uw geloof?	
M28	M geloof ook. Terwijl je in dienst daarmee werd opgevoed. Dat viel mij op toen ik ging eten bij mijn kleinzoon. Die vroeg om een moment stilte. Toen dacht ik., he dat ging in dienst ook zo. Dat is ook weggezaakt	

	T mist u het? M je raakt er aan gewend he? Maar nu kan ik niets meer. (Vertelt hoe moeilijk het is om achteruit te gaan in gezondheid.)	
T25	T Wat houdt u op de been?	
M29	M de kinderen. Vooral de oudste zoon.	IO-5???
M30	M (Met mijn dochter heb ik ook problemen gehad. Mijn dochter is ook weggeweest naar Curaçao. Die is lerares geweest in Curaçao. Ook weg geweest van huis)	B2-9
	T hoe was dat voor u als vader dat ze zover wegging?	
M30	M moeilijk, er kwamen tranen toen op Schiphol toen het vliegtuig wegging. (Later zijn wij er heen gegaan. Ik en mijn vrouw)	IV-3 VG-4
	T was dat een mooie tijd?	
	M nou niet zo het stak nog steeds he. (De verhouding tussen de drie kinderen	
	T de verhoudingen tussen de kinderen was ook niet goed?	Bi2-10
	M ja dat komt door het verwennen van een kind)	
T26	T heeft u het gevoel dat u uw zoon verwend?	
M31	M nou ik deed met mijn vrouw mee. Daar was ook onenigheid	B2-11
	T nou u heeft veel mee gemaakt. Ik wil het gesprek besluiten. Hartelijke dank dat u mee wilde doen en dat u zo veel heeft verteld.	
	M Kan u er iets mee	
	T natuurlijk kan ik er iets mee.. Hartelijk bedankt!	

Respondent 3 Jo

T1 M1	T bedoeling van het interview is om het verhaal van de vader en de twee zonen te lezen en om met u in gesprek te gaan wat het bij u oproept en of ervaringen uit u eigen leven, nou heb ik er denk ik al wat, moet nog een keer voor de tape M nou ik kan nog veel meer vertellen als het moet. T daar komen we dan vanzelf wel op. Ik denk dat het ongeveer een uurtje duurt, ligt er aan hoeveel u te vertellen heeft. We nemen het op en alle gegevens doe ik anoniem uw naam komt niet in de verslagen. M nou dat maakt mij allemaal niet uit. T daar heeft niemand ook wat aan. Ik wil graag weten hoe ouderen nu nog zo'n verhaal beleven, of dat anders is dan jongeren. M O ja. Dat zou kunnen. T Omdat de leeftijd natuurlijk meespeelt en ook de levens ervaring. Nou dat is het een beetje. Heeft u zelf nog vragen voordat we gaan beginnen? M Nou leest u het maar, dan komen de vragen vanzelf. T dat is goed. Dan vraag ik eerst nog even de algemene dingen. Naam weet ik al, hoe oud bent u? M 89 in augustus word ik 90. T Wordt het feest? M Ja dat wordt een groot feest. Met ze allen gaan we op een boot dan zijn er denk een man of 100. We gaan met de avifauna boot en zeg tegen mijn jongste dochter zoek jij dat allemaal maar uit. We gaan met de avifauna boot van elfen tot vieren geloof ik T wel lekker in augustus M Ja T tenminste als het mooi weer is M En het is lang genoeg, ik heb wel eens meer met kinderen maar ik dacht dat doe ik niet meer want ze vervelen zich gauw. T Ja M Kleine ruimte T Maar wel leuk dat het niet zomaar voorbij laat gaan M Ja als je dan met zijn allen bent, dat is leuk. T Hoelang woont u hier al? M Hier in Zuidervaart? T Ja M een jaar of zes	BI-1
T2 M2	T Hoeveelste kind uit het gezin bent u? M (De derde T De derde, ook de jongste of dat niet? M Nee, van zeven) T Oja, dus u bent de derde van zeven M Ja	B1-2
T3 M3	T Wat is uw gelovige achtergrond? M (Gereformeerd. T Gereformeerd M Maar ja, ik weet nog dat een keer weet niet mee welke dominee, maar moesten we allemaal om de beurt zeggen waarom we gereformeerd waren en ik was de enige die zei, ik denk, ik zei ik weet niet eens wat de andere zeiden, ik ben bij gereformeerde ouders geboren, maar zo voel ik dat niet perse ik tracht christelijk te zijn.) T Ja, ja u was toe al oecumenisch. M Ja, ja	GA-1
T4 M4	T Mooi, even kijken, Kunt u zich herinneren wanneer u zelf voor het laatst in de Bijbel heeft gelezen? M (Doe het te weinig	VB-1

	T Daar vraag ik het niet om, er ziet geen norm achter of zo. Het is gewoon nieuwsgierigheid M Ja, wanneer voor het laatst. Nou een dochter heb ik eerst, ja die was erg depressief en eu alles was negatief en nu bellen we elkaar iedere zondag dan is het van 9 uur tot 10 uur van de EO en daar luisteren we naar en dan bellen we elkaar en dan praten we erover. T Ja, mooi M Ja, dat is mooi T Ja dat vind ik ook mooi, is misschien wel waardevoller dan alleen in de bijbel lezen. M ja, ja dan heb ik er nog geen antwoord op, maar dan hebben we het wel over de bijbel. T Ja u kunt zich het niet zo goed herinneren wanneer u nu echt voor de laatste keer in de bijbel heeft gelezen denk ik. M Ik weet wel dat ik hierdoor wel denk God wat lees ik eigenlijk weinig in de bijbel) T O ja M Kijk meer doen. T U bent niet de enige hoor.	
M5	M nee, Maar ja, (ik had een vader die euh we mochten op zondag niet buitenspelen en dan las hij uit de kinderbijbel en dat al de gelijkenissen die ken ik dan zo al in de kort T Ja M Ik denk dat ze nog wel in mijn hoofd zitten)	VB-2 GA-2
T5	T Dus de gelijkenis van de vader en de twee zonen, de verloren zoon die kent u wel.	BM-1
M6	M Ja	
T6	T Dat is een hele bekende. Uit welke vertaling leest u het liefst? Welke vertaling van de bijbel?	
M7	M De nieuwe T De nieuwste, gewoon deze ja, M Ja, T Nou dan ga ik hem hieruit voorlezen. Ik doe ook nog wel eens de Naardense bijbel, zegt u dat iets? M Nee Bel gaat, komt iemand binnen die groet en vraagt of ze wat willen drinken M Nee hoor, wilt u wat drinken? T Nee hoor. Verzorging gaat weer weg. T Deze bijbel is zeg maar vertaald in het Nederlands wat makkelijk te begrijpen is, zeg maar, dus redelijk naar het Nederlandse, hoe zeg je dat nu, meer naar de moderne tijd toegeschreven zodat we wat makkelijker begrijpen en de Naardens Bijbel is veel letterlijker uit de Hebreeuwse taal vertaald dus dan krijg je soms rare zinnen. M Nog maar kort vertaald? T Ja hij is redelijk nieuw, en omdat ik geen Hebreeuws ken, zeg maar, gebruik ik die bijbel om heel dicht bij de brontekst, dat noem je dan zo, te komen M O ja T en dan ontdek je soms nog net weer andere dingen in de tekst. M Ja, u zal toch veel meer van de Bijbel toch eigenlijk, dan ik alleen de meeste toch het meeste van mijn kinderjaren, maar dat blijft hangen T Maar dat is logisch, als ik er niet meer van zou weten had ik voor niks zolang op school gezeten. M Nee, u bent er al langer mee bezig T Ja ik ben er al vier vijf jaar al mee bezig. M Ja, dan T Dan mag het ook wel. M Ja T Ik ga hem voorlezen	BV-1

M8	M (Gaaf u het lezen uit Lucas? T Ja, Lucas 15 M Lucas vind ik altijd het duidelijkst) T Hij staat ook in de andere evangeliën, maar soms tussen dingen in M O ja anders, Hier staat hij goed zichtbaar T Zit even te kijken, wilt u mee lezen, want ik heb hem hier. M Ja, dank u wel Voorlezen van Bijbeltekst	VB-3
T7	T Wat is het eerste wat bij u opkomt? Uw eerste associatie?	EA-1 IO-1
M9	M Euhm (Dat die oudste broer niet blij is dat zijn broer terugkomt, het is toch ook zijn broer, de jongste is eigenlijk beter dan de oudste, T Ja? M dat eu, dat ie niet blij is met zijn vader)	
T8	T en waarom zou eu, de oudste is dan slechter dan de jongste M Ja T Waar zit het hem dan in, want de jongste is gewoon weggaan.	
M10	M Nou ja, hij(jongste) komt weer berouwwol terug en hij vraagt aan zijn vader of ie een van zijn werkvolk T dagloner M mag zijn, dus die heeft spijt en die andere die wil geeneens binnen komen) T Ja, wat vind u mooi aan het verhaal M Mooi?	EA-2
T9	T Of is er iets wat u mooi vindt, misschien vind u wel niks mooi.	MO-1
M11	M Even kijken hoor, wat vind ik mooi aan dat verhaal, nou (dat die vader hem tegemoet loopt dat vind ik begrijpelijk maar ook mooi natuurlijk T Begrijpelijk maar ook wel bijzonder bedoelt u dat	
M11b	M Nee, nee ik vind het normaal dat een vader van een zoon blijft houden, eigenlijk van allebei)	IV-1
T10	T Hoe was dat in uw eigen leven dan?	Bi1-3
M12	M Omdat ik net vanuit mijn vader, ja, of mijn vader wel evenveel hield van mij als van mijn zus. Ja dat was jammer ja ik heb het er nooit met mijn vader over gehad. Ja tuurlijk dat was heel jammer. <i>(M vertelde voordat de recorder aanstond en het interview was begonnen dat haar zij en haar vader een moeilijke relatie hadden. Wanneer zij met haar zusje in bed aan het praten was, en haar vader kwam boos naar boven sloeg hij haar wel en haar zusje niet)</i>	
T11	T U vindt het eigenlijk normaal, maar u heeft het zelf niet zo ervaren.	Bi1-4
M13	M (nee, nee, maar ik vind het wel normaal, want ik heb ook een man gehad die was niet makkelijk, maar die had ook een verschrikkelijke moeder, als je nu zonder liefde bent opgegroeid bent, kan je het ook moeilijk geven, en ja dat kon die eigenlijk niet zo en daar had mijn oudste zoon die had daar vreselijk veel last van) (Die zij eens tegen mij, pappa want hij bromde nogal tegen mijn oudste zoon, zat ie met zijn ogen te knipperen en ben ik naar de huisarts geweest en aan de huisarts verteld, dat ie niet lekker in zijn vel zat, dan moet die vader maar eens bij me komen zei die huisarts en die had gezegd niet zoveel op de jongen brommen en hem over zijn hoofd aaien maar ja dat is mijn man z'n aard niet. Mijn zoon kwam thuis en die ging tegen Jan, perse tegen hem, een verhaaltje vertellen, pakt zijn stoel en gaat naast zijn vader zitten en geeft hem een arm dat ging zo door mij heen en mijn man heb ik later eens aan hem gevraagd, maar dat wist hij geeneens meer. Het raakte hem niet eens, nou ja dan kom je ook niet verder. Mijn zoon zegt, Pa houdt niet van mij. Ik dacht moet ik hem daar nou op voorbereiden dat je moet zeggen dat je wel van hem houdt, dacht nee ik doe het niet. Je vraagt het maar eens aan je vader. Ik denk, nou ja we horen wel wat hij zegt. Dus een paar dagen later had hij het aan zijn vader gevraagd, had zijn vader gezegd, "natuurlijk hou ik van je, als je gehoorzaam bent" nou dat moet er ook niet achteraan)	
M13b		Bi2-1
T12	T Kan u dat verbinden met het verhaal van de verloren zoon? Wat u nu zegt, "Ik hou van je als me	

	gehoorzaamd” M dat klopt niet, of ik dat verbinden kan, even denken. T Moeilijke vragen stel ik he?	
M14	M Ja,... nee die vader houdt wel van allebei, anders heel anders. Ik praat er dan, is wel weer ergens anders over, mijn man die snapte ook niet wat ik bedoelde, dan dacht ik, “ik kan net zo goed tegen die stoel praten” die kan geen antwoord geven, dat is eigenlijk erg als je die liefde niet geeft. T hij had zelf die liefde niet ervaren dus hij wist niet goed hoe hij dat moest geven.	IV- 2 neg.
M15	M Ja en toch de laatste jaren was hij ziek en had ik veel aan hem te verzorgen en zo. Hij was ambtenaar en z’n gewoonte man. Die laatste jaren gaf hij mijn s ’morgens altijd een zoen, een kloppie en een wrijfje altijd zelfde en weg was hij. Hij hoefde zelf er niets voor terug en daar dacht ik ook niet aan. Ik heb het later nog eens met mijn jongste zoon, hij kon het beste met zijn vader overweg, verteld en wat deed u dan, hij was gelijk weg. Hij hoefde niets terug. Want als hij weg ging dan zwaaide hij, maar ja dan kan je nooit lang kijken want je zit in de auto. Hij keek eigenlijk nooit, hij kon eigenlijk niet kijken of ik zwaaide. T nee, want hij moest auto rijden. M ja, dat kon eigenlijk niet. T nee, heeft u dat eigenlijk gemist in uw huwelijk dan? M ja.. ja dat heb ik wel gemist. Ik heb wel veel op hem gebromd. Ja de laatste jaren gelukkig niet meer, maar toen had hij kanker toen had hij geen moppers meer dan kon ik niet. Als je zelf zo ziek bent. Maar he, hij weet niet wat ik bedoel dat was ook zo. In het begin probeer je, dat je dat kan overbrengen, als dat er niet in zit, hij had ook een kreng van een moeder. Daar ben je niet uit, daar is hij ook door opgevoed. Ik weet niet wat het is. T praatje hij er zelf wel een over? M Nee, nee was het maar waar geweest T dan had u hem meer kunnen begrijpen M ja, ja, nee nee	VG-1
T13	T Is er iets wat u stoort aan het verhaal? Waarom gaat dat zo? M stoort? T wat u opvalt, wat u opvallend vindt. Nou nou moet dat zo?	
M16	M (Die vader kreeg medelijden met hem. Medelijden dat snap ik niet. Toe hij naar hem toe kwam. Medelijden T Wat roept dat op medelijden? M Ja nou hij zag die zoon en was blij dat hij hem zag. Maar dat woord medelijden T Wat zou u ervoor in de plaats zetten, wat zou u bedenken	Sch-1 IV -3
M16b	M Hij was blij, gelukkig daar komt mijn zoon aan. Niet medelijden, dat kan ik niet plaatsen. Dat kan ik niet begrijpen) T Waarom zou hij nou medelijden hebben gehad met die zoon? M ja medelijden	negatief
T14	T zou die vader, ik weet het niet precies, maar zou die vader ik hebben kunnen inleven hoe die zoon zich zou kunnen voelen, zoals hij er aan kwam?	IV-4
M17	M (Misschien toen hij zag hoe slordig en slecht hij er uit zag, dat zal het geweest zijn T Ja dat denk ik ook, hij was mager. Hij heeft geen eten gehad. Helemaal niets.	
M17b	M en ik denk hij zat bij die varkens en niemand gaf hem wat en hij durfde het niet te pakken bij die varkens, anders zou je toch denken dan pak je toch wat. T Ja, dat vind ik ook een leuke, ja dan pak dat gewoon. M Hij was misschien bang dat het varken hem beet of zo) T Het is natuurlijk wel een joods verhaal, dus varkens waren onreine dieren ik weet niet of dat nog mee speelt. M Ja, dat hij daarom niet dicht bij wil komen. T Ja maar in het verhaal was het meer dat het hem niet gegund werd. Denk ik. Uit het verhaal komt meer dat niemand gaf om hem en niemand zag hem. M Nee, ik heb niet gedacht dat iemand het zag,. Ik kan geen gedachten zien van ik wil graag eten	IV-5 IJ-1

	T Maar er was dus ook niemand die gewoon zag dat hij honger leed (21:02) M Hij zal er wel slecht uitgezien hebben T Maar ieder geval had u zoiets, dan had ik het zelf wel gepakt M Ja T Lekker assertief M Ik dacht, hij was misschien bang van die varkens en wat u zegt onrein dier daar mag je misschien niet dicht bij komen. Dat joodse daar had ik niet aan gedacht. T Ik vind het een interessante gedachte. Waarom pakt ie dat nou zelf niet. Ik heb daar nooit bij nagedacht. Ik ben denk ik zelf wat minder assertief. Het zou ook niet in mij opkomen om dat zelf te pakken geloof ik. M mevrouw lacht T Daarom is het zo leuk om te praten, O ja, waarom pakt hij dat zelf niet. M Ja als je erg honger hebt, maar ja zoals u zegt een onrein dier. T Ik weet niet dat dat het is hoor M dat zou kunnen, maar ja als je erge honger hebt dan stap je toch over dingen heen	
T15	T Hij blijkbaar niet M Hij was echt joods? T Hij was echt joods. Met welke persoon heeft u het meest? De jongste zoon, de oudste zoon of met de vader? M Welk het meeste T verwant voelt in het verhaal. M Verwant voelt T Zich het meest kan inleven	
M18	M (Nou die vader eigenlijk T kunt u dat uitleggen? M Die vader houdt van allebei, ook al is die ene, die komt wel tot berouw. Ja, ja de oudste zoon, maar je houdt van je kinderen hoe ze zijn)	IV-6
T16	T Hoe is dat in uw eigen ervaring?	
M19	M jawel twee, (ik heb vijf kinderen maar twee die moeilijk zijn. Ja die echt moeilijk zijn. Die jongen die komt nog al is, maar als ik ja zeg zegt hij nee. Dat is erg moeilijk. Altijd gaat hij ergens tegen in en dan denk ik wel eens als hij komt, en toen eu gaf ik hem een keer lik op stuk zal ik maar zeggen en dat ik er ook een beetje tegen in ging, toen stond hij op en zij hij z'n moeder hoeft ik niet en weg was hij. Ja, maar hij kwam wel weer terug. Ik dacht nog, het was geloof ik een maand geleden. Ik dacht als je nou van het jaar niet komt, want ik had in gedachten hoelang zou hij er koppig om blijven, en ik dacht als hij nou niet voor het nieuw jaar komt dan vraag ik aan hem hoe ben je nu eigenlijk van plan om verder te gaan? Maar dat is niet nodig geweest. T Hij was er gelukkig toch M Hij was er alweer gauw T Maar dat was een moeilijk kind. M Ja en een dochter die is erg moeilijk. Waar ik dan nu s' morgens mee bel, ja die, die is erg moeilijk. Het is een eenzaam mens. Heel eenzaam. Het gekste is dat gelijk na de geboorte. Ze is met droevige ogen geboren. Het zit er helemaal in dat negatieve T Een sombere stemming M Ja, dat worden mensen zat. Negatief zijn, dat worden mensen zat. Het is dus een eenzaam mens, maar het is mijn dochter dus ik wil haar nemen zoals ze is. Ik heb vroeger veel met haar gesproken, ook weer proberen te veranderen, dat leer je dan wel, dat gaat niet. Net zo goed als dat ik mijn man probeerde te veranderen, maar dat gaat niet en dat ging bij haar natuurlijk ook niet. Maar nu wil ze echt haar heil bij God vinden. Dat is wel fijn. Maar ja, dat is ook weer zover het gaat, ze heeft dan zondag gebeld en ze leeft van de bijstand en ze krijgt nu minder. Daar ging het dan wappapa in het negatieve en toen werd ik gestoord door iets nou toen zei ik laten we maar gelijk stoppen want XXX komt binnen en ja ze valt er dan toch in terug hé, tenminste zal er heel wat kosten om beetje positief	Bi2-2 zoon
		Bi2-3 dochter

	te blijven T Hoe bedoelt dat ze terug valt in het negatieve. M ja dat is moeilijk, T Ja dat is moeilijk., Als u zo nadenkt over de kinderen heeft u het meest met de vader. M Wat bedoelt u T Ik vroeg met wie kunt u zich inleven en toen zij u de vader uit het verhaal, en toen vertelde u over uw kinderen. M O ja, T Snapt u het nog? M Ja	
T17	T In hoeverre is er nu het verband tussen u en de vader?	
M20	M En deze vader? Ik moest even na denken wat u bedoelde. Nou ja dat ie, ik heb tuurlijk zelf de ervaring.. je kan niet anders dan van je kinderen houden. Dat kan niet anders. T Dat herkent u ook bij deze vader M Ja T Ja, dat is dezelfde ervaring M ja	IV- 7
T18	T Nou mooi. Wat vind u van de jongste zoon uit het verhaal? M de jongste zoon T Hij vraagt al zijn geld aan zijn vader en gaat er vandoor	
M21	M Nou ja van die jongen kan ik het wel een beetje begrijpen. Waarom niet. Lekker de vrijheid maar ja als dan alles op is en hij denkt bij mijn vader is het goed, dan kan ik wel die gang begrijpen	IJ- 2
T19	T Zou u zelf ook iets van de jongste zoon kunnen hebben?	
M22	M Ja, Ja, ik het voor dat ik getrouwd was met mijn vader over gehad hoe ik mijn toekomstige man zag. Toen zij mijn vader, als je het zo ziet dan zou ik er maar een punt achter zetten, want dan worden het stukken met brokken. T Hoe zag u dan uw toekomstige man?	
T20	T Hoe zag u dan uw toekomstige man?	
M22	M (Nou , dat ik van hem was, maar dat ik met de kinderen moest delen dat dat moeilijk voor hem was, dat is wel gebleken. T Dat had u goed door M Ja, ik had het goed door. Want hij heeft mij wel eens verweten “ je houdt meer van de kinderen dan van mij” toen zei ik ja dat is waar. Maar dan had ik erbij willen zeggen als wij samen deden dan hield ik ook van jouw, maar je laat mij alleen modderen) T Ja, dat doet wat met je gevoel,	Bi1-5 Bi2-2
M22b	M Tuurlijk, (Thuis waren ze allemaal nogal stil, ik was wat drukker, maar dat was meer de buitenkant als de binnenkant, bravoure. Wat wilde ik nou zeggen. T Uw moeder, de relatie met uw moeder M O ja, mijn moeder, die twee schoonmoeders, die kwamen altijd twee weken logeren, toen dacht ik die neem ik samen dat is lekker makkelijk voor mij, maar mijn moeder zij dat ze dat nooit meer ging doen, want toen had mijn schoonmoeder ook tegen mijn moeder gezegd, want me moeder gaat ze zitten uithoren, je moeder vond jouw de moeilijkste, dat zij de moeder van mijn man, toen zij ik tegen	IJ-3
M22c	mijn moeder wat deed ik dan, ik was geen hoer, ik was alleen een beetje meer aanwezig, maar wat deed ik dan voor bijzonders? Nou hou nou maar op hoor, zei ze. Daar is ze niet verder op ingegaan)Mijn moeder was altijd vader nog in de tijd van de man was nr 1 nooit commentaar op mijn vader. T En u, hoe was uw rol als vrouw M Mijn rol als vrouw, nou ja, jij weet altijd alles zo goed, nou dat is makkelijk ik weet dat zat niet in hem. T Maar u was een redelijk zelfstandig iemand? Begrijp ik dat goed? M Ja, de jongens hebben af en toe wel de vader gemist, tuurlijk dat is niet anders maar ik kon het wel aardig opvangen. Gelukkig, maar dus wel twee keer per jaar zij ik altijd nu gaan ik weer een paar dagen slapen, dan was ik zo moe van op mijn tenen lopen	IJ-4

T21 M23	T (Maar vijf kinderen dat is een druk gezin. M Ja, en als je het dan alleen moet doen. Ik zei wel eens tegen mijn man ik heb geen vijf kinderen maar zeven want jij telt voor twee. T jij telt voor twee M Dat was niet zo aardig, maar ik zei het toch wel eens.)	B2-3
T22	T Heeft u wel eens het idee gehad om van huis weg te lopen? Net als de jongste zoon? Om ermee te stoppen	
M24	M (Ja, ja dat heb ik wel een keer gedaan. Een keer, maar ik ging toch maar weer terug. T Wilt u daar iets meer over vertellen of niet? M Nou dat zit nog zo diep dat moet ik dan eerst ophoog halen, daar kan ik niet zomaar wat van zeggen. T Geeft niet hoor, maar er ligt wel een soort linkje naar het verhaal. M Een beetje wel ja. T Het komt dan ineens zo naar boven. U was het zelf al een beetje vergeten? M Ja ik vergeet veel hoor, vergeet veel. Dikwijls als ze dan wat vragen dan zeg ik, dat weet ik niet meer. T Maar de dingen ie van betekenis waren, M Ja die wel T Blijkbaar is het gebeuren dat u even weg bent geweest niet zo heftig geweest M Nee ben maar een uurtje weg geweest en toen weer terug gegaan T O ja, zo in die orde van grote. M Niets eens merkbaar, laat ik dat maar zo zeggen) T Dat is dan weer mij associatie, mijn moeder ging wel eens twee tot driedagen weg. M Mijn man heeft ook wel eens zijn koffer gepakt, ik weet niet meer wat voor gesprek dat was, maar hij zei ik ga weg, maar hij was ook weer gauw terug. Hij zei ik weet niet waar ik naartoe zou moeten. We hebben wel gelachen. 33:42 T Kon u hem dan met open armen ontvangen net als de vader uit het verhaal? M Wat zij u T Of u uw man weer met open armen kon ontvangen? M ja, we hebben gelachen dus dat is wel goed.	B2-4
T23 M25	T Kijk nu is de oudste zoon, wat heeft u daarmee? M Dat vind ik geen leukerd T Nee want u zei al dat u het niet leuk vond dat hij niet blij kon zijn.	IO-2
M26	M (ja,ja die jongste zoon is veel beter eigenlijk in deze. T ja, want die toont berouw zei u hè M (Ja, dat die wegging en dat hij dat wou ervaren kan ik wel begrijpen, dat kan ik wel begrijpen als je jong ben) Mijn vader zei ook wel een keer "deze houdt haar wel in het gareel" T Deze houdt haar wel in het gareel? M Ja, mij T O uw man houdt u wel in het gareel. M Ja, dat zij ik al wat ...wat is dat nou T U moest blijkbaar in het gareel gehouden worden. M Ja, tuurlijk. Ik was het buitenbeentje, wel van buiten, niet van binnen. Ik wou dat niet dat dwingen T Lijkt ook wel een beetje op de jongste zoon M Ja, ja, inderdaad. Nou die oudste vind ik niet leuk T Nou dat ziet hem dan vooral in het feit dat hij niet blij is als die andere weer terug komt. M Ja T daar zit het hem vooral in M Ja T Heeft u zich wel eens verloren gevoeld? M Verloren, hoe bedoel je	IJ- 5

T24 M27	T (Het is de gelijkenis van de verloren zoon. Heeft u zich wel eens verloren alleen gevoeld? M O, daar heb ik nog niet eens bij stil gestaan. De gelijkenis van de verloren zoon. De oudste zoon vind ik de verloren zoon) (Of ik me wel een verloren heb gevoeld, ja dat heb ik zeker, omdat mijn vader altijd zo op me mopperde)	IO-3 verloren
M28	T Ja, dat snap ik wel. Daarom vraag ik het ook omdat ik denk omdat als kind dat je een verloren gevoel moet geven dat er geen verbinding, geen band is. M (Ik heb mijn vader, hij was 55 toen hij stierf, ik heb ook nooit, als je nou ouder was, want met mijn moeder heb ik het wel eens over het een en ander gehad, maar niet met mijn vader zelf. Dat is wel jammer. Maar ja toen ik ging trouwen stond hij te huilen, dat kon ik dan ook weer niet begrijpen, waarom huil je. Ik denk dat hij dacht, nu gaat ze het echte leven in. T O ja, nu kan ik haar niet meer in het gareel houden. M nu is het afgelopen Ik heb ze er nooit in kunnen krijgen maar dat dacht ik er niet bij. Maar dat kon ik ook niet plaatsen. Ik bedoel, ik heb nooit fijn met mijn vader kunnen praten maar daar kom je later achter als je ouder bent en hij er niet meer is. Ik heb nu tijd om te denken, maar ik heb in die tijd dat hij er was er nooit aan gedacht, nee maar nu wel.) T Nu bent u ook meer uw leven aan het overdenken. M Ja, dat gaat vanzelf, ja ik heb alle tijd en dan ga je weer eens terug met je gedachten. T Nou heb ik nog een vraag, maar ik denk dat ik het antwoord al weet, maar dat ga ik niet zeggen. Als de verloren zoon, het verhaal, een toneelspel is, wie zou u dan willen spelen	Bi1-6
T25 M29	M (De jongste T Dat dacht ik al. M Ja, de jongste die wilde erop uit) T De vrijheid M ja, ja dat heb ik ook in me. Ja dat is zo	IJ-6
T26 M30	T Volgens mij heeft u al heel veel verteld. Speelt God nog een rol in de gelijkenis? Zegt het iets over God M (Ja, dat vind ik een moeilijke vraag, ja wat moet ik daar nou van zeggen. Ja tuurlijk met de jongste zoon daar heeft god wel mee te maken. Door God kan hij daar spijt van krijgen. Dat bedoel ik. T Dat God de jongste zoon M En de oudste wil er niets van weten T Dat zou kunnen. Want die bekeerd zich niet bedoeld u? M Nee, want anders ben je wel blij als je broer terug komt T Zeker als je vader het nog een keer vraagt. De vader vraagt het nog een keer, kom nou. We weten uiteindelijk niet wat die oudste zoon doet he. M Wat hij uiteindelijk doet, hij komt niet binnen hij is boos) T Is dat het laatste, het aller laatste M Nou ja hij wil niet binnen, dan is hij toch boos, T Ja, hij is boos maar er staat niet of hij boos is gebleven. Er zit geen eind aan het verhaal. M Nee er zit geen eind aan het verhaal. Nee er staat niet hoe het afgelopen is. 40:17 T We weten niet wat de oudste zoon heeft gedaan heeft nadat de vader heeft gezegd waarom hij feest wilde vieren. Dat staat er niet. M Nou ja toen is hij niet gekomen en toen was hij boos. Nou ja staat verder niet, het is te hopen dat ie nog eens terug komt T We weten het niet M Nee dat weten we niet. T Nou is er nog iets dat u kwijt wil? Iets wat we nog niet aan de orde hebben gehad waarvan u denkt dat wil ik nog even zeggen M Nou ik zou het zo niet weten.	NI-1
T27 M31	T Als u naar uw eigen kinderen kijkt, zijn er kinderen die vooral op de jongste zoon lijken of kinderen die vooral op de oudste zoon lijken M (Mijn dochter begint nu een beetje te proberen om anders te zijn	IO-4

M32	T Dat zou je dan kunnen vergelijken met de jongste zoon. M Ja, een beetje, ik weet niet of het haar lukken zal. In ieder geval praten we nu iedere zondag met elkaar dat is toch wel goed. En ze komt binnenkort, dan moet ze een vergadering ergens bijwonen). Het draai allemaal een beetje langzaam en dan gaat het me allemaal te vlug. Dan zegt mijn jongste zoon, hoor je me niet heb je je gehoorapparaat niet in. Ja, maar je gaat zo vlug. Dat is wel eens lastig. Ik denk maar gewoon ik hoef niet alles te weten. T—Dat zijn dan ook de jaren die gaan tellen dan he M De huisarts heeft wel eens een geheugen training met me gedaan en dat klopt precies met uw leeftijd. Het zei zo. T—Dan loopt het in ieder geval gelijk, dat is ieder geval nog iets. M Ja, ja is niet veel meer T—nou ja, voor het zelfde geval loopt het achter op uw leeftijd, dan had het beter kunnen zijn. M Ja, het is gelijk dus ik kan het verwachten. T—Maakt u zich er wel eens zorgen om hoe het gaat? M Ik vind verder het wel jammer dat ik soms bij mij zelf moet denken dat ik het maar voor de half kan volgen. T—Zegt u het ook wel eens? M Jaaa, dat het te vlug gaat, ja dan vergeten ze dat wel weer. Dan lopen ze met de rud naar me toe en dan versta ik het helemaal niet. Dan heb je een gehoord apparaat en dan moet ik 12 dat is al gauw weer naar de specialist want ik heb het idee dat ze weer bijgesteld moeten worden, dat het wat achter uit gegaan is. Ik heb er niet zo veel meer aan de laatste tijd dat ik ze in heb. U zit nou dicht bij me T—Ik geloof dat u mij wel goed kan horen. M Ja, ik heb ze toch in. Scheelt toch iets. Ik heb het idee dat mijn oren toch wat achteruit zijn gegaan, dus dan ben ik blij dat ze er eens naar kijken. Hopelijk is, op een gegeven moment is er niets meer aan te veranderen. T—Nee, dan kunnen die apparaten dat niet meer oplossen M Maar ik heb het idee dat ze nog wel kunnen oplossen, weet je. Ik hoop het T—Ik hoop het, dat zou fijn zijn. M Ja, ik ga er graag even naar toe. T—Het is vermoeiend, denk ik, om het elke keer net niet goed te horen. M Ja, het is.. Ik moet maar gewoon denken ik hoef niet alles te weten. T—Overgeven M Ja T—Ja het overgeven M Overgeven, wat moet ik anders? En op de zaal is het toch altijd maar kletspraat over wat heb je gegeten, maar met familie vind ik het wel vervelend. Op de zaal maakt het mij niet uit. T—En op vrijdag in de dienst, kan u dat wel goed volgens? M Ja, ik zorg er altijd voor dat ik goed dichtbij zit. Ja, dat kan ik wel volgen. T—Nou dan wil ik u heel hartelijk bedanken voor uw verhaal, het was echt mooi om te horen, hoe toch linkjes en ervaringen liggen zeg maar M Met God, T—Met God je en de vader waarvan u zegt ik kan mij goed in de vader inleven, want ik heb ook twee kinderen die, of vijf kinderen en twee die moeilijk zijn maar ik wil van alle vijf even veel houden en ze zijn allemaal welkom. M Ja T—Nou dat is mooi om te horen voor het onderzoek Dus ik ga nu het gesprek helemaal uittypen, dus letterlijk uittypen zeg maar. M (Me zoon die gaat zelf, daar had ik het meeste moeite mee, overal tegen in) Ik heb het bij hem wel gedaan dat bij de dokter, maar dat mag niet he, en een keer lik op stuk, T—Ja dat zei u, en toen dacht hij z'n moeder hoef ik niet. M Ja, zo'n moeder hoeft hij niet zei hij, maar ja hij is toch wel weer terug gekomen. T—En wat deed dat met u toen hij zij z'n moeder hoef ik niet.	Bi2-5 dochter IJ-7 BI2-6 zoon
-----	--	---

	M Nou ik was benieuwd hoelang hij het zou uithouden. Hij komt wel weer maar wanneer T O ja, maar u werd er niet boos over dat hij dat zei? M nee. T Dat lijkt dan wel op de verloren zoon, die vader werd ook niet echt boos op het gedrag van zijn jongste kind. M Nee, nee niet boos, die komt wel weer dacht ik. T Kunt u uw kinderen goed los laten? Hun eigen weg laten gaan? Kunt u dat goed denkt u? M Ja, hoor T Ja dat hoor ik wel beetje, nou hij gaat zijn eigen weg en hij komt wel weer terug. M Ja, T Een soort vertrouwen M Ja dat zei ik toch als het lang duurt, hoe moet dat verder, weet je wel. Nou laat maar sudderen) T Dat is knap, niet iedereen kan dat. M Nee, dat weet ik natuurlijk niet zo. Ja dat weet ik niet zo. U gaat op een andere manier met mensen om als ik. T Iedereen doet het op zijn eigen manier, maar er zijn ouders, zoals uw vader M Die willen zich er niet in verdiepen, niet oppervlakkig met mensen omgaan. Ja .. ik wacht maar af. T Maar ging u oppervlakkig om met mensen, dat hoor ik niet uit uw verhaal, M Nee, nee dat niet dat niet T Nee, dat hoor ik niet uit uw verhaal M Maar ik verdrink niet, T Nee M Nee dat doe ik niet	IV-6
T28	T Nee, net als de vader die zegt ook niet je krijgt mijn geld niet en je moet hier blijven. Hij geeft zijn geld en die jongste zoon gaat.	IV7
M33	M Ja, dat zou ik ook doen. Inderdaad. T Goed, maar we het apparaat uitzetten. M O ja alles staat er natuurlijk op.	

--	--	--

Respondent 4 Kees

T1 M1	T de bedoeling is dat ik samen met u straks de verloren zoon lees en dat ik daar dan een aantal vragen over stel. Maar voor dat we daar aan beginnen heb ik eerst nog een paar algemene vragen om er een beetje in te komen. U naam weet ik al, mag ik uw leeftijd weten M ja, hoor ik ben 92 jaar. T hoe lang woont u hier al? M vanaf 7 mei 2012 T dus u woont hier nog geen jaar. U is het voor u om hier te wonen? Vertelt dat het goed is in het huis. Dochter en broer woonde in A. Broer heeft met vrouw koffie geschonken in het huis	Bi1-1
T2 M2	T wat is uw gelovige achtergrond? M (nou mij vrouw was zwaar gelovig. Die kwam uit een gezin van....die las uit de bijbel vanuit een cluppie van zes. En dan mocht zij de deur niet uit zondags want dat was zonde ze moest binnen het hekkie blijven. T Lijkt dat op het boek: op een bed violen? M nou het is mij aangeraden omdat niet te lezen. Mijn dochter heeft het gelezen en die zei dat ik het beter maar niet kon lezen. T kwam u zelf uit een gezin waar het geloof een rol speelde? M ja, ja mijn moeder was erg kerks en mijn vader ook wel, maar mijn vader heeft ook woorden gehad en kwam er tenslotte niet veel meer, iets met dopen geloof ik ik weet dat niet meer precies. Met een ouderling of zo. Nou ja je moet het zo zien de kerk heeft net zoveel schulden gemaakt als die er bestaan. Dat heb ik in Utrecht meegemaakt in de kerk, voor kleine dingen ook. Ik heb een ouderling en die was een vriend van me en we deden open deur werk. Dus we gingen nog wel eens op stap in die wijk want die was in opbouw. En wij wilden open dienst, evangelische diensten organiseren) En dat ging de eerste tijd wel goed, het was geen kerk vol maar dan sleien we er maar mee uit. En dan gingen we weer vechten voor een kerstboom in de kerk. T bent u teleurgesteld in de kerk? M ja in een hoop dingen wel (vertelt over hervormde en gereformeerde strubbelingen)	GA-1
T3 M3	T We gaan weer terug naar de verloren zoon, het interview. Hoeveelste kind bent u uit het gezin? M even tellen...met 7 waren we en ik was de ehhe telt weer de vierde	Bi1-2
T4 M4	T kunt u zich herinneren wanneer u voor het laatst in de bijbel heeft gelezen? M nou dat heb ik vanmorgen nog gedaan maar zondagmorgen lees ik ook altijd eerst uit de bijbel na het eten en dat is een hele mooie psalm. T welke psalm leest u dan? M psalm 92 T zoekt hem op ne leest een paar regels) Het is goed de Heer te loven. Dat is mooi dat past goed bij de zondag M dat is een hele oude psalm dat bejaarden, oude mensen, zoals ik zelf lezen.	VB-1
T5 M5	T uit welke vertaling leest u het liefst? M (nou ik heb mijn trouwbijbel en de Rembrandt bijbel, die lees ik zondag het meest. T Is uw trouwbijbel de Staten Vertaling. In welk jaar bent u getrouwd? M 1952? T dan zal het de Staten vertaling zijn. Ik zal voorzichtig doen ik heb het idee dat hij kwetsbaar is.	BV-1
M6	M o ik sla hem zelf ook gewoon om hoor, een bijbel is er om te gebruiken T Staten generaal der verenigde Nederlanden, uitgegeven door het NBG, nationale synode te Dordrecht. Ik zie alleen geen datum staan. De duisternis lag over de afgrond. Ik denk dat het de Statenvertaling is)	VB-2
T6 M7	Zullen we het verhaal lezen? Kent u het verhaal? M ja, ja zeker. O moet u kijken, die bijbel is pas oud. Die heeft u niet gekend: van der hulst. T ja die ken ik wel, dat is een kinderbijbel, toch? M JA	BV-2 BM-1 BV-3 VB-3

T7	T Leest u hier ook nog uit?	
M8	M wel eens maar dan moet ik het weer ophalen want hij is heel veel bij mijn dochter.	
	T waar wil u nu uit lezen?	
	M maakt me niets uit: lezen is lezen uit de bijbel	BV-4
	T het maakt u niet uit welke vertaling. Mag ik hem uit de nieuwste lezen de NBV?	
	M ja hoor, best	
	Verhaal lezen	
M9	M je ken zo verhaal uittrekken zoveel als je wil, van de verloren zoon. Je zou het ook kunnen gebruiken met Pasen.	BM-2, EA
T8	T wat komt het eerste bij u op?	
M10	M (nou daar is tie Vader ook schuld aan he?	
	T waar is die vader schuldig aan?	
	M dat tei al gelijk toegegeven heb omdat geld aan hem te geven. Zo zie ik dat. Het is een moeilijke weg om die zoon al dat geld te geven. Hij heb twee zoons he. En je weet niet hoe het verder gaat. Je zou maar een zoon hebben die verslaafd is aan hasjesj. Kan je dat uitleggen waarom die jongen dat doet? Nee! Dat is moeilijk hoor)	EA-1
T9	T In hoeverre kent u dat uit uw eigen leven?	
M11	M in mijn eigen leven? Nou nee want ik heb geen hasjesj gebruikt, nee joh ik heb daar geen tijd voor gehad. (Ik ben begonnen toen ik amper an 14 was van 'morgens zessen tot 's avonds half zes bij de meel fabriek en de kunstmest fabriek. Naast de deur bij mij moeder.	ID neg. Bi1-3
	T u heeft altijd keihard gewerkt	
	M ja, tenminste....mijn vader was werkeloos en ik was dan de vierde maar ik was de eerste die werkelijk wat ging verdienen) Heb ik er spijt van gehad? Nee, het was een katholieke fabriek. Ik was de enige andersdenkende.	
T10	T wat vind u het mooiste in het verhaal van de verloren zoon?	
M12	M (nou hoe bedoel je, het is allemaal mooi, het is indrukwekkend.	
	T wat vind u vooral indrukwekkend?	
	M tsja dat hij toch zover komt dat hij mag slurven van het varkensvoer. Vandaag de dag zou je het varkensvoer wel kunnen eten hoor.)	MO-1 indruk wekkend
	T en dat zou toen niet kunnen. Nou ja hij wilde het wel, hij kreeg het alleen niet.	
	M nou dat is zijn eigen schuld want hij had het kunnen eten eten ik an.	
	T maar niemand gaf het hem staat er.	
	M nou moet je eens horen de derde wereld zou graag kattenvoer willen hebben, zo'n bussie.. Zover zijn we	
	T zo goed hebben we het dat zelfs het kattenvoer te eten is?	
	M ja, nog. Want gisteren zei iemand nog: "zullen we nu bezig zijn met de 7 slechte jaren?"	
T11	T is er nog meer wat u indrukwekkend vindt?	
M13	M (nou hij heeft er zelf omgevraagd. En u is ie quit want vrienden heb je genoeg als je strooit met geld. Dat is vandaag de dag nog zo..	
	T Bedoelt u dat de jongste zoon genoeg vrienden heeft toen hij geld had?	
	M ja, kijk als ik morgen een etentje geef en ik nodig twintig van mijn neven uit, want ik heb nog maar ene broer en ene zus. Maar die komen niet mijn zus woont in Oostenrijk is 95, mijn broer 85 woont in Australië. Dus die komen niet. Ik nodig dus twintig jongelui neven uit: nu zie je ze niet maar dan zijn ze allemaal present. En weet je wanneer je ze ook ziet? Bij de begrafenis)	MO-2 Ij-1
T12	T maar wat is dan zo indrukwekkend aan deze jongste zoon?	
M14	M (nou hij heeft er zelf omgevraagd dat hij ze diep gegaan is	
	T eigen verantwoordelijkheid?	
	M ja, hij heeft zichzelf in de put gewerkt, had niet nodig geweest. Maar ja goed hij heeft het gedaan. Hij heeft gegokt en is slecht terecht gekomen)	
T13	T is er nog iets in het verhaal wat u vreemd vindt? Wat schuurt of irriteert?	
M15	M (het is een mooi verhaal. Maar ja al die verhalen zijn mooi. Als vader Abraham zijn zoon ten offer legt dat is ook een mooi verhaal. Kijk als je door die Bijbel gaat lezen, je moet niet die hele zware stukken lezen, maar dit soort verhalen zijn prachtig.	IJ-2
T14		

M16	T is er niets in het verhaal van de verloren zoon dat u bevreemd? M (nee, maar ik zit er niet in die verhalen. Het is heel vreemd maar ik lees veel liever de psalmen. T Daar ervaart u meer aan?	Sch-1 neg.
T15	M nou die zijn eenvoudiger ik ben niet zo'n uitdieper) T maar u zei in het begin dat het verhaal van de verloren zoon ook een paasverhaal kan zijn. M of een kerstverhaal...	
M17	T Kunt u dat uitleggen? M nou verloren, zijn we in deze wereld niet allemaal verloren? Dat zou je met Pasen als het zo uit komt in je Paaspreek kunnen noemen. Nou zoals Kees daar keek die me nog op an dat ik dat nog wist. Je kan Jezus kopen bij de supermarkt. T je kan Jezus kopen bij de supermarkt? M ja, ik zei tegen kees ik heb goed naar je preken geluisterd. Toen kwam die later en toen had tie het opgezocht. En hij het het echt gezegd hij had het gevonden. T wat bedoelde hij dan met Je kan Jezus kopen bij de supermarkt? M dat het allemaal druk is in de supermarkt en alles in stalletjes. Business. Alle feestdagen is business als je daar aan doen wil.	
T16	T maar als het een paasverhaal is gaat het dan omdat we verloren zijn? De verloren zoon?	verloren IV-1 Bi1-4
M18	M nou verloren zoon: hij is toch weer goed terecht gekomen. Zijn vader heeft hem toch weer teruggenomen. Nou dat is heel wat. En vooral voor een vader. Ik denk niet dat mijn vader zo'n houding gedaan had.	
M18b	T zou het anders voor een moeder geweest zijn? M ik denk het wel ja, natuurlijk. Moeder is veel liever. (Ik moet eerlijk zeggen, ik heb er geen last van. Ik heb maar een kind, een dochter). Mijn vrouw is ook enigskind en die zei al voor we gerouwd waren al toen we verkering hadden: ik ben enigskind sta overal alleen voor ik wil wel drie of vier kinderen. Nou ja ze wou ze wel hebben maar ze kwamen niet. T en u heeft een dochter, he? M ja	
T17	T met welke persoon heeft u het meeste binding?	IV-2 neg.
M19	M nou met he nou als ik zou leven dan heb ik het meeste met die het werk gedaan hebben, kijk ik zal nog duidelijker zijn; Mijn vader had een aardappelland, 50 roe want er moest gegeten worden en het was een arme tijd. En ik had net een broer daarboven en dan hadden we aardappels gerooid en die moesten dan gedroogd worden, buiten op de straat of op de wei eer dat ze in huis konden komen want anders gingen ze rotten en die aardappels moesten bewaard blijven tot er weer nieuwe waren. Maar die broer net boven me die dee niets want die zei ik vind het mooi genoeg om ze helpen op te eten. Kijk daar had ik geen ontzag voor. Die kon zogenaamd niets. En zulke komen nog goed terecht ook want hij is nog goed terecht gekomen ook. Hij had een goede baan tenslot.	
T18	T Dus wie zou u zijn in dit verhaal?	
M20	M nou diegene die werkt T de oudste zoon dan. M ja. want die had niets en die ander had alles er doorheen gejaagd.	IO-1 Bi1-5 IJ-1
T19	T En wie is de vader voor u in dit verhaal?	
M21	M (Nou dat is een stakker. Die is te goed. En ik ben misschien ook wel te goed voor mijn dochter maar ik heb er maar een. Dus er valt weinig te delen. T dus het probleem van deze vader heeft u niet. M nee ..als die vader nou zijn poot stijf hield en had gezegd kunnen we het niet anders doen. Hadden ze toch nog moeten zien te redden wat er te redden viel)	
T20	T hadden ze moeten proberen om die jongste zoon op andere gedachten te brengen.	IV-3
M22	M Ja dat zou ik wel doen.	
T21	T U vindt het te makkelijk dat de jongste zoon zomaar het geld kreeg.	
M23	M ja, ja! Kijk ik zou mijn dochter bijvoorbeeld nou ja die zo zeggen houdt het maar. Als ik haar 1000 gulden of euro zou geven zou ze zeggen hou het maar ik heb het niet nodig. Ja zij verdient dat zelf. Zij verdient meer dan dat ik ooit verdiend heb.	IV-4

M24	T andere tijden he? M ja, kijk ik ben voor 250 centen aan het werk gegaan. Maar ik was gelukkig ze hebben me werken geleerd. Ik kreeg een baan in Utrecht en daar heb ik van 's morgens 6.30 tot 's avonds tien gewerkt.	Bi2-1 IV-5
T22	T u heeft van jongs af aan leren werken, aanpakken. Als de verloren zoon een toneelstuk zou zijn welke rol zou u dan graag willen spelen? M nou geen van tweeën T want? M want ik ben geen toneelman T Nee, ik hou ook helemaal niet van toneelspelen, maar stel dat M stel T Ja stel dat wie van de zonen zou u willen spelen, of de vader die speelt ook nog een rol in het verhaal	Bi1-6
M25	M 't is moeilijk hoor om er voor een toneelstuk iemand uit halen van die drie. Ik geloof dat ik toch voor de meest indrukwekkende zou gaan, voor de jongste zoon, ja voor een toneelstuk neem ik aan tenminste, ja toch? T Voor u zit daar de meeste M ja neem ik T voor u ligt daar de meeste nadruk op? M aan voor het toneelstuk	IJ-2
T22a	T en u zou die hoofdrol wel willen spelen?	
M26	M nou nee daar moet je bij mij familie voor zijn, die wel dan had je bij mijn zussie moeten zijn en mijn broer die gast die in Australië zit Eigenlijk nog door moeten vragen Trouwens ik heb nog nooit geen tijd gehad om toneel te spelen.	
T23	T Wat vind u van de reactie van de oudste zoon als die jongste weer terug komt en er een feest wordt gehouden? M dat hoort feitelijk niet. Die oudste heeft er wel gelijk in dat hij weg blijft. Dat kan ik weer niet begrijpen van die vader. Die vader is natuurlijk hartstikke blij dat die zoon weer terugkomt. Kijk dat is dat maar aan de andere kant is het wel zijn eigen schuld dat hij niet destijds gezegd heeft slacht ook is een bakkie. Daarom kan ik begrijpen dat hij weg blijft die oudste. Maar het zal wel weer goed komen.	?????? Bi1-6a
M27	T hoe was dat voor u dat u altijd zo hard werkte en uw broer boven u niet. Kreeg u daardoor meer waardering van uw ouders. Hoe ging dat? Kijkt weg...lijkt de vraag niet toe te laten...ik voel dat het pijnlijk is.....	IO-3
T24		
M28	M ik heb me daar nooit wat van aangetrokken. Moet je goed horen wat hun deden moesten hun maar weten misschien ben ik altijd een apart joch geweest. Weet ik datmaar ik heb gewerkt, ik heb het geld gegeven en tegen u gezegd ben ik arm de deur uitgegaan en daar hadden ze, toen het zover kwam hadden ze er niet op gerekend want ik had daar 14 jaar gewerkt en het geld gaf ik aan mijn ouders. (door moeten vragen) T toen u uit huis ging had u niets ook niet gespaard M moet je goed horen ik moest een kosthuis hebben toen ik in Utrecht ging werken en ik zou bij mijn schoonoudelui, die hadden een klein huissie, daar zou ik voorlopig blijven slapen enkel maar dat mocht niet. Kwamen ze te weten want twee onder een dak dat mocht niet want Jutvaar was katholiek en had een katholieke gemeenteraad en toen ben ik bij de buurman gaan slapen. En ik heb weleens gedachte: het is allemaal niets ook die twee niet en dan krijg je de derde nog T even wachten hoor: het is allemaal niets, ook die twee niet, wat bedoelt u dan? M ja moet je goed horen in de kost, nou ja in de kost was ik niet warm eten hoefde ik niet, kreeg ik van de fabriek, enkel voor het brood moest mijn schoonmoeder zorgen T bedoelde u met die twee uw schoonouders? M Nou ja mijn schoonouders daar mocht ik niet slapen en toen ging ik naar de buurman maar dat was allebei niks. Zou ik nu niet meer doen maar bij een vreemde in de kost gaan. Maar ja het is gebeurd en ben er gekomen. Nou die jongelui die kunnen zich niet behelpen denk ik weleens. Vroeger moest je je wel eens behelpen. T en nu kunnen de jongeren dat niet meer?	Bi1-7

M29	M nou er zullen er nog wel zijn die dat kunnen maar je kan je ook vergissen. Ik weet nog goed dat er in Utrecht een dominee Bouwman kwam en die werd predikant bij mijn in de wijk. En die kwam een keer bij mij op bezoek en toen kregen we het over de kerk en ik zeg moet je goed horen dominee er is zo weinig jongelui in de kerk maar ik weet nog waar ze komen. Toen zegt tie: Is dat zo? Ik zeg jaa. Ik ga er zelfs nog heen met mijn vrouw, want die leefde toen nog. Als we gaan gaan we met de bus als het zondag want dan stappen voor de kerk uit en dan gaan we naar de Jacobikerk en daar staat een gereformeerde bonder, ik zeg ik weet niet of u dat bevalt maar daar hoor je zondags avonds nog een goede preek en het gekste is dat het vol zit met jongelui.	Bi1-8 GA-2
T25	T ik ga u even onderbreken dan maken we nog even het interview af. Ik vind het mooi om alle verhalen te horen maar anders duurt het interview zo lang. Is er nog iets dat u kwijt wilt over het verhaal van de verloren zoon?	
M30	M nou (wijst naar een boek op tafel kinderbijbel van der hulst er zat een briefje als bladwijzer bij) T (ik lees begin te lezen) Beide zonen had hij lief, beiden hadden aan geen ding gebrek. Maar de ene de jongste was onrustig van aard. En u Bent u onrustig van aard? M ik? nee!	
T26	Ik lees verder maar het verhaal is wel erg lang dus ik stop daar waar de vader mij eivol naar zijn zoon kijkt. En lees nog even de afloop. Wat zeggen ze nu over de oudste zoon?	
M31	M Dat tie er niets mee te malen wilde hebben met dat feest. Waarvoor doet mijn vader terwijl die zolang weggeweest is en al het geld verboemelt heeft waarom geef me vader nu wel een bokkie. Kijk hij zegt niet verder, hij is geen vader hij is maar een zoon hij heeft er voor gewerkt en hij krijgt niets dus die woede komt bij hem op. Zou mijn misschien ook wel gebeurd zijn.	IO-4
T27	T kan u die vader begrijpen dat hij dat feest gaf	
M32	M (ja en nee. Ik kan begrijpen dat hij blij is dat hij zijn zoon terug ziet maar dat tie daar nu een groot feest voor moest geven. Nee want zo ken je nog verder gaan denken: hoe komt tie aan een kameel, heeft hij daarom gevraagd of heeft hij die gekregen? Dat staat ook niet in de bijbel zo. T in de bijbel staat dat niet daar gaat de zoon gewoon weg M ja dat is de kinderbijbel maar hij gaat wel op een kameel weg neem ik aan) T in de bijbel niet de kinderbijbel staat niets over een kameel. M nee dat maakt de kinderbijbel etr natuurlijk van T Ja maar u kan zich wel voorstellen dat het wel zo is gegaan? M Ja er staat zoveel in de kinderbijbel dat je je voor kunt stellen. T Ik vind het opvallend dat de beelden uit je kindertijd uit de kinderbijbel zo scherp voor ogen blijven staan. Ik heb dat net het verloren schaap. De herder met het schaap op zijn schouders. M ja dat is ook een mooi verhaal T Wat vind u er zo mooi aan. M Nou die 99 schapen en dat de Here Jezus een verloren schaap gaat zoeken net als een kind.	IV-6 IJ-3
T28	T Zou de vader in het verhaal God kunnen zijn?	
M33	M nee het zou een profeet kunnen zijn maar God nee! T wat doet deze vader wat God niet zo doen? M Hoe bedoel je? T ehh de vader uit het verhaal van de verloren zoon heeft volgens u geen link met God M nou dat weet ik niet 2x Het staat er niet toch. T nee het staat er niet maar zou het wat u betreft God kunnen zijn? M nou dat weet ik niet peinst dat zou ik niet durven zeggen. een de ene kant zeg ik ja want anders kom je niet in de bijbel. T Doet de vader iets waarvan u zegt dat past niet in mijn beeld van God? M Past wel bij mijn beeld ja tenminste...nou hij doet toch iets wat niet overeenstemt met... nou ja dat geld geven als mijn dochter zou blijven zaniken zou ik het misschien ook geven maar ze heb het niet nodig. T past het in uw beeld van God dat God geeft en zegt ga maar... M Ja weifelend moet je horen, mijn vrouw zal altijd zeggen, toen ze nog leefde: als je bij je vader komt, die	GI-1
		GI-2 IV toch nog?

	geef alles weg en onderbij denk ik weleens man hoe kan je dan nou doen je geeft je laatste bord weg onderwijl Er kwam een neef en die vroeg ome hans mag ik dat bordje (biddende handen onze Vader) en ik zei ja joh neem maar mee. En dan zei mijn vrouw hoe kan je dat nou doen joh jij geeft alles weg ik hou niets over. T—u was goedgevig M—ja moet je horen dat zeg ik en dat zegt mijn moeder ook: het is allebei aardse slijk. Je heb het nodig om te eten maar verder heb je het niet nodig is aardse slijk wat moet ik er mee. Ik ben rijk T—wart maakt u rijk? M—dat ik hier nu ben en dat ze voor mij zorgen. Zelfs 's nachts komen ze nog naar mij kijken. T—zullen we het gesprek besluiten? M—ja. T—ik wil u hartelijk danken dat u uw verhaal wilde vertellen.	
--	--	--

Respondent 5 Annie

	T—fijn dat u mee wilt doen. Het is de bedoeling dat we samen het verhaal lezen en dat ik u dan een aantal vragen stel over het verhaal van de verloren zoon. Vind u het goed dat ik het gesprek opneem? M—nou liever niet. T—wat maakt dat u dat liever niet hebt? M—nou dat weet ik niet dat vind ik onprettig. T—Maar als ik het net opneem dan kan ik dit gesprek niet gebruiken voor het onderzoek. Dan kunnen we nu alleen maar samen praten. Wat maakt dat u het onprettig vind? M—nou ik ben bang dat ik gekke antwoorden geef en dat hoor je dan terug. T—O, dat begrijp ik wel. Ik vind ook als ik het terug hoor dat ik soms gekke vragen stel (lachen) M—maar er zijn geen gekke antwoorden. Het is zoals u het vertelt. En uw naam wordt verder nergens genoemd. Maar het is aan u. M—nou ja vooruit maar T—Weet u het zeker? U mag nee zeggen hoor M—nou nee hoor het is wel goed. T—ik stel eerst wat algemene vragen en dan gaan we straks het verhaal lezen. Wat is uw leeftijd?	
M1	M 90 jaar	Bi1-1
T1	T—Hoe lang woont u hier al?	
	M—10 jaar, meer dan tien jaar want in oktober hebben we groot feest gehad voor het tienjarig bestaan	
M2	T—dus u woont hier al vanaf het begin?	
	M—ja ik was een van de eerste	
	T—en woont u naar uw zin?	
	M—de laatste tijd niet meer. Maar ook omdat ik zo achteruit ga met alles. En dan willen ze me maar helpen en dan denk ik: ik kan het nog, ik kan het nog. Maar ik wordt wel gedouched twee keer in de week, dat laat ik wel toe want je bent je energie dan al kwijt voor de hele dag. Maar ja ik vind de mensen niet meer zo leuk die nu komen. Nee ik vond het zo leuk ik had helemaal geen problemen toen ik hier kwam wonen. Ik was direct gewend ik had een paar leuke dames hier vlakbij het was een prachtige zomer we hebben heerlijk buiten gezeten. Maar de een na de ander is overleden al heel in het begin na drie, vier jaar denk ik. En nu heb ik heel leuk contact met mevr. van D. Daar kan ik buitengewoon goed mee opschieten.	
	T—Dat is wel fijn	
	M—Ja dat je toch iemand hebt he	
T2	T—hoeveelste kind bent u uit uw eigen gezin?	
M2	M—de vijfde. Er waren eerst vier jongens toen kwam ik en toen kwam mijn zus en toen kwam er nog een tweeling jongens. Acht kinderen. Een groot gezin maar heel goed. Ik heb het heel goed gehad, altijd.	Bi1-2
T3	T—heeft u zelf kinderen?	
M3	M—ik heb twee dochters. Een woont er hier want ik kom oorspronkelijk uit Haarlem en zij werkte hier in het ziekenhuis. En toen kon ik hier terecht. Ik kon zo hier in het nieuwe huis want hoe noemen ze dat ik was economisch gebonden. Hoe krijg ik het er uit. Dus zodoende zit ik hier.	Bi2-1
	Ik heb heel veel familie in Haarlem en daar heb ik goed contact mee en daar ga ik ook regelmatig heen en dan gaat mijn dochter ook mee. En die heeft weer een dochter van 32. Die woont sinds een paar jaar ook op zichzelf. En dan heb ik een dochter in Veenendaal, haar man is huisarts en zij heeft een dochter en een zoon en die wonen ook al heel lang zelfstandig en ehh ik ben overgrootmoeder geworden eer verleden jaar, zij hebben een dochtertje en de tweede is opkomst. Maar het huis is eigenlijk te klein. Het staat te koop maar het wordt niet verkocht.	
	T—vier generaties dan	
	M—Ja ze staan daar op de foto	
T4	T—wat is uw gelovige achtergrond	
M4	M—(Hervormd) bedoelt u dat?	

	T—Ja M we zijn allemaal gedoopt hoor maar we waren niet kerks Geen van alle. Mijn zus wel die ehh moet ik even denken hoe zat dat ook weer. Die man was ook kerks en dan mochten ze niet in de kerk trouwen als ze niet aangenomen was. Dus is dat gaan leren nog T—bedoelt u belijdenis doen M—ja maar voor de rest mijn oudste broer die had een katholiek vrouw. Die vader gaf ook geen toestemming als hij niet katholiek werd en dat is hij geworden. Later is er een boer weer met een katholiek vrouw en die pastor zei als het niet van u uit gaat dan doen we het niet	GA-1
T5	T Kunt u zich herinneren wanneer u voor het laatst uit de bijbel heeft gelezen? Los van het verhaal van de verloren zoon deze week.	
M5	M (heel lang geleden. Echt lang geleden Ik had ook man hoor die daar helemaal niet in opgevoed was of wat dan ook en zie altijd Ik doe goed aan de mensen en waarom moet ik dan doen. Maar hij wist er ook helemaal niets van. Onze kinderen zijn wel gedoopt. Dat wel, maar ja daar houdt ook alles mee op. Ze doen ook helemaal niets voor dat geloof. Ik heb ze nog naar zondagsschool gestuurd. Bestaat dat nog T—kindernevendienst is dat nu. Tijdens de preek in de dienst op zondag M—Ja want ik ben verschillende keren hier naar de kerk geweest, de Lichtkring. Mijn jongste dochter heeft een man die helemaal ook...die is zo rood als is als een kraal zal ik maar zeggen. T—socialistisch? M—ja...nee dat zit er bij ons niet in	VB-1 Bi1-3
T6	T in hoeverre heeft u zelf wat met de bijbel	
M6	M nou ik heb niet veel met de bijbel, helemaal niet eigenlijk. Ik heb ook moeite met dat geloof. Omdat er ook zoveel narigheid gebeurd en dat kan ik nu maar niet verwerken wat er allemaal maar in de wereld gebeurd. En wat jezelf...mijn man was zomaar weg, 46 jaar. Dus ik bedoel: waarom? Hartstikke goede man. Altijd bezig met van alles, met de kinderen. Dat doet je dan wat, he. T dat doet zeer M nou, want ik was 47. Ik zag mijn kinderen niet hoor T van verdriet bedoelt u? M ja, daar ben je dan maar mee bezig. Ik wonende in Haarlem en ik ging maar fietsen en strandwandelen bij de zee T om het maar een beetje kwijt te kunnen? M ja en dan denk je waarom moet ik dat. Nou ja ik gun het een ander ook niet. T zegt iets over de wanhoop die je dan voelt he? M nou vreselijk. En hij was altijd zo aan het verwennen. Ik kon ook...i totaal niets als er iets kapot was hij maakt het hup. Maar ja het is nu 42 jaar geleden zolang ben ik al alleen. Ik heb nooit iemand anders gehad. Totaal geen zin in. T kon u op een gegeven moment de zorg voor het gezin weer oppakken? M JA maar dat heeft wel 6 jaar geduurd, hoor. En mijn dochter uit Veenendaal..ik moest het huis uit want ik zag het ergens niet zitten. Toen zei die neuroloog u moet maar eens weg voor een paar weken. En toen ben ik in Schoorl geweest in het broederschapshuis. Dat was ook heel gelovig. Dat deed mij toen wel goed. Toen moesten de kinderen ergens heen en zei had een vriendin en daar is ze gaan logeren. Mijn andere dochter zat bij een schoonzuster. Dus ik ben dus drie weken daar geweest. Maar die vriendin die had een hele leuke broer en daar is ze toen mee getouwd. Waarom vertel ik dit?	VB-2 GA-2 Bi1-4
M6A	T Zullen we weer terug gaan naar de verloren zoon. Kende u het verhaal van de verloren zoon? M nou vaag hoor want ik ben op een hele Chr. School geweest. Mijn moeder geprobeerd net al ik maar ook niet gelukt. T—nou dan gaan we hem lezen. Verhaal gelezen	GA-3
T7	T Zullen we weer terug gaan naar de verloren zoon. Kende u het verhaal van de verloren zoon?	
M7	M nou vaag hoor want ik ben op een hele Chr. School geweest. Mijn moeder geprobeerd net al ik maar ook niet gelukt. T—nou dan gaan we hem lezen. Verhaal gelezen	OBM-1 GA
M8	M ja dat is een mooi verhaal	
T8	T wast is het eerste dat bij u opkomt?	
M9	M ja dat vind ik zo moeilijk. Ik zou het niet weten zo gauw.	
T9	T wat vind u mooi aan het verhaal?	EA-1 EA-2
M10	M (nou dat tie jongste terug komt. Dat tie terugkomt is natuurlijk heel mooi.	

	T voor wie is dat mooi M voor die vader maar ik kan dat niet zo snel meer opnemen hoor zo iets T zo'n groot verhaal M ja daarom, daarom T die zoon gaat weg die neemt afstand van zijn vader en die gaat gewoon zijn eigen gang. Wil eigenlijk niets meer met die vader te maken hebben M alleen geld T ja gaat met het geld weg en op een gegeven moment komt hij tot inkeer, lukt het hem niet meer en dan gaat tie terug M dat is wel mooi natuurlijk dat tie terug gaat. Daar is die vader ook heel blij mee he. Dan gaan ze feest vieren: een hoedje op en schoenen en kleding) Was tie dan naakt? Heb je daar een idee van. T die jongste zoon was helemaal arm geworden. Hij had niets meer, geen geld geen eten hij was een soort zwervers geworden: kapotte kleren, kapotte schoenen	MO-1
M11	M ja dat heb ik wel begrepen van geeft hem eten, geef hem schoenen. Het was armoe dus en daarom kwam hij naar huis. Dat gebeurt veel he. Ook nu nog. Ja het is een mooi verhaal. Ja want op school hadden we elke morgen bijbel les en zongen we. Psalmen gingen we zingen. Als ik dan niet kan slapen nu dan ga ik die psalmen zingen. Want ik ken er veel hoor	IV-1
T10	T In hoeverre is er iets in het verhaal van de verloren zoon dat u moeilijk vind. Waarvan u denkt, nou ja waarom staat dat er?	ID-1
M12	M nou ik weet het niet...waar speelt het zich nu af? In welk land?	VB-3
	T ik denk in Israël. M o toch wel. Nou ik vind het moeilijk hoor. Ik ga toch wel achteruit. Mijn geest is veel helderder geweest dan nu	Sch-1
T11	T wat vind u van de oudste zoon die zo boos is?	
M13	M nou heeft daar recht toe, Dat vind ik wel. Nou het is een heel logische toestand natuurlijk. Dat de jongste al dat geld krijgt. Dat maak je nu ook nog veel mee dat als de ouders sterven dat de kinderen daar niet over tevreden zijn	IO-1
	T over de verdeling?	
M14	M ja. Mijn vader had een timmerbedrijf en mijn broers namen dat over en mijn zuster gaf geen toestemming want ze hadden een eigen huis, het huis ernaast en wij kregen maar weet ik het hoe weinig geld. Ja zei mijn zus er is eigenlijk veel meer geld want het huis is ook van vader en moeder. Maar ja het was zo raar ik heb daar helemaal niet bij stil gestaan. Ze hebben ook hard gewerkt om het daar op te bouwen en om dan te zeggen ik moet daar ook een deel van hebben. Nou mijn vader heeft gesproken met haar en eindelijk gaf ze toen toestemming. Toen zei ze later tegen mij jij had het ook niet goed moeten vinden. Ik zeg kind ik heb er helemaal niet bij stil gestaan. Ik vond het al prachtig wat ik kreeg. Ik bedoel maar zo gaat het nu nog. Met kinderen die nog	Bi1-5
T12	T ja aan de hand van dit verhaal komt deze ervaring weer boven	
M15	M ja al dat soort dingen. Want ik denk wel eens ik ben negentig maar ik heb heel veel meegemaakt evengoed. Want nou, we merken het niet die crisis maar ik heb wel heel bewust de crisis van 30 meegemaakt. Toen woonde we in een heel mooi huis, garage erbij en een werkplaats. En dat was 17 gulden per week en toen gingen we in een achterbuurt wonen, die heb je nu niet meer, dat was 11 gulden. Dat was een werkplaats met een houten vloer en alles even oud en armoedig. Ik heb die crisis zo bewust meegemaakt.	Bi1-6
	T kan u daarom zich goed voorstellen wat het voor de jongste zoon moet zijn om in armoede te leven? M ja natuurlijk, natuurlijk dat hebben wij meegemaakt we waren natuurlijk met zijn tiene	
T13	T en de reactie van de vader?	
M16	M (ja dat is natuurlijk moeilijk voor een ouder. Dat ze niet kwaad worden of wegllopen dat is natuurlijk ook nog mogelijk. Had tie maar twee kinderen?	
	T ja hij had een oudste en een jongste M en hoe heette die vader nou? T dat staat er niet. Het is de vader. Maar wie zou volgens u de vader zijn? M ik heb geen idee. Dat zijn wel dingen die door mijn hoofd zijn gegaan toen ik het las.	IV-2

	R—wie de vader was M—ja T—Wat zou u willen weten van de vader? M—nou ik wil alleen weten is het jozef of weet ik veel wie)	
T14	T—nee het verhaal is door Jezus verteld en het gaat gewoon over een vader. Met welke persoon uit het verhaal heeft u het meest?	
M17	M—met de jongste dat hij toch weer terugkomt. Want ja die oudste is jaloers dus eigenlijk. T—u kunt zich het beste inleven in de jongste? M—ja T—kunt u dat uitleggen? M—nee, nee T—u heeft al vertelt dat u zich de armoede van de jongste kan inleven M—ja dat zeker. Ik moet even denken dat komt niet meer zo snel op dat soort dingen. Dan maalt mijn eigen leven door mijn hoofd T—maar dat mag.	IJ-1 IO-2 Zie verder
M18	M—nou ja die armoede dus maar later ging et allemaal zo goed. Eerst nog weer die oorlog maar daarna ging het zo goed. We kregen een auto en telefoon dat hadden we toen geloof ik ook niet eens met een zaak. En we zijn in Duitsland geweest, twee broers. En een is met een Duitse getrouwd en die kwamen toen bij ons met een kindje en de tweede opkomst. En dat woonde allemaal in dat bovenhuis.	
T15	T—wat voor ouders had u?	BI17
M19	M—ja, werkzame mensen. Mijn vader zat altijd in die werkplaats ook zondagsmorgens vroeg. T—had u het gevoel dat u altijd bij uw vader terecht kon? M—nou dat was een beetje afstandelijk hoor, die man was altijd met dat werk bezig	
T16	T—wat voor kind was u? Ging u net als de jongste zijn eigen gang of ...	BI1-8
M20	M—nee hoor ik ging mijn eigen gangetje. Ik ben heel lang thuis geweest om te helpen natuurlijk. Want je had geen wasmachine enz. En veel stof natuurlijk door zo'n werkplaats. Nu is dat stukken verbeterd met die afzuigkappen.	
T17	T—u heeft heel veel geholpen. Op wie zou dat lijken in het verhaal?	BI1-9
M21	M—op die oudste zoon die bij die vader is gebleven. Ik natuurlijk wel van allebei wat.	
T18	T—wat heeft u van de jongste zoon? Die ging weg.	
M22	M—(ja wat zou die altijd gedaan hebben. Het was toch ook een zwerver ondanks al dat geld dat hij van zijn vader had meegekregen) T—een losbandig leven staat er...	IO-3
M23	M—o, dat wel...ik moet het nog maar eens goed lezen voor ik de bijbel terug geef (NBV). Ik heb wel een statenbijbel van mijn moeder gekregen toen we trouwde maar die is bij mijn dochter. Ik heb hier geen plek voor al die boeken. T—maar in hoeverre ging u dan als kind uw eigen gang? M—ja hoe moet je dat nu uitleggen. Ik weet niet hoe ik dat zeggen moet. Je deed gewoon wat je wilde verders. En altijd boodschappen doen en zorgen voor mijn tweed jongere broertjes. Daar had ik eigenlijk veel mee. Die moest ik wassen, aankleden en naar schoolje brengen. En ik zat ver toevallig aan te denken: hoe ging ik dan naar school? Maar dat weet ik niet meer. Maar die tweeling zat bij ons vlak in de buurt. T—als ik u hoor heeft u behoorlijk een verantwoordelijkheidgevoel M—ja dat heb ik ook, zeker! T—dat si anders dan de jongste zoon M—ja die ging zijn gangetje ook T—die ging zijn gangetje maar die brak ook met zijn vader. In hoeverre heeft u de behoefte gevoeld te breken met het gezin, met de verantwoordelijkheid M—nou dat had ik niet hoorik weet het niet meer....vraag nog eens iets T—In hoeverre was het zwaar die verantwoordelijkheid M—dat was niet zwaar dat ging spelenderwijs, ik was 8. T—U heeft dat niet als zwaar ervaren?	IJ-2 BV-1

T19	M nee T en als u naar u eigen dochters kijkt. In hoeverre herkent u dan de zonen uit het verhaal van de verloren zoon?	
M24	M nou die uit Veenendaal is zo druk met haar eigen gezinnetje ze komt soms maar een keer in de drie weken en dan komt ze nog met de trein. Want ze hebben hun auto pas verkocht want ze zijn er voor schoonheid het voor het milieu. Dus ze is wel even onderweg want je moet geloof ik in Utrecht nog 20 min wachten enz. Mijn andere dochter is veel zorgzamer. Zij heeft mij hiernaar toe gebracht en dat brengt een verantwoordelijkheid met zich mee. Maar het grote probleem dat wij hebben is dat zij een hersenbloeding heeft gehad. Dat is een hele zware tijd geweest. Ik heb wat afgehuild en gerookt. Maar die dochter is nog steeds veel met mij bezig al komt ze ook niet veel. Haar kleindochter doet nu boodschappen voor mij.	Bi2-2
T24	T als u een rol zou mogen spelen in het verhaal van de verloren zoon wie zou u dan willen spelen? M o gut dat heb ik nog nooit bij de hand gehad. T Wie zou u willen spelen?	
M25	M de vader omdat mee te mogen maken om die jongste op te mogen vangen. Want dat doet tie toch he? Hij helpt die jongste zoon toch weer goed. Dat zou toch denk ik niet iedere vader doen. T dat vind u bijzonder van deze vader M ja dat vind ik heel goed	
T25	T Zou u het kunnen een kind die zo over de schreef is gegaan weer met open armen ontvangen?	IV-3
M26	M Ja ja onmiddellijk. Ik heb het met mijn oudste dochter meegemaakt. Ik vertel het eigenlijk aan niemand maar die had een Tunesische man. Ze woonde al op kamers en ze was een hele tijd al niet thuis geweest, ik werd er ziek van. Dus ik ging maar naar die kamer. Nou zegt die mevrouw ik zie de helemaal niet. Wat bleek nou; een patiënt in het ziekenhuis was een tunistische man die heeft haat zo bewerkt dat ze stapelgek op die vent was. Dus uiteindelijk kwam ze op een avond thuis, zegt ze ik heb een vriend het is een Tunesiër. Ik zeg Trudy waar begin je aan. Ja zegt ze en we gaan een huis kopen en ik werd woedend en ze liep weg. Toen hen ik haar in maanden niet gezien dat heb ik ook nog meegemaakt. Uiteindelijk is ze toch met hem getrouwd en een kindje en toen was het hommeles. Dat was een dochtertje en daar hebben die tunistische mannen niets mee. Dat bleek dus. Ze kochten dus een huis. Die tunistische man was zo makkelijk. Ze had geen kleren aan haar lijf ik moest haar aankleden en hij had een das om van Dior. Nou ja dat ging helemaal fout. Nou daar kwam ze weer bij de moeder in huis. Hij had haar het huis uitgeschopt. Nee ze kwam niet naar huis het was een heel ander verhaal. Er belde iemand op uit hun straat die zei u dochter zit in een' blijf van mijn lijf' huis. O., o, o ik dacht wat nou? Ze moet luiers hebben en weet ik wat allemaal en geld en ik sta daar op een hoek want ik mocht ook niet weten waar ze nu was. Nou en hij liet haar toch niet met rust, het was ergens een hele domme vent maar wel slim. Hij wist toch in welk huis ze zat. Dus wat deden ze daar ze moest maar in een huis in Scheveningen. Daar naar toe gebracht mocht ik ook niet weten waar ze was en toen ben ik daar ook nog heen gegaan met een of andere nicht toen moest ik ook weer wat brengen. Enfin die nicht woonde hier in Alphen. Dat ging natuurlijk niet lekker daar in Scheveningen. Toen ben ik daar met mij zuster...heb ik haar daar ontmoet buiten want ze kon daar wel vrijelijk lopen natuurlijk. En toen zei ze er zijn zoveel Surinamers en de kleding wordt uit mijn koffer gestolen. En toen zei die nicht, ze was bevriend met een zoon van mijn zus, ii zal vragen of ik bij m a mag wonen dan kan Trudy hier in huis. En dat is zo gebeurd. Maar die vriend, die Rob dus die ging Trudy halen maar dat moest ook weer op een belaadde plek, die belde op, ik zat in dat huis hier met mijn zwager, dat hij haar niet kon vinden. Ik had het niet meer. Uiteindelijk is het toch goed gekomen toen is ze hier gaan wonen met dat kindje. Zodoende zijn wij hier in Alphen terecht gekomen. En ze kon heel goed met haar zus opschieten. Dat is heel lang goed gegaan. Nou goh dat was toch wat dat die jongen opbelde: ik kan haar niet vinden T als u dat vergelijkt met de gelijkenis M ja zoiets he, zoiets...maar goed het is jammer	Bi2-3 IV-3
T22	T in hoeverre is het bij u opgekomen om het contact met uw dochter te verbreken Ze mocht altijd weer terugkomen?	
M27	M Ja zeker (heel stellig) Ik was in Spanje met vakantie en toen schreef ze een brief want toen wist ik het al dat ze met hem ging. Ik ga met F in jouw huis no mag ik. En toen kwam ik thuis en toen zaten ze al in	

T23 M28	mijn huis daar was de hele familie gebelgd over en ze is drie keer terug geweest met die man in mijn huis. En toen belde ze een keer we hebben een restaurant gekocht als of het een pond suiker was. Hij wilde altijd de baas spelen en net werken, iemand voor je laten werken T In hoeverre lijkt uw verhaal nu op het verhaal van de verloren zoon M (nou enigszins T hoe bedoelt u enigszins waar gaat het verhaal uit elkaar? M dat zij met een man is en in het verhaal gaat het om het geld en de erfenis)	IV-5
T24 M28	T en u begon uw verhaal met dat u met net zulke open armen heeft als de vader uit het verhaal. M ja want dan zeiden ze dat je der weer in huis neemt. Ik zeg nou je laat je kind niet aan de deur staan, Dat zou je toch ook niet doen.	ID-2 wel/niet IV-6
T25 M29	T hoe heeft uw jongste dochter daarop gereageerd? M (nou dat was ook moeilijk want of ze wel betaalde als ze bij mij in huis waren. Ik zei ja natuurlijk. Dat wou hij wel niet eerst want dat deden ze in Tunesië ook niet. Maar ze hebben wel betaald. Ja het was wel moeilijk. Het is zo moeilijk uit te leggen hoe het dan gaat. Want ik gaf ze ook wel eens geld en dat begreep mijn jongste dochter niet. En dan zei ik maar jullie hebben het toch goed. Maar ja zei ze dan F zijn ouders verdelen ook alles eerlijk. Maar ja dat lag wel even anders. Dat soort dingen. En ze is ook een tijdje echt kwaad op mij geweest. Daar kan ik nu nog om huilen. T dat doet nog pijn. U wilde het zo graag goed doen M terwijl zegt mijn jongste dochter dan weer zij steeds al voorgetrokken werd. Maar die was veel vrolijker en geestiger en leuk. En die ander is afstandelijker, de oudste dochter. Ja het was moeilijk. Ze begrijpen je ook niet goed de kinderen. Ja dat is moeilijk) T Ik wil het interview graag afronden. Hoe vond u het om zo met het verhaal bezig te zijn? M Nou ik zit meer mijn eigen hart te luchten dan dat ik ingaan op het verhaal. Vind je niet?	B2-4
T26 M30	T nee want heel veel gedachten komen naar aanleiding van het verhaal. Zou het verhaal ook nog iets zeggen voor het geloofsleven? M nou ik ben er heel vaag in dat geloof. Een beetje op afstand	
T27	T In hoeverre zou de vader in het verhaal God kunnen zijn? M nou dat weet ik niet hoor. T In hoeverre doet de vader dingen die God wel of niet zou doen? M dat weet ik niet hoor, wat vind jij? T ik wil graag weten wat u er van vind	
M31	M Ja hoe moet ik dat nu verwoorden? Hij doet wel als God, ja T want? M omdat hij zijn zoon terug neemt enz. enz. T we gaan het beluizen. Ik wil u hartelijk bedenken voor het gesprek. Ik vond het een mooi gesprek. En ik wil u bedenken voor het vertrouwend dat u mij hebt geschonken. U hebt veel verteld.	GI-1

C Labelling

fragmenten	Respondent 1 Rie	Respondent 2 Leen	Respondent 3 Jo	Respondent 4 Kees	Respondent 5 Annie
labels					
Bi1-	M1, M2, , M15, M27	M6, M7, M22, M25	M1, 2, 12, 13, 22, 28	M1, 3, 11, 18, 19, 24, 26, 28, 29	M1, 2, 5, 6, 14, 15, 18, 19, 20
Bi2	M17, M19,	M4,12,13,15,17, 21,23,24, 30,31	M 13b, 19, 22?, 23, 24, 31 32	M23	M3,24,26,29
Bi3		M21b			
EA	M12	M8	M9, 10	M9, 10	M8, 9
IO	M19, M20, M22, M23	M18, 19, 20, 26, 29	M9, 25, 27, 30	M19, 20, 27, 31	M13, 17, 21
Ij		M21	M17b, 21, 22b, 22c, 26, 29 30	M13, 14, 19, 25, 26?, 32	M`17, 22
IV	M14, M18, M21, M24,	M10, 13, 30	11b, 14-, 16-, 16b, 17, 18, 20, 32, 33	M18, 18B, 21, 22, 23, 32	M10, 16, 25, 26, 27, 28
ID	M17, M18, M25,	M12		M11	M11, 28
VG	M3b,	M14, 21a, 21c, 30	M15		
GI NI	M26	M11, 27	M30	M17, 33	M30, 31
BM	M6	M0, 8	M6	M7, 9	M7
OBM					M7 vaag
BV	M8b, M9, M11	M1	M7	M 5, 6, 7, 8	M23
VB	M6, M7, M8a	M2,3,5	M4, 5, 8	M6-, 7	M5, 6, 11
MO	M16	M9, 10	M11	M12, 13	M10
Sch	M13	M16	M16	M15, 16	M12
GA	M3, M4, M5	M2, 5, 7a	M3, 5	M2, 29	M4,6,6a,7
verloren		M17a	M27	M18	

verklaring afkorting labels

BI1 - autobiografie eerste generatie

Bi2 - autobiografie tweede generatie

BI3 - autobiografie derde generatie

EA - eerste associatie

IO - identificatie oudste zoon

IJ - identificatie jongste zoon

IV - identificatie vader

ID - identificatie diverse

VG - verdere gebeurtenissen

G - nieuwe geloofsinzichten

BM/ OBM - (on)bekend met de gelijkenis

BV - Bijbel vertaling

VB - vertrouwd met de Bijbel

MO - mooi in de gelijkenis

Sch - schuurt in de gelijkenis

GA - gelovige achtergrond

D Checklist

Naam student: Tineke de Jong-Kool

Studentnummer: S1019382

Klas: 4

Naam OE: ENTH-VAA12

OE-code: ENTH VAA12

Datum: juni. 2013

	Correct uitgevoerde items aanvinken (student)	Opmerkingen (docent)
Spelling	x	
Stijl en zinsbouw	x	
Documentstructuur	x	
Bronnen en verwijzingen	x	

Deze tekst is tot stand gekomen zonder dat er sprake is van plagiaat	☒ Ja ☐ Nee	Naam student T. de Jong-Kool
--	--	-------------------------------------